

MISKOLCI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MISKOLC

P r o b l é m á s n e m

Nősorsok Kaffka Margit *Színek és évek* valamint
Rakovszky Zsuzsa *A kígyó árnyéka* című regényében

Konzulens:

Dr. Kiss Noémi
egyetemi adjunktus
Összehasonlító Irodalom- és
Kultúratudományi Intézeti Tanszék

Készítette:

Kapus Erika
magyar szakos
kiegészítő levelező
tagozatos hallgató

2009

Tartalomjegyzék

Bevezető	
Ecce femina.....	4
1. fejezet	
Feminizmus a magyar irodalomban.....	7
A feminizmus fogalma.....	7
A feminista irodalomkritika korszakai, "irányzatai".....	8
Feminista irodalomkritika a szakirodalomban.....	12
A téma népszerűségének átka és áldása.....	21
2. fejezet	
Nők az irodalmi kánonban.....	23
Nőirodalom – férfiirodalom? – nők a (férfi)kánonban.....	23
A női kánon megalkotása.....	25
Kafka és Rakovszky helye a kánonban.....	29
3. fejezet	
Kafka Margit nőalakjai a Színek és években.....	37
Női network férfi kliensekkel.....	37
Múlt – jelen – jövő.....	41
Asszonyminták.....	46
4. fejezet	
Rakovszky Zsuzsa nőalakjai A kígyó árnyékában.....	56
Nőközösség.....	56
Édesek és mostohák.....	58
Luther nőkommunája.....	62
Türelmi negyed.....	64
Cinkos vagy áldozat.....	65
Orsolya az asszonyok között.....	70

5. fejezet

Metszéspontok a két regényben.....	74
Intertextualitás.....	74
Házasság.....	75
Anyaság.....	77
Munka és tanulás.....	80
Lélek és test.....	83
Közös motívumok.....	85
Zárszó	
Quo vadis, domina?	87
Abstract.....	91
Rövidítés- és hivatkozásjegyzék.....	I
Szakirodalmi bibliográfia.....	X

Bevezető
Ecce femina

„Az irodalom mindenkié. Nem engedem meg neked, ha a Pedellus vagy is, hogy leker-
gess a gyepről. Zárjátok csak be a könyvtárotokat, ahogy jólesik; de nincs az a zár és az a
lakat, mellyel az én szellememet börtönbe tudnátok csukni”¹ – veti papírra 82 évvel ezelőtt
Virginia Woolf azokat a mondatokat, melyek ma is vad erővel képesek hatni olvasójukra.
A hatás intenzitása azonban sajnos nem annyira a mára klasszikussá lett író nő írástechnikai
bravúrájának tudható be, mint inkább annak a tények, hogy ez az ominózus gyep azóta is az
"erősebb nem" játszótere maradt. A zord pedellusok már nem tiltják ugyan, hogy az angol
író nő késői utódai a füre lépjenek, ám a pályát úgy alakítják, hogy semmiképp se legyen
túlságosan kényelmes szoknyában manőverezni rajta. Ha pontosabban fogalmazok, azt kell
írnom: leginkább az angol író nő kelet-közép-európai utódainak gyűlhet meg még a 21.
században is a bajuk a patriarchális világ férfi módra berendezett akadálypályájával. Míg
tőlünk nyugatra több évtizede érzékenyen keresik már a közös nevezőt, addig mi most éb-
redezünk csak rá, hogy egyáltalán szerepelhetünk a képletben... S minél keletebbre tartunk
az irodalom világában, annál nagyobb kéjjel basáskodik az alkotások képletén az Y kro-
moszóma, az alkotók között pedig annál kevésbé találunk nőket, akik esetleg oldhatnák ezt
az egyeduralgó terpeszkedést. Ugyanígy persze az értő (vagy félreértő) szakavatott be-
fogadók is többnyire férfinyelven ítélnék, s természetesen (?) irodalmi hősnőink is annál
láthatatlanabbak, annál passzívabbak a könyvoldalakon, minél keletebbre lapozgatjuk őket.
A sokat panaszt és unottá csiszolt közhelyet, (hogy a fiúk nem engedik focizni a lányo-
kat) az teszi ismét időszerűvé, hogy egyre nagyobb társadalmi igény mutatkozik a nők sze-
repének átértékelésére. Ha pedig a társadalom konvertálni kezd végre a női írást, a női
munkát, a női vezetők szerepét, a női testet, a női szexualitást, s egészében a nők részvéte-
lét az életben, akkor az irodalom, az irodalomkritika sem operálhat többé a régi, s a ha-
gyománytisztelet védelmétől sérthetetlennek, szentnek és megkérdőjelezhetetlennek mere-
vített rendszerekkel és módszerekkel. Ideje észrevenni, hogy a női szubjektum más nyel-
ven beszél-cselekszik-olvas, mint a férfi, mások a hangsúlyok, más a test, más a lélek, s így
természetesen más a szöveg is. S azok a mondatok, melyek egy kortárs (férfi)író számára
pöttyös könyves szépelgésnek, vagy divatizált szinglisirámnak² hatnak, egy más kódrend-

¹ WOOLF 1986, 33.

² GARACZI 2008

szerben igenis képviselhetnek értékeket. A nő, legyen olvasó, író vagy irodalmi alak, idegen valahogy ebben a világban – így volt ez mindig, nem véletlen, hogy évszázadok óta annyi fejtörést okoz:³ problémás nemként⁴ aposztrofálják, második nemnek⁵ emlegetik, negyedik rendet⁶ alkot már a középkorban is. Nem illik bele a "jó megcsinált világ" egyértelmű sablonjába. A (t)renden kívüliség nem meglepő, ha felfedezzük, hogy világunk férfisémákkal működik, melyben a gömbölyű nem megy át a szögletes nyíláson. Két út áll előttünk: őt csiszoljuk le és alakítjuk szögletessé, vagy a nyílásokat kerekítjük le. A múltban a legtöbb nő az első lehetőséget "választotta", ma üdvösebbnek tűnik elgondolkodni a másodikon.

A divatos téma persze nem új, évszázados vákuumokat igyekszik feltölteni. Amiről eddig tudomást sem vettünk, vagy csak mosolygón legyintve, az most már nem takargatható tovább: a nő (aki nem férfi, de ember...) létezik, cselekszik, hallatja hangját az irodalmi művekben, sőt az irodalmi életben is. Mindezek felett még olvas is, és véleményt alakít ki, gondolatait pedig nem feltétlenül olyan jelzőkarók mentén fogalmazza meg, melyeket az évszázados tradíció (férfi)hősei-alkotói-gondolkodói jelöltek ki számára, s talán a nyelve sem az a sérthetetlen szentségű férfi genderlektus, amely évszázadokon át sok száz kiművelt népnyelv sztenderd változatát képezte. Ma már hazánkban is kezdjük felismerni, hogy tehetséges nők, írók, irodalmi hősnők vetéltek el csupán azért, mert idegen pályán, idegen akadályok közt voltak kénytelenek bukdácsolni.

Miután a változások szemünk előtt és velünk magunkkal történnek, talán nem szorul különösebb magyarázatra a dolgozat témaválasztása. Amint a Mount Everestet meghódító George Mallory felelete a miéltre a „because it is there”,⁷ úgy a dolgozat szerzőjének válasza is ez a témaválasztás okára: ma már Magyarországon sem lehet nem észrevenni a nő-témáról, hogy „it is there” – Ecce femina!

Dolgozatomban erre a jelenségre szeretnék rávilágítani úgy, hogy előbb megvizsgálom a feminizmus és különösen a feminista irodalomkritika irányzatát mint olyan gondolkodási "sémát", mely igazából nem annyira séma, mint inkább szabad gondolkodás. Olyan kritikai módszer, ami igyekszik meghallgatni a csöndeket, megszólítani a megszólíthatlanokat, leírni

³ A 18. század végén pl. Ányos Pál és egy ismeretlen még vitatják, hogy „az »asszonyi személyek« emberek-é, avagy sem”, s még a 19. század második felében is „az agyvelő aránylagos könnyűségével” magyarázzák a két nem között felfedezni vélt szellemi különbséget.

⁴ BUTLER 2007

⁵ BEAUVOIR 1971²

⁶ SHAHAR 2004

⁷ GREEN 2005

a leíratlant, ami "feláll az íróasztal tetejére" és megnézi onnan is a mi unalomig ismert (vagy ismertnek vélt) irodalmunkat, íróinkat, olvasóinkat, hőseinket. Ezután áttekintem röviden azokat a nemzetközi szakirodalomban már jól ismert feminista irányzatokat és ezek megjelenését az alapvető irodalomtudományos összefoglaló munkákban, melyek a magyar irodalomkritikába csak a közelmúltban kezdtek beszivárogni. Majd kísérletet teszek a gyermekkorában járó hazai feminista diskurzus vizsgálatára a magyar irodalmi életben, szakirodalomban. A 2. fejezetben egy új irodalmi kánon lehetőségével és létrehozásának hasznosságával-haszontalanságával foglalkozom, megvizsgálva a nőírók, nőtémák kanonizációs esélyeit, lehetőségeit. Ehhez a továbbiakban két író, dolgozatomban két kulcsfigurája s alkotásaik recepciója és interpretációja szolgál illusztrációul: „a kanonizált asszonyíró”,⁸ Kaffka Margit és az irodalmi díjakkal hivatalosan elismert, ám – a kánon szempontjából – egyelőre nyitott pályájú Rakovszky Zsuzsa. A 3. fejezetben a 20. század eleji író, hősnőt szólaltatom meg a *Színek és évek*⁹ című, a modernség háttérével született regényéből szerepeikről, "választásaikról", "karrierükről", egymás közti viszonyaikról, a férfiakkal fűződő kapcsolataikról, testükről, belső világukról. A 4. fejezetet az előző tükörképének gondolom: benne a 21. századi író, *A kígyó árnyéka*¹⁰ című posztmodern regényének 17. századi hőseit kérdezem mindarról, amiről Pórtelky Magda és társai a 3. fejezetben meséltek. Már itt szembevetendő, milyen erős az interferencia a két regény között. Az 5. fejezet célja ezért éppen a két mű érintkezési pontjainak feltárása: annak vizsgálata, hogyan szólnak különböző korok regényalakjai olyan mitikussá hazudott (vagy álmodott) fogalmakról, mint szerelem, házasság, anyaság, milyen szerepet tölt be életükben a munka, a tanulás, a tudás megszerzése, s egyáltalán miféle speciális női tudás ez, hogyan él meg a regények hősnői saját testüket, hogyan él meg mások testének közelségét és közeledését, milyen fokon él meg saját nemiségüket és mások szexualitását. Céлом az, hogy ezáltal a női szereplők kerüljenek a központba, s a férfi legyen a másik, akinek viszonyát vizsgálom a nőhöz, a nő szempontjából és nem megfordítva. A zárszóban kitekintek a jelenkor nőalakjaira, arra a kérdésre keresve a választ, hogy az elmúlt évtizedek társadalmi változásai hogyan jelentkeznek a kortárs irodalom nőalakjainak "életében", s a nemi szerepek átalakulása milyen tendenciákat sejtet a közeljövő regényeinek hőseinél. Dolgozatomban a címben jelzett "problémás" jelző jogosságának firtatásával zárom, azon a – talán nem túl elegáns – logikai alapon, hogy jelentésének relativitását hangsúlyozom.

⁸ SÉLLEI 2001

⁹ KAFFKA 1912 (A továbbiakban ebből a kiadásból idézem a regényt, eredeti helyesírással.)

¹⁰ RAKOVSZKY 2002 (A továbbiakban ebből a kiadásból idézem a regényt.)

Feminizmus a magyar irodalomban

A feminizmus fogalma

Dolgozatomban alapfogalomként szerepel a feminizmus kifejezés, s mint ilyen nem szorulna magyarázatra, evidenciaként kezelhetném. Ez a fogalom azonban annyira eltérő értelemben és előjellel fordul elő a köztudatban és az irodalmi életben, hogy feltétlenül szükséges néhány bekezdést szánnom annak tisztázására, mit is értünk alatta. Egy időben (s talán sokak szemében még ma is) valóságos szitokszóként hatott. Napjainkban egyre többet hallunk róla az irodalom világában, s néha a politikába is belopja magát, sok "komoly gondolkodó" – vagy annak látszó személy – azonban egyszerűen megmosolyogja. Rebecca West angol író, újságíró, irodalomkritikus így fogalmaz egy 1913-as újságcikkben: „Mindig akkor mondják rám, hogy megátalkodott feminista vagyok, ha több akarok lenni egy lábtörőlőnél.”¹¹ Sándor Klára, genderkutató 2005-ben *Miért ne legyek én feminista? Megbélyegeznek úgyis...*¹² címmel ír cikket, Garaczi László, író pedig még 2008-ban is akarok feminizmusként¹³ aposztrofálja az irányzatot.

Kik is azok a feministák? Sándor Klára szerint „olyan nőket és férfiakat neveznek így, akiknek fontos, hogy a nők a 21. században ne éljenek félig vagy teljesen jogfosztottan, kiszolgáltatva, évezredek igazságtalan berögződésektől szenvedve”.¹⁴ Nehogy azonban bárki vonzónak merje találni ezeket az – úgy gondolom – mindannyiunk számára vállalható célkitűzéseket, hosszú évtizedeken át karikatúraszerűen, egyes vonásokat erősen megsátozva festették le képviselőiket, ezzel gyakorlatilag meg is alapozva a feminista gondolkodás szégyenpályáját. Az igazsághoz tartozik, hogy a feminista mozgalom korai szakaszának "élharcosai" maguk is sokat ártottak annak, hogy egy átlag ember vagy akár egy átlag irodalomtörténész szemében vonzónak tűnjön irányzatuk. A feminista jelző sokakban még ma is erőszakos, a férfiak világától sértődötten elidegenedett vagy elidegenített nőt idéz, gondozatlan külsővel, akire persze rásütik még a lesbikusság bélyegét is, mint valami végső csőd bizonyítékát: az illető még csak nem is nő igazán...

¹¹ Mottóként idézi SÉLLEI 2007a

¹² SÁNDOR 2005

¹³ GARACZI 2008

¹⁴ SÁNDOR 2005, 151.

Az, hogy ezek a klisék mennyire hamisak, talán nem szorul magyarázatra, ám ahhoz, hogy a bevésődött negatív alaptónusok eltűnjenek, de legalábbis elhalványodjanak, úgy a köznap-
pi életben, mint az irodalomkritikában, olyan tekintélyes személyiségekre (nőkre és férfiakra) van (volna) szükség, akik kiállnak a feminista eszmék mellett. Sándor Klára például így ír saját feminista identitásáról: „Egy férfi barátom, akit zavarnak a nőkkel szemben elkövetett igazságtalanságok, s ezt nem szégyelli kimondani sem – vagyis feminista –, aggodva hívott föl. Jó az interjú, de »szemetek, a végén még feministát fognak csinálni« belőlem. Kérdeztem, az miért baj. »Mert te nem vagy az.« Azaz: nem vagyok ápolatlan, megkeseredett, férfigyűlölő, stb. Tudom, sokáig tart, míg a belénk rögzült gondolkodási sémákat önmagunkban áttörjük. [...] Mert kevesen vannak, akiknek nem kellett kínkeservesen megszabadulniuk hasonló előítéletektől. Nekem is meg kellett. Innen tudom, hogy meg lehet. [...] Tudom, ha elutasítom, hogy feminista vagyok, azzal azt is elfogadom, hogy a »feminista« valami borzalmasat jelent. Tudom, hogy amíg elfogadjuk, hogy a feminista valami borzalmasat jelent, addig a feminista célok is természetellenesnek minősülnek. Amíg a feminista célok természetellenesnek minősülnek, addig továbbra is az előítéletek és a hagyományos szerepvállalások rabságában fogunk vergődni – nők és férfiak egyaránt. Ezt tudom. És ha így gondolom, miért ne vállalnám, hogy feminista vagyok? Mért ne legyek én tisztességes?»¹⁵

Dolgozatomban abból indulok ki, hogy a feminista szó nem valami borzalmasat jelent, mindössze annyit, hogy hallgattassék meg "a másik fél" is: hogy a regények hősnői, a Pórtelky Magdák és Lehmann Orsolyák ne csak mint valakinek a feleség-szolgái kapjanak végre szót, hanem saját testük-lelkük hangját hallathassák. „És szeretném, ha ezentúl nem lenne olyan idegenül ellenszenves vagy megmosolyogni való ez a szó: feminizmus. S ha visszagondolnak reá, talán belátják majd, hogy nagyon szépen megfér ez a fogalom az otthoni csönddel, az anya és a háziasszony kötelességeivel is.”¹⁶

A feminista irodalomkritika korszakai, "irányzatai"¹⁷

Feminista irodalomtudományon szűkebb értelemben a nőirodalom kutatását értjük, s a nőktől származó, a nőkről szóló és a nőknek szánt irodalmi szövegeket soroljuk ide. Tágabb értelemben nem korlátozódik egy konkrét tárgykörre vagy bizonyos módszertani ösz-

¹⁵ SÁNDOR 2005, 152-53.

¹⁶ KOSÁRYNÉ RÉZ 1914, 14.

¹⁷ *Reallexikon* 1997³ és SÉLLEI 2007 alapján

szefüggésekre, hanem minden olyan irodalomtudományos kontextusra vonatkozik, legyen az férfi, vagy női, amely a nemi viszonyokra gender értelemben (szociológiai kategóriaként) és nem szexusként (mint biológiai kategória) irányul.

Aki a feminista irodalomszemlélet történetének, irányzatainak felvázolására vállalkozva áttekinti a magyar nyelven elérhető szakirodalmat, erős ellentmondásokba ütközik. A legtöbb szerző egyetérteni látszik abban a kérdésben, hogy nem létezik ma sem egységes feminista irodalomszemlélet, csupán feminista irodalomszemléletek vannak, ám ezeknek rendszerezése már vita tárgya. S úgy tűnik, a különböző szemlélők nemcsak a jelenről, de a múlttól is másképpen gondolkodnak, így az irányzat történetét sem könnyebb röviden felvázolni, mint jelenleg egymás mellett élő ágait. Hazánkban különösen bonyolulttá teszi a kérdést, hogy meglehetősen késésünk miatt keveredve, egymásra csúszva jelentkeznek a máshol viszonylagos linearitásban következő feminista elméletek, a kronológia tehát feltorlódik. Mivel Magyarországon eleinte főként az egyetemeken angol-amerikai tanszékeinek oktatói kezdenek foglalkozni a kérdéssel, érthető, hogy nálunk kezdetben elsősorban az irányzat angol-amerikai vonulata kezd hatni, napjainkban azonban már a francia ág, illetve a posztfeminizmus mint a feminizmus harmadik hulláma is követőkre talál.

Az irodalmi feminizmus megjelenését a társadalmi feminizmus előzi meg, mely a 19. század második felében jelenik meg és az I. világháború végéig tart, ekkor ugyanis számos országban sikerül megszerezni a választójogot a nők számára, így a mozgalom legfőbb célkitűzése teljesül. Ebben a szakaszban születik meg a feminista irodalomkritika alapszövegének tartott *Saját szoba* című esszé¹⁸ (1927) Virginia Woolftól, személyes teret követelve a nők számára, ahol alkothatnak, ahonnan kiindulva önmaguk lehetnek végre és nem férfiak appendixei. A választójog kivívása önmagában számos kérdést nyitva hagy, ezért elindul a feminizmus második hulláma, melynek részeként születik meg a feminista irodalomtudomány az 1960-as évek végén.

1970-ben jelenik meg a feminista irodalomkritika szimbolikus kezdetének tartott *Sexual Politics* című könyv,¹⁹ mely a (férfi)kánont feminista szempontok szerint olvassa újra. Azonban nem Millett kötetének elemzési aspektusai terjednek el a feminista irodalomkritika első évtizedében, hanem egy korábbi Betty Friedan-könyv. Az amerikai írónő – aki

¹⁸ WOOLF 1986

¹⁹ MILLETT 1970

egyben a feminizmus második hullámának lelkes aktivistája – *The Feminine Mystique*-je²⁰ nem irodalomkritikai mű, de kultúrtörténeti háttérrel biztosít a feminista irodalomkritika számára. A *The Problem that Has No Name* című bevezető fejezetében, megfogalmazott megállapítása a megfogalmazhatatlanságról, az elmondhatatlanságról, a hosszú hallgatások után a csend megtöréséről a '70-es évek irodalmi kutatásainak egyik kulcskérdése lesz.

A társadalmi feminizmus második hulláma elsősorban az átfogó társadalmi emancipációt célozza. Közvetlen háttérének tekinthető, hogy Amerikában a középosztálybeli nők az '50-es évektől egy sajátosan „kényelmes koncentrációs tábor”²¹ lakónak érzik magukat, mindenük megvan, otthoni munkájukat mindentudó gépek segítik, ám a tétlenség, a gyerekszülésben és gyereknevelésben kimerülő tevékenység nem elégíti ki őket. A fiatal lányok járhatnak ugyan egyetemekre, ám ottlétük – s ezt hallgatólagosan szülők, tanárok és hallgatók is elfogadják – inkább a férjfogást, semmint a tudás megszerzését célozza. Mindez – egyéb más jelenségekkel együtt – Amerikában a '70-es években politikai válsággá érik, ami rányomja bélyegét a feminizmus irányzatára is, mely a férfiak által determinált világ korlátozó, kirekesztő ideológiáját felismerve küzd a patriarchális dominancia ellen. Mivel az irodalmi megszólalások részét képezik az uralkodó ideológiának, sőt hozzájárulnak fenntartásához, a frissen megszülető feminista irodalomkritika figyelmeztet erre a tényre, s „megpróbálja megszabadítani a szöveget a patriarkális torzításoktól”.²²

Míg a '70-es évek kutatásai elsősorban a már kanonizált nőírók a kánonba befogadott műveinek újraértelmezésére irányulnak, addig az évtized végén megjelenő gynokritika – mely a '80-as években terjed el igazán – női szerzők műveit elemzi a női hang viszonyulása szempontjából a kanonizált irodalomban megszólaló diskurzusokhoz, s főként a kánonból kihagyott írónőket és láthatatlanná tett alkotásaikat próbálja láthatóvá tenni. Elaine Showalter foglalja össze az irányzat tendenciáit *A feminista irodalomtudomány a vadonban* című írásában.²³ A nőíróközpontú gynokritika a speciális női hang keresése mellett a korábban már bevált történeti, stílusbeli, műfaji és szerkezeti aspektusokat is kutatja irodalmi művekben, csakhogy ezúttal kizárólag nőíróknál. Az így létrejövő tükörkánon jól mutatja az eltéréseket a hagyományos kánonhoz képest. A férfikánonnal való párbeszédnek Showalter három fázisát különíti el: az elsőben a nőírók a férfikánon beszédmódjait próbál-

²⁰ FRIEDAN 1963

²¹ FRIEDAN kifejezését használja SÉLLEI 2007a, 59.

²² BÓKAY 2006, 288.

²³ SHOWALTER 1994

ják utánozni, később tiltakoznak ezek ellen és kiállnak saját jogaik mellett, végül kutatni kezdik saját identitásukat, s önmagukat, értékeiket próbálják felfedezni.

Fontos esemény a kritika történetében Elaine Showalter és Toril Moi vitája. Showalter ugyanis az egyik ősanya, Woolf androgünkultuszát nehezményezi. Woolf Coleridge-t idézi, aki szerint „a nagy szellem mindig androgün”,²⁴ s ő maga hozzáteszi „[c]sak ha az öszszeolvadás létrejön, csak akkor lesz egészen termékeny a szellem [...] A tisztán hímnemű szellem talán éppúgy képtelen teremteni, mint a tisztán nőnemű [...]”²⁵ Showalter szerint az androgünia csupán mítosz, mely segít Woolfnak, hogy ne kelljen szembenéznie nőléteinek gyötrelmeivel, tehát ő valamiféle elfojtást lát ebben a Kolombusz tojásaként előrangot platonai elméletben. Toril Moi szerint azonban Woolf nem elnyomja nőiségét az androgüniával, hanem felszabadítja azt, átlépteti a nemi korlátokon. Moi *Sexual/Textual Politics* című könyve²⁶ ettől kezdve meghatározó szerepet tölt be a feminista irodalomtudomány diskurzusrendszerében. Kettejük vitájából érthető meg leginkább az a különbség, ami a humanista és a posztmodern feminista elmélet között jelentkezik: „[...] a humanista irodalomfelfogás vizsgálódásainak a középpontjában a textus szexualitása [...] áll, azaz az a kérdés, hogy mennyire van jelen a (szövegen kívül is jelen lévő) nemiség a szövegben; míg a szövegközpontú, a jelek (többek között a nemi jelek) jelentését a szövegen belüli játéknak, szemiózisanak, a jelentésadás folyamatának tulajdonító irodalomfelfogás a szexus textualitására [...] koncentrál, azaz eszerint a nemi jelölők magukban a szövegekben jönnek létre, nem mimetikusán tükrözik a valóságot, hanem a nyelvi és nem nyelvi jelölőgyakorlatokban konstruálódnak.”²⁷ Ez a szembenállás jellemző az angol-amerikai és a francia feminista irányzatok ellentétpárjára is. A korai amerikai ág a Showalter-féle gúnokritika híve, míg a francia ág jóval teoretikusabb, pszichoanalitikus alapokon nyugszik. Ez utóbbi elsősorban Hélène Cixous, Luce Irigaray és Julia Kristeva nevéhez fűződik. Persze a nemzetek nevével fémjelzett elnevezések nem túl szerencsések, így pontosabb az első irányzatot a szerzőközpontú, humanista, a másikat pedig a szövegértelmezés-központú, posztstrukturalista jelzőkkel jellemezni.

A harmadik hullám, melyet posztfeminizmus és genderszkepticizmus néven említ a szakirodalom, az 1990-es években indul s részben a posztstrukturalista szubjektumelméleteken alapul, melyek közös vonásaként említhetjük Séllei Nóra szerint „a felvilágosodástól örö-

²⁴ WOOLF 1986, 138.

²⁵ WOOLF 1986, 138.

²⁶ MOI 1985

²⁷ SÉLLEI 2007a, 78.

költ, liberális humanista identitásfelfogás megkérdőjelezését: az eleve létezőnek [...] tekintett, rögzített identitást felváltja a már-mindig-is (alway already) konstruált, írott, jelentését az elcsúszó jelek egymáshoz viszonyított értelmezéséből nyerő, s ekképp szövegként is felfogható szubjektum”.²⁸ Valójában maga a posztfeminizmus elnevezés nem igazán pontos, nem véletlen, hogy egyesek egy a feminizmus utáni, a második feminizmusra reakcióként született, valójában antifeminizmust látnak benne, amely a feminizmus előtt fennálló állapotokat kívánja visszaállítani. Mások szerint a posztfeminizmus a harmadik hullám, melynek előtagja a posztstrukturalista elméletekkel és a posztmodernnel való ideológiai összefüggésre utal, s „reagál egyrészt a feminizmus második hullámának a hibáira és hiányosságaira, másrészt viszont reflektál már a második hullámra adott neokonzervatív válaszra, azaz visszacsapásra is”.²⁹

Összefoglalva tehát: „A feminista irodalomtudomány [...] számtalan elméleti pozíciót kínál, melyek szinte végtelen számban keresztezhetik egymást. [...] a nyolcvanas évek elején lezajlott egy paradigmaváltás, amely alapvetően megváltoztatta a feminista irodalomelemzés horizontját: a hangsúlyt a szerzőről a szövegre és a szöveget értelmező olvasóra csúsztatta át, az empirizmust és mimetizmust pedig felváltotta a szövegben létrejövő szemiózis vizsgálata.”³⁰

Feminista irodalomkritika a szakirodalomban

A külföldi szakirodalomban – talán nem meglepő módon – jóval nagyobb hagyományai vannak a feminista irodalomkritikának, mint a hazaiában. Ha erős válogatással, mintegy véletlenszerűen pillantunk is csak bele egy-egy német vagy angol irodalomtudományi összefoglalóba, mindig ott találjuk a Frauenliteratur, a Feministische Literaturwissenschaft, a feminism, a feminist criticism, feminist theory vagy a critique feministe címszavakat a tárgymutatókban. Természetesen e dolgozat keretei között nem lehet céлом sem az idegen nyelvű, sem a magyar szakirodalom teljességet megközelítő feltárása, ezért csupán szűrőpróbaszerűen, néhány nagyobb jelentőségű összefoglaló jellegű, vagy általam fontosnak gondolt munkára térek ki. A külföldi szakirodalom terén elsősorban az angolszász munkákra fókuszálok, s ezeket is inkább csak a '90-es évek végéig kísérem figyelemmel, hiszen ekkor már hazánkban is megindul a hasonló tárgyú könyvek kiadása.

²⁸ SÉLLEI 2007a, 94.

²⁹ SÉLLEI 2007a, 96.

³⁰ SÉLLEI 2007a, 93.

Szembetűnő, hogy más országok történeti áttekintései jóval korábbra tudnak visszamenni, mint a hazaiak. A londoni *Modern literary theory* 1982-es kiadásába³¹ ugyan még nem kerül be a feminista kritika, a '86-osban³² azonban már olvashatjuk Toril Moi tanulmányát *Feminist literary criticism*³³ címmel. A kötet magyar fordítása³⁴ 1995-ben készül el és hazánkban az irányzat egyik első elméleti összefoglalója. A Johns Hopkins Egyetem *The Johns Hopkins guide to literary theory & criticism*³⁵ című könyve 1963-tól kíséri végig a feminista elmélet és kritika történetét több mint húsz oldalon keresztül, s több más fejezetben is számos említést tesz a témáról. A kétkötetes *Encyclopedia of Literary Critics and Criticism*³⁶ szintén több fejezetében említi a feminista kritikát. Az Edinburghi Egyetem *The Edinburgh Encyclopedia of Modern Criticism and Theory*³⁷ című kötetében pedig a legtöbb korszakot vagy irányzatot átfogó fejezetben teret kap a feminista kritika is, s számos nagynevű teoretikusról önálló fejezetek is szólnak (pl. Simone de Beauvoir, Hélène Cixous, Luce Irigaray, Virginia Woolf, stb.). Az enciklopédia külön fejezetekben világít rá a posztstrukturalizmus, a materializmus, a freudizmus, a posztmodern és a feminizmus összefüggéseire.

Egy 1976-os német bibliográfia³⁸ kulcsszavak szerint gyűjti egybe a megjelent, nyilvánosan nem publikált referátumok, szakdolgozatok, disszertációk, egyéb tudományos kéziratok adatait, amelyek a nőtemáról elkészültek. *Die Frauenfrage in Deutschland*³⁹ címmel több munka jelenik meg már a '80-as években, sőt újabb bibliográfia is születik, mely a német nőkérdés irodalmát tárja fel 1949-79-ig több mint 4000 tételben. 1984-es a *Literatur im Historisches Prozeß* sorozatnak az a kötete, amely egy '83-as hamburgi konferencia anyagát foglalja össze *Feministische Literaturwissenschaft*⁴⁰ címmel. Vele egy évben jelenik meg a *Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*⁴¹ harmadik kötete, amely szintén teret enged a női irodalomnak, s külön fejezetben ír a nők szerepéről. A Metzler kiadó 1985-ben tanulmánykötetet ad ki *Frauen – Literatur –*

³¹ JEFFERSON–ROBEY–FORGACS 1982

³² JEFFERSON–FORGACS 1986²

³³ MOI 1986

³⁴ MOI 2003

³⁵ GRODEN–KREISWIRTH 1994

³⁶ MURRAY 1999

³⁷ *Edinburgh Encyclopedia* 2002

³⁸ SPAZIERER–DOMBROWSKI 1976

³⁹ pl. SVEISTRUP–ZAHN–HARNACK 1984³

⁴⁰ STEPHAN–WEIGEL 1984

⁴¹ ŽMEGAČ 1984

*Geschichte*⁴² címmel, melynek szerzői az író nők történetét mutatják be a középkortól egészen a jelenig. 1988-ban lát napvilágot a *Deutsche Literatur von Frauen*⁴³ című kétkötetes munka, amely az addigi irodalomtörténet-írás korrekciójaként születik, abból a felismerésből, hogy a nők részvételét az irodalmi alkotófolyamatban eladdig nem vették kellőképpen figyelembe. A könyv első kötete a középkortól a 18. század végéig tekinti át a német irodalmat, a második pedig a 19-20. század nőszempontú vizsgálata. A *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*⁴⁴ két önálló fejezetben foglalkozik a kérdéssel: a *Frauenliteratur* fejezet⁴⁵ a nőirodalmat definiálja, a *Feministische Literaturwissenschaft* című⁴⁶ pedig a címszóban jelzett fogalmat és annak irányzatait mutatja be, röviden felvázolva az áramlat történetét is. A hamburgi kiadású *Literaturwissenschaft*,⁴⁷ mely alcímként az *Ein Grundkurs* viseli, ötödik javított 1976-os kiadásában a *Geschlechterdifferenz und Literaturwissenschaft* című fejezetben foglalkozik többek között nőképekkel, elfelejtett nőírókkal, nőségmítoszokkal, a nemek "rendjével" és a női szerzőség paradoxonjaival, valamint a nőkkel mint olvasókkal a *Sozialgeschichtliche Literaturwissenschaft* című fejezetben. Nem hagyják figyelmen kívül a feminizmus irányzatát olyan összefoglalók sem, mint a berlini *Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft*,⁴⁸ a müncheni *Grundzüge der Literaturwissenschaft*,⁴⁹ a wiesbadeni *Neue Literaturtheorien*,⁵⁰ vagy a bielefeldi *Einführung in die moderne Literaturwissenschaft*.⁵¹ A '90-es évek két fontos kötete is az *Einführung in die feministische Literaturwissenschaft* címet viseli: az egyik Lena Lindhoff,⁵² a másik pedig Jutta Osinski⁵³ munkája. Az első Lacan, Derrida, Kristeva, Cixous és Irigaray gondolatainak súlypontjait vizsgálja, a második pedig egy történeti és rendszerező bevezetés a feminista irodalomtudomány alapjaiba.

Aki tehát bepillant a nemzetközi szakirodalom Magyarországon is hozzáférhető köteteibe, tapasztalhatja, hogy a német és az angol irodalomtudomány már az 1970-80-as években is komolyan foglalkozik azzal a témával, amely hazánkban csak 10-20 évvel később válik

⁴² GNÜG-MÖHRMANN 1985

⁴³ BRINKER-GABLER 1988

⁴⁴ *Reallexikon* 1997³

⁴⁵ *Reallexikon* 1997³, 625-629.

⁴⁶ *Reallexikon* 1997³, 575-577.

⁴⁷ BURGHARD 1997⁵

⁴⁸ RAINER 2001²

⁴⁹ ARNOLD-DETERING 1999³

⁵⁰ BOGDAL 1997²

⁵¹ SCHNEIDER 1998²

⁵² LINDHOFF 1995

⁵³ OSINSKI 1998

aktuális. Éppen ezért nem meglepő, hogy nálunk eleinte főként fordítások születnek, majd ez után indul csak el a magyar feminista irodalomkritika eredeti cikkekkel, tanulmányokkal, monográfiákkal, tematikus folyóiratszámokkal, internetes folyóiratokkal és oldalakkal. Az 1990-es években azonban még csupán csírájukban vannak jelen a gender szempontok a magyar irodalomban, bár a szociológiai értelemben vett feminizmusnak jóval korábbi hagyományai vannak.⁵⁴

A Helikon című folyóirat⁵⁵ 1994-ben közöl cikket a témában, s elindul egy diskurzus, ám az összefoglaló irodalomtudományi munkákban még esetlegesen a jelenléte. Egy évvel később jelenik meg a fent már említett Moi-tanulmány a *Bevezetés a modern irodalomelméletbe* című kötetben.⁵⁶ Hima Gabriella pedig hat oldalt szán könyvében⁵⁷ a *Gender Studies* című fejezetnek, melynek végén rövidke bibliográfiát is közöl – egyelőre mindössze egyetlen magyar hivatkozással. Bókay Antal a '90-es években kiadott munkáiban⁵⁸ még nem említi az irányzatot, szóbeli elmondása alapján ugyanis nem érzi még úgy, hogy hazánkban érdemes lenne ekkortájt külön fejezetet szentelni a feminista kritikának, bár – amerikai tapasztalataiból kiindulva – már ekkor tervezi, hogy későbbi írásaiban nagyobb teret enged erre a célra. A 2000 után megjelenő könyvei már ezt a szemléletet tükrözik: a szöveggyűjtemény⁵⁹ több tanulmányt közöl a témáról, a tankönyvként aposztrofált elméleti összefoglaló pedig egy alfejezetet⁶⁰ szán a kérdés megvilágítására.

Az irodalomtudományi összefoglalókban helyet kapott rövid bemutatások után sorra látnak napvilágot a nőtémmával foglalkozó önálló kötetek, monográfiák és tanulmánygyűjtemények: az egyik első a Szegedi Egyetem Irodalomelméleti Csoportja által kiadott *Testes könyv*,⁶¹ mely *Feminizmus és gender-kritika* című fejezetében a '70-80-as évek tanulmányai közül Julia Kristevától, Hélène Cixoustól és Shoshana Felmantól közöl írásokat. Vele azonos évben jelenik meg Csabai Márta és Erős Ferenc szerkesztésében a *Freud titokzatos tárgya – Pszichoanalízis és női szexualitás* című tanulmánykötet,⁶² melyben ismét a téma klasszikusai, Irigaray, Kristeva, Judith Butler és Toril Moi szólalnak meg, utóbbi például Freud *Dóráját* vizsgálva. Ebbe a kötetbe már a '90-es évekből is kerültek szövegek. Ezt

⁵⁴ Ld. pl. KOSÁRYNÉ RÉZ 1914

⁵⁵ Helikon 1994

⁵⁶ MOI 2003

⁵⁷ HIMA 1999

⁵⁸ pl. BÓKAY 1992; BÓKAY 1997

⁵⁹ BÓKAY 2002

⁶⁰ BÓKAY 2006

⁶¹ KIS–KOVÁCS–ODORICS 1997

⁶² CSABAI–ERŐS 1997

követi a Drozdi Orsolya nevéhez fűződő válogatás,⁶³ mely szintén idegen nyelvű írások fordításait szerkeszti egybe, köztük például a neves belga feminista teoretikus, Luce Irigaray két tanulmányát. A kötet főként a '70-es és a '90-es évek diskurzusából válogat. Fontos úrt pótolnak Séllei Nóra és Zsadányi Edit monográfiái,⁶⁴ melyekben a nemzetközi szakirodalom felhasználásán, ismertetésén túl magyar szépirodalmi művek feminista szempontú elemzése is helyet kapnak, s a magyar feminista kritika rövid történeti-elméleti áttekintését is olvashatjuk, nem utolsósorban pedig végre hazai írók eredeti gondolatait ismerhetjük meg az eddigi fordítások után.

Séllei Nóra kötetei igen részletes bibliográfiát is közölnek idegen és magyar szerzőktől származó tételekkel. A sort a *Lánnyá válik, s írni kezd* című könyve⁶⁵ nyitja, mely hat angol írónő (Jane Austen, Mary Shelly, Charlotte Brontë, Emily Brontë, George Elliot, Elizabeth Gaskell) egy-egy művét elemzi a feminista irodalomkritika szempontjait szem előtt tartva. A kötet bemutatja azt a sajátos női hangot, amely az angol irodalomban a 19. században kezd megjelenni. Séllei *Tükröm, tükröm...* című könyve⁶⁶ a nő és az önéletírás viszonyát, a női önéletrajzok sajátos jegyeit vizsgálja két 20. századi amerikai (Gertrude Stein, Mary McCarthy) és egy magyar (Kafka Margit) írónő egy-egy műve kapcsán. *A feminizmus találkozása a (poszt)modernnel* című kötet,⁶⁷ melyet szintén Séllei Nóra szerkesztett, már nem csupán a felzárkózást szolgálja a meglehetősen lemaradt magyarországi feminista kritika számára, hanem napjaink diskurzusának egyik kulcsproblémáját hozza el hazánkba: a genderkutatás és a posztmodern viszonyával foglalkozik. A könyv első részében közölt tanulmányok a modern, a posztmodern és a feminista irodalomtudomány érintkezési pontjait keresik a szubjektivitás vonatkozásában, a második rész pedig a posztstrukturalista kapcsolatokat kutatja. A szerző célja a kötetrel saját bevallása szerint kibillenteni „a feminista elméletet abból a pozícióból, ahová a magyar nyelvű irodalom- és kultúratudomány uralkodó diszkurzusai helyezik – leginkább a korai feminista szövegekre alapozva”.⁶⁸ *A nő mint szubjektum, a női szubjektum* című, Séllei Nóra szerkesztésében megjelenő könyv⁶⁹ a Debreceni Egyetem Angol-Amerikai Intézetének Angol Irodalmi Tanszéke által azonos címmel megrendezett konferencia szerkesztett anyaga, mely valós és

⁶³ DROZDIK 1998

⁶⁴ úm. SÉLLEI 1999, SÉLLEI 2001, SÉLLEI 2006, SÉLLEI 2007a,b; ZSADÁNYI 2002, ZSADÁNYI 2006

⁶⁵ SÉLLEI 1999

⁶⁶ SÉLLEI 2001

⁶⁷ SÉLLEI 2006

⁶⁸ SÉLLEI 2006, 18.

⁶⁹ SÉLLEI 2007b

fiktív nők és nőalakok (élet)történetét és önéletrajzi írásait elemzi. A vizsgálat elméleti keretét a feminista- és szubjektumelméletek képezik, a szövegelemzésnél pedig a szövegközeli megközelítésre törekszik. A kötet kulcskérdése, hogy hogyan jön létre a nő mint beszélő és mint cselekvő nő. Séllei Nóra hiánypótló összefoglaló munkája, a *Mért félünk a farkastól?*,⁷⁰ a *Feminista irodalomszemlélet itt és most* alcímet viseli, s meglehetősen őszinte, szókimondó vallomás a feminista irodalomkritika magyarországi helyzetéről. A könyv meglepően sok kulisszatitkot árul el arról az egyetemi világról, amelyben a magyar tudományos közeg számára idegennek tűnő irányzatot és képviselőit komolyan sem veszik. Séllei Nóra kiválóan összefoglalja a feminista irodalomkritika hazai szakirodalmát, a felszín alatti és a médiumok nyilvánossága előtt zajló vitákat, a *Saját szobát* pedig a kritika alapszövegeként elemzi, bevezetve az olvasókat a korántsem egységes elmélet különböző irányzataiba. Az elméletek gyakorlati alkalmazását két esettanulmány szolgálja: Rácz Zsuzsa könyvének⁷¹ és az *Éjszakai állatkert* című antológiának⁷² gender szempontú vizsgálata.

Zsadányi Edit két fontos monográfiája elsősorban az irodalmi alkotások retorikai viszonyrendszerén keresztül foglalkozik a nemi identitás kérdéseivel. *A csend retorikája*⁷³ kihagyásalakat vizsgál huszadik századi regényekben. A könyv sajátos módszerrel azt kutatja, mit hallgat el egy szerző és miért, akár olyan könyvekben is, melyekben a felületes olvasó meg sem hallja a csendeket, s azt hiszi, a szerző/narrátor mindent kimondott. *A másik nő* című kötet⁷⁴ a női szubjektivitás narratív alakzatait vizsgálja, többek közt éppen Rakovszky általam is választott regényében. Zsadányi többször hangsúlyozza, hogy a feminista irodalomkritika nem választható el a posztmodern elméletektől, s utal arra a tényre, hogy „[a] feminista kritika és a posztmodern elméletek között a legfontosabb nézeteltérés a szubjektum felfogásában van”,⁷⁵ s míg a posztmodern a decentralizált szubjektumot állítja központba, addig a feminista kritika az identitás kérdéseit. Így „[...] a posztmodern és feminizmus közötti ellentét [...] egyik pólusán a női szubjektum sajátosságait, egyediségét [...] hangsúlyozó, a másikon a szóródott, a határokat, műfajokat elmosó, nemi identitáskategóriákat fellazító nőiségfelfogás áll”.⁷⁶ A szerző ezért a női szubjektum megjelenésé-

⁷⁰ SÉLLEI 2007a

⁷¹ RÁ CZ Zsuzsa 2002

⁷² FORGÁCS–GORDON–BÓDIS 2005

⁷³ ZSADÁNYI 2002

⁷⁴ ZSADÁNYI 2006

⁷⁵ ZSADÁNYI 2006, 7.

⁷⁶ ZSADÁNYI 2006, 15.

vel, a nőképalkotás folyamatával foglalkozik részletesebben, megállapítva, hogy „egy, a hagyományosságtól eltérő, alternatív nőiség-képet nem lehet ellentmondásmentesen megalkotni. [...] [A] női szubjektivitás nem entitásként képzelhető el, hanem a paradoxonokat, az ellentmondásokat és a nyitottságot magába foglaló folyamatként, amely a mű és a befogadó összjátékában, a retorikus nyelv lezárhatatlanságában jön létre [...]”⁷⁷

Közben az irodalmi folyóiratok is rendszeresen napirenden tartják a kérdést. A sort itt Kádár Judit nyitja a Helikon 1994-es áprilisi számában *Feminista nézőpont az irodalomtudományban* című cikkével,⁷⁸ melynek hiányosságait ő maga korigálja egy 2003-as *Beszélő*-beli írásában.⁷⁹ Séllei Nóra 2007-ben már ez utóbbira reagál, mikor elmarasztalja a „*Miért nincs, ha van?*”⁸⁰ típusú hozzáállást a kérdéshez, utalva rá, hogy az „továbbra is elfedi és láthatatlanná teszi azt, ami már létezik”.⁸¹ 2002 januárjában lát napvilágot a *Palimpszeszt* női különszáma Ladányi-Turóczy Csilla szerkesztésében, *Vox mulieris* vagyis az *Asszony hangja* címmel,⁸² melynek a női irodalommal foglalkozó cikkei-tanulmányai a középkorra helyezik a hangsúlyt. A decemberi folytatás pedig *Nőkép az irodalomban* címmel⁸³ jelenik meg, amit Tóth Tünde szerkeszt. „A két tematikus szám egymást kiegészítve vállalkozik arra, hogy a női téma irodalomtörténeti szempontból való vizsgálatával járuljon hozzá a gender studies magyarországi népszerűsítéséhez.”⁸⁴ 2007 nyarán jelenik meg a Kalligram Leszbosz-száma,⁸⁵ melyben a szerzők tanulmányaikban és szépirodalmi műveikben a szapphói szerelem kérdését járják körül.

A széppróza is számos női írással gazdagodik: Gordon Agáta *Kecskerúzs* címmel írt regénye⁸⁶ egy leszbikus párról 1997-ben jelenik meg, de az új évezred is hoz olyan munkákat, mint a *Kemény vaj*,⁸⁷ a *Trans*⁸⁸ vagy a legutóbbi parázs vitákat kiváltó *Édeskevés*,⁸⁹ s persze a sor hosszan folytatható lenne. 2005-ben indul útjára a *Kitakart Psyche* sorozat az *Éjszakai állatkerttel*, ami irodalmunk első átfogó antológiája a női szexualitásról, „melynek

⁷⁷ ZSADÁNYI 2006, 23.

⁷⁸ KÁDÁR 1994

⁷⁹ KÁDÁR 2003

⁸⁰ SÉLLEI 2007a utalása KÁDÁR 2003-ra

⁸¹ SÉLLEI 2007a

⁸² Palimpszeszt 2002a

⁸³ Palimpszeszt 2002b

⁸⁴ Palimpszeszt 2002a, online bevezető

⁸⁵ Kalligram 2007

⁸⁶ GORDON 1997

⁸⁷ BÓDIS 2003

⁸⁸ KISS 2006

⁸⁹ SPIEGELMANN 2008

tárgya a szexualitás, nőként megélve, női szemmel”.⁹⁰ 2008-ban készül el második tagja, a *Szomjas Oázis* című gyűjteményes kötet⁹¹ harminchárom kortárs szerző ötvenhat írásával.

A téma népszerűvé válásához járul hozzá a Csokonai Kiadó 1999-től megjelenő *Artemisz Könyvek* és a Balassi Kiadó 2000-től induló *Feminizmus és történelem* sorozatai. Az egyre szélesebb körű érdeklődést jelzi, hogy 2004 áprilisában Bán Zsófia a Mindentudás Egyetemén tart előadást *Van-e az irodalomnak neme?*⁹² címmel. S persze az irodalmi viták sem váratnak sokáig magukra, erősen a "lányok-fiúk meccsre" emlékeztetve a külső szemlélőt. Nem lehet nem észrevenni, hogy a kérdésben felszólalók egyik frontján csupa férfi, míg a másikon többnyire csupa nő hallatja a hangját (néhány üdítő kivételtől eltekintve). Két Élet és Irodalom-vita világítja meg legjobban a "párbajszorozatot", melyek egyike a folyóirat hasábjain zajlik, míg a másikat a szerkesztők nem engedik a lapban megjeleníteni (vö. *A csend retorikája*), így az végül a Népszabadság online változatán lesz olvasható.⁹³ Az első, az azóta emblematikussá nőtt "ridikül-vita", 2003-ban indul Németh Gábor cikkével,⁹⁴ melyben a szerző értetlenségét fejezi ki az *Egytucat* című válogatás⁹⁵ koncepciójával kapcsolatban, s az Élet és Irodalom *Ex libris*ében ezúttal négy író könyvéről élcelődik. Erre reflektál először Bán Zsófia,⁹⁶ kifogásolva az ironikus retorikát, mely szerinte átlépi a kritikai kereteket és a jó modor tűréshatárait, majd újabb cikkváltásuk⁹⁷ mellett többen is reagálnak⁹⁸ pro és kontra.

A ridikül-metaphora Németh Gábor cikkében bukkan fel először a vita során Nagy Gabriella *Idegen* című regénye⁹⁹ kapcsán: „Itt aztán minden van, amiről a hülye férfiak úgy gondolják, hogy az úgynevezett női irodalom elengedhetetlen része. Fordulatok, mint egy brazil szappanoperában, irdatlan méretű, háborgó érzelmek, veszedelmes viszonyok, család, szex, ámítás, kusza pénzügyek. Kiborult a ridikül.”¹⁰⁰ Ettől kezdve kerül központi szerepbe a női kellék, melyet Keresztesi József „egyszerű metaforának”¹⁰¹ tart, Bán Zsófia szerint azonban „elég pontosan ki lehet hallani belőle azt a fajta beszédmódot, amibe a nők ma, Ma-

⁹⁰ FORGÁCS–GORDON–BÓDIS 2005

⁹¹ FORGÁCS 2007b

⁹² BÁN 2004

⁹³ FORGÁCS 2007a

⁹⁴ NÉMETH 2003a

⁹⁵ *Egytucat* 2003

⁹⁶ BÁN 2003a

⁹⁷ NÉMETH 2003b, BÁN 2003b

⁹⁸ KISS 2003; KERESZTESI 2003; KOVÁCS 2003

⁹⁹ NAGY 2003

¹⁰⁰ NÉMETH 2003a

¹⁰¹ KERESZTESI 2003, 2.

gyarországon nap mint nap beleütköznek – akár ironikusnak szánta a szerző, akár nem”.¹⁰² Séllei Nóra a Németh és Keresztesi által ártatlannak vélt ridikül-metaphora kapcsán arra figyelmeztet, hogy „ha csak kicsit is komolyan vesszük Freud metaforaelemzéseit, többek között a retikulét (például a »Dóra«-esettanulmányban [»Egy hisztéria-analízis töredéke«]), akkor a »kiboruló ridikülben« – a közszemlére kitett női nemi szervben – nem nehéz felfedezni a megszegyenítés és a megszegyenülés elemét”.¹⁰³ A ridikül később önálló életre kel, s az ÉS-vita utáni ötödik születésnapján már egy irodalmi fesztivál beszélgetésének¹⁰⁴ címszereplője lesz.

A második, ezúttal a kulisszák mögött zajló vita Forgács Zsuzsa Bruria és Kovács Zoltán, az Élet és Irodalom főszerkesztője között Rácz Péter lapbéli kritikája¹⁰⁵ kapcsán bontakozik ki, melyben a szerző Kiss Noémi *Trans* című könyvéről jegyzi meg, hogy „[gy]akran hiteles és érdekes is, ha nem bújna ki majd mindegyik írásból ugyanaz a szög: az, hogy nő vagyok, nő író (író nő) vagyok. Nem baj ez, bár mint tematikát én magam mindig kevésnek tartottam”.¹⁰⁶ A kritikára Forgács Zsuzsa Bruria ír választ, melyben azt emeli ki, hogy „[s]zerencsére vagyunk egy páran, akiknek viszont fontos, hogy most már végre pirulás nélkül nézhessünk rá a világunkra nőként, mivel ez a látószög és szemléletmód kimondva-kimondatlanul mostanáig csak a »tűrt« kategóriába tartozott, mint ami másodosztályú, érdektelen, és úgy általában mihaszna időtöltés bíbelődni vele”.¹⁰⁷ A vita innentől kezdve válik mérföldkövé a feminista irodalomkritika hazai történetében: Kovács Zoltán ugyanis nem hajlandó közölni Forgács írását, s ezzel elindul egy lavina, melyben az elhallgat(tat)ás jogossága, indokoltsága kérdőjeleződik meg. Az a tény, hogy mindkét vitában főszerepet kap meghatározó közéleti és irodalmi lapunk, az Élet és Irodalom, sajnos nem azt mutatja, hogy micsoda parázs vitáknak enged teret ez a rendkívül nyitott médium, ellenkezőleg: nehéz nem észrevenni, hogy a lap egyre inkább azokat a gátakat szimbolizálja, melyek a női írást, a feminista kritika terjedését akadályozzák.

A lányok-fiúk mérközések folytatódnak a Szépírók Társaságának 2008 októberében rendezett őszi irodalmi fesztiválján is, amelynek fent említett beszélgetésén¹⁰⁸ Gács Anna a ket-tős kritikai mércéről szólva a paralimpiához hasonlítja a nők részvételét az irodalomban,

¹⁰² BÁN 2003b, 14.

¹⁰³ SÉLLEI 2007, 137-138.

¹⁰⁴ *Nők a férffi (B)irodalomban* 2008

¹⁰⁵ RÁ CZ Péter 2007

¹⁰⁶ RÁ CZ Péter 2007, 25.

¹⁰⁷ FORGÁ CS 2007a

¹⁰⁸ *Nők a férffi (B)irodalomban* 2008

amelyen szintén nagy dicsőség jó helyezést elérni, de mégsem azonos az olimpiával. Margócsy István ugyanitt megkérdőjelezi, hogy van-e értelme nőirodalomról beszélni, hogy a nők valóban más nyelven írnak, beszélnek, olvasnak-e, mint a férfiak. Erre többen a nemzeti irodalom példáját hozzák fel: ha csak irodalom van és nincs női-férfi irodalom, akkor csak irodalom van és nincs magyar irodalom sem. Ezt Margócsy azon az alapon utasítja vissza, hogy a nyelvi meghatározottság mindkét nemre vonatkozik, magyar irodalom tehát létezik, de csak akkor lehet tovább bontani női és férfi irodalomra, ha például falusi irodalomra is bontjuk... A vita legérdekesebb része a Károlyi Csaba és Bán Zsófia közt zajló évdés, melynek alfája Károlyi kijelentése, miszerint a női szemszögből író férfiak tették a legtöbbet a női irodalom létrejöttéért, omegája pedig Bán Zsófia – nevetéstől elcsukló – köszönő szavai, melyekkel hálát mond férfi író társainak az említett kegyért.

Mindez jól érzékelteti, hogy van még előttünk – optimista becsléssel – néhány évtized, míg a maszkulin kritika nyitottá válik a feminin gondolkodás irányába, ám tagadhatatlan, hogy valami elindult. A tematikus folyóiratszámok után internetes oldalak, blogok, fórumok jelennek meg, melyek teret adnak a feminista szempontoknak is, – szívük helyett – html-kódjaikon viselve a rég elfeledett és a ma még mindig inkább mellőzött női szerzőket és íásaikat.¹⁰⁹ A kirakatba engedett nőírók-írónők-nőszempontú írók tehát végre kinyitották az ajtót a többieknek: a feminista irodalomkritika helyet kíván kapni nemcsak a belső irodalmi körök divatos beszédtemájaként, de az irodalom szélesebb miliójében is: az egyetemeken, ahol ugyan elszórtan csupán, de megjelentek a gender-kurzusok, feminista speciális kollégiumok, sőt a közoktatásban, ahol olyan szöveggyűjtemények is napvilágot láttak már, melyekben női vagy nőszempontú szövegeket olvashatnak a középiskolások.

A téma népszerűségének átka és áldása

Az irodalmi életben zajló, fent felsorolt jelenségek egybeesnek bizonyos társadalmi igénynyel is a nő téma iránt: a szociológia, a pszichológia egyaránt szívesen zászlójára tűzi mostanában a kérdést. Többek között olyan pszichológusok is képviseltetik magukat a nőről szóló könyvek piacán, mint Csernus Imre, akinek könyve¹¹⁰ sokáig vezeti a sikerlistákat (amit a könyv elolvasása után legfeljebb azzal indokolhatunk, hogy mind az író, mind a téma meglehetősen népszerű és hatalmas igény van rájuk). Szendi Gábor, pszichológus

¹⁰⁹ Ld. pl. ICA, Litera

¹¹⁰ CSERNUS 2008

kötete¹¹¹ szintén nagy publicitást kap. Ezzel párhuzamosan megjelennek a "100 tipp, hogyan legyél bomba nő" típusú írások is, s számos női lap mással sem foglalkozik, mint a nők testével és lelkével. Az irodalom és a bulvár közös témájának paralel felfutása nyilván nem véletlen, hiszen a társadalmi folyamatok a Parnasszust sem hagyják érintetlenül, sőt egyre inkább összetartozik a kettő. Azok a nők, akik otthon is, munkahelyükön is egészséges elismerést kapnak, vagy épp igénylik, de nem kapják meg azt, máshogy viszonyulnak a fiktív nőszereplőkhöz is, mint azok a társaik, akiknek álmodni sem volt szabad „saját szobáról”.¹¹² Ezek a nők más igényekkel olvasnak, írnak, gondolkodnak.

A téma előtérbe kerülése azonban azt eredményezte, hogy minden írástudó (vagy írástudatlan) nő és férfi felkapaszkodik rá és megpróbál úszni az áramlattal, ezáltal számos vitathatatlanul értéktelen vagy értékelhetetlen alkotás is születik. Az a tény, hogy divat nőkről vagy nőként írni magával hozza tehát azt a következményt, hogy bármi elkel, ami erről szól és bárki írhat erről bárhogyan. Ebből azonban nem következik, hogy minden értéktelen, ami megjelenik, mindenki kontár, aki erről ír és mindenki igénytelenül ír róla. Nyilván nagyon sok tehetséges szerző ír ebben a témában színvonalas műveket kiváló stílusban és fogalmaz meg értékes gondolatokat megfontolt koncepcióval. Ez utóbbi tény azonban gyakran hajlamosak figyelmen kívül hagyni azok a kritikusok, akik olyan munkákat is "divatos nőirodalomként" jelölnek meg, amelyek messze többek annál. A divathullám, a téma popularitása tehát egyrészt újabb ürügy a degradálásra, másrészt viszont talán segíti a gender szempontokat bejutni az irodalomkritika mainstreamébe, hiszen a komoly tudományosság mögött nem árt, ha van társadalmi érdekltség, érdeklődés.

¹¹¹ SZENDI 2008

¹¹² Utalás WOOLF 1986-ra

Nők az irodalmi kánonban

Nőirodalom-férfi irodalom? – nők a (férfi)kánonban

„[...] [A]z irodalomban a férfi rajzolta meg a nő képét is, s a nők, elfogadva a férfiszempontokat, legtöbbször nem magukról vallottak, hanem az előírt irodalmi-nőt másolták tovább. De a férfi nem tudhat többet a nőről, mint amennyit a művészet egy tőle legtávolabb eső lényből is képes megvilágítani. A női lírának hivatása úgy mutatni meg magát, ahogy csak ő tudja: belülről.”¹¹³ – írja Török Sophie 1937-ben. A nemek kategóriája sokkal régebb óta van ugyanis jelen az irodalomban, minthogy a feminista kritika megszületett volna. A változás csak annyi, hogy míg korábban a (kritikus, író) férfi szerette volna kijelölni a nő helyét az irodalom terepasztalán (vagy alatta), addig most a nő próbálja saját helyét megteremteni ebben a világban. A nem épp a nők iránti elfogult rajongásáról ismert Gyulai Pál például megnevez olyan témákat, műfajokat, írásmódokat, melyeket a nőíróknak javasol, ha már mindenképpen tollat kell forgatniuk a kezükben. „A nő körét és pályáját nem férfiönként vagy pusztán conventio szabta meg, hanem a természet rendje és a társadalom szüksége. [...] A nőnek korlátolt helyzeténél fogva csak egy pár gyöngédebb húr állhat rendelkezése alatt, mi nem ad nagyobb szerű költészetet [...]”¹¹⁴ Bánhegyi Jób *Magyar nőírók* című munkájában¹¹⁵ már vitatja Gyulai fent idézett elzárkózásának jogosságát, ám megállapítja, hogy „[a] női lélek fokozottabb emocionalitása miatt éppen erre [a műalkotás létrehozásához elengedhetetlenül szükséges] objektivációra és a nyomában járó értelmi ellenőrzésre és kritikára kevésbé [sic!] képes, mint a férfi [...]”¹¹⁶ Bánhegyi sorra vizsgálva a különböző művészeti ágak és irodalmi műfajok, valamint a női alkotók affinitását, erősen leszűkíti azt a kört, ahol a nők sikeresen tevékenykedhetnek. E meglehetősen elfogult és egyoldalú kinyilatkoztatások – azon túl, hogy, ma már minden jóérzésű embert felháborítanak – mutatják, hogy nem újdonság hazánkban a nőirodalom kategória, bár az egzakt meghatározás meglehetősen nehézséget okoz az irodalomelmélet számára. A nőiség, a nőiesség ugyanis lehet kódolva a szövegekben, jelen lehet az alkotó lényében, az alkotás folyamatában, sőt a befogadó személyében is. Írhat író nő férfinyelven férfiszöveget férfiaknak vagy férfiként olvasó (esetleg olvasni kényszerülő) nőknek, de írhat férfi is női

¹¹³ TÖRÖK 1937, 8-9.

¹¹⁴ GYULAI 1908, 274., 287.

¹¹⁵ BÁNHEGYI 1939

¹¹⁶ BÁNHEGYI 1939, 12.

nyelven, vagy nő nőnyelven – s ezeket mind olvashatjuk nőként vagy férfiként, ekképp alakítva értékítéleteinket is.

„Hogy egy író melyik nemhez tartozik, az nem helyzeti vagy élettani tény, hanem dominánsan irodalmi különbség. Irodalomtörténetek, antológiák és vitairatok rendeződnek ezen elv szerint: vannak romantikus írók, realisták, naturalisták, kollektivisták – és vannak nők. Vannak fiatalok, öregek, klasszikusok és forradalmárok – és vannak nők; van francia, angol, amerikai, japán és héber irodalom és van nőirodalom. A történelmi fejlődés kétségkívül eldöntötte, hogy a nő nem pusztán nösténye a homo sapiens-nek, mint az állatfajnál általában, hanem külön species. Különösképpen, mikor irodalmat művel, egészen különálló fajtaként kezelendő, külön elvek, követelmények és szempontok szerint kell megítélni.”¹¹⁷ Ám vigyázat, ez a külön szempontok szerinti megítélés nem jelenti, hogy a nőírók esetében lejjebb kell tenni a lécet. „[A] nőknek mégis legfőbb érdekük, hogy ne csak eltűrjék, de megköveteljék a kritikától s önmaguktól is a legmagasabb mérték igényeit. Amíg elfogadjuk, vagy éppen elvárjuk a »fórt« mint nemünknek járó jogos könnyítést, addig »írónők« maradunk, kirekesztett kaszt, s holt ág az irodalom folyamában.”¹¹⁸ Ez hát a kettős kritikai mérce veszélye. Csakhogy a kritikus feladata sem nem az, hogy meghatározott értékrendhez – a kánonéhoz – hozzámérje a megszülető alkotásokat, s megállapítsa, hogy túl szűkek, esetleg bővekek vagy éppen jók, sem nem az, hogy ha egy alkotás nem mérhető a sztenderdizált mércével, akkor nagykegyesen átméretezze a rudat, hanem hogy megvizsgálja a művet a maga közegében, s ott, a maga helyén értékelje azt. Így nem válik kisebb értékűvé egy jól megírt szerelmes regény egy háborúsnál csupán azért, mert hőse nem indul mérföldekre otthonától felfegyverezve, hogy más hős férfiak életét elvegye, vagy nem minősül silányabbnak egy napló, egy önéletírás s egyikük sem válik kevésbé érdekessé/értékessé azért, mert hősnője saját lelkének rezdüléseit, anyaságának paradoxonjait, hitének erejét/gyengeségét osztja meg olvasójával, nem pedig kalandjait, kalandozásait.

Az, hogy a társadalomban milyen szerep jut általában a nőknek, s milyen a férfiaknak, régi rossz szokás szerint nagyjából el is dönti, hogy mekkora elismerésre számíthat az a szerző, aki férfi hőst és az, aki női hőst állít művének középpontjába. Persze az elismerés kétélű, hisz attól, hogy a hivatalos kritika nem dobálja babérkoszorúkkal a saját patriarchális értékrendjétől különböző vagy azzal esetleg ellenkező műveket, attól azok még sikeresek lehetnek az olvasók körében – s ez a tény nem jelent feltétlenül lektúrirodalmat –. Ez per-

¹¹⁷ TÖRÖK 1932, 627-628.

¹¹⁸ TÖRÖK 1932, 630.

sze annál inkább van így, minél több nőolvasót találunk egy adott társadalomban, hisz a férfivilág általában hasonló értékeket vall magáénak a civil szférában is, mint az irodalomkritikusok, akik persze alapból férfiak.

Nem véletlen, hogy irodalmunkban számos író nő utasította már vissza azt, hogy íróként beszéljenek róla, és ma is sokan bizonytalankodnak a kérdésben. Bán Zsófia a színésznők példáját hozza fel ellentétként,¹¹⁹ akik sosem tiltakoztak a nő utótag ellen, hisz művészetüket senkinek sem jutott eszébe a férfiak művészeténél alacsonyabb rangúnak bélyegezni. A látszólag igen egyszerű kérdés: számít-e az alkotófolyamatban az illető neme, meghatározó-e nősege miközben ír, ugyanis maga a 22-es csapdája. Ha a kérdezett igennel válaszol rá, bekerül egy nőíró skatulyába, ahová a (férfi)kritikusok azokat juttatják, akik szerintük nőségükből szeretnék írói tőkét kovácsolni, s akiknek minden egyes kritikában fel lehet majd róni, hogy ez mint téma (vagyis, hogy nő vagyok, hogy nőíró vagyok) bizony kevés az irodalmi értéké váláshoz... Ha nemmel válaszol, nőtársai fordulnak el tőle, mint árulótól, aki ahelyett, hogy kiállna a női írás értékei mellett, megkérdőjelezi azokat, s vele a nőként írás tényét-lehetőségét is lesöpri az asztalról. Nem véletlen, hogy míg Nemes Nagy Ágnes még tiltakozott az ellen, hogy nőíróként beszéljenek róla, addig például Rakovszky Zsuzsa már jóval óvatosabban fogalmaz: „[...] köteteket lehetne írni róluk [a speciális női érzésről, gondolkodásmódról, arról, hogy létezik-e női költészet], írtak is, vagy félre lehet őket dobni, mondván, mindez lényegtelen vagy érdektelen a irodalom megítélésében. Én e között a két álláspont között ingadozom.”¹²⁰

A női kánon megalkotása

A nemek közti különbségeket ma már egyre kevesebben gondolják tisztán biológiai természetűnek. Elfogadjuk, hogy a nők másképp gondolkoznak, másképp éreznek, látnak, beszélnek, mint a férfiak, s hogy mindez nem biológiai adottság, hanem társadalmi jelenség, s ha az, akkor a társadalommal, a társadalmi szerepekkel együtt folyamatosan változik, átalakul. Azt is elfogadjuk, hogy a nők másként írnak és másként olvasnak, azonban kultúránkban ez a 'más' egyben alacsonyabb rendű, a hierarchiában elfoglalt súlytalanabb pozíciót is jelent/jelentett sokáig.

¹¹⁹ BÁN 2004

¹²⁰ KÁROLYI 2002b, 45.

A magyar hagyományban ennek jól végigkövethető történeti okai vannak, hisz viharos történelmünk során a nők nem harcoltak, nem vállaltak aktív, cselekvő szerepet, s mikor beszéltek, írtak, többnyire a magánéleti témák iránt mutattak érdeklődést, melyek azonban az irodalmi hierarchiában nem képviseltek túlságosan jelentős értéket. A kánon pedig hatalmi konstrukció, így magától értetődően azokat a szerzőket engedi be, akik az általa vallott értékeket hirdetik, az általa meghatározott módon. Mivel irodalmunk célja évszázadokon át nemzetünk nagyságának reprezentálása volt, kiszorultak azok a szerzők, akik más tematikát képviseltek. Ez az "idegen" téma: az ember személyes élete pedig elsősorban a háborúból, (aktív, produktív) munkából, kalandokból kimaradó, otthonhagyott nőket érdekelte, nem véletlen hát, hogy mikor végre írni kezdhettek volna, visszakergették őket a konyhába, vagy mélységesen leértékelték munkáikat. Az író megmaradt férfinak, s amennyiben mégis nő volt, és vitathatatlanul értékeset alkotott, elvették tőle a nőiesség attribútumait és gender szempontból férfiként néztek rá (ld. pl. Nemes Nagy Ágnes). Ahogyan Bán Zsófia összefoglalja: „[...] az irodalomtörténet lényegében a fiúk apák elleni lázadásáról szóló történet, amelyből – mint arra a gender-szempontrú irodalomelmélet rámutatott – hiányoznak a női minták, hiányzik az anyai ág. [...] Ez viszont nagy mértékben befolyásolja azt, hogy a későbbiekben milyen típusú műveket fogad be a kritika a kánonba. A férfiak által írt irodalom, tehát a férfiak által gyakorolt műfajok és írásmódok, valamint a férfiak által létrehozott reprezentációs minták lesznek irányadóvá.”¹²¹

Az, hogy a társadalomban zajló emancipációs küzdelmek hatására a múlt században egyre több nő kezd írni, nem jelenti, hogy mindegyikük saját női hangján szólal meg: legtöbben férfinyelven fogalmaznak, sőt néhányan férfi álnevet is használnak pozíciójuk megszilárdításához. Persze előbb-utóbb a női beszédmód hiányozni kezd a kánonból, így nem meglepő, hogy tekintélyes státusszal bíró férfiírók éppen női álneven, női nyelven kezdenek fogalmazni. „Különös jelenség – írja Weöres Sándor a *Három veréb hat szemmel* című válogatásához írt utószavában –, hogy a magyar irodalomtörténészek nem szeretnek tudomást venni a költőnőkről.”¹²² Ez a kötet az *Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból* alcímet viselve olyan szerzőket vonultat fel, akikkel a kánon Weöres szerint mostohán bánt, s talán nem meglepő, hogy sok nő akad közöttük. Weöres kezdeményezése persze nem talált követőkre, s ha ő maga nem éppen a kánonból nyúlt volna ki, hogy oda beemeljen kintrekedteket, valószínűleg az egész próbálkozás elvetélt volna, s a kötet sem

¹²¹ BÁN 2004

¹²² WEÖRES 1982², idézi BÁN 2004

lát napvilágot. Bán Zsófia abban látja az okot, hogy „a Weöres által szorgalmazott alternatív kánonok létrehozását [n]em segítette elő az egységes nemzethez tartozó egységes nemzeti irodalom ideálja, amihez a kánonnak (a jelentősnek ítélt művek csoportjának) is viszonylag egységesnek kellett mutatkoznia”.¹²³

Érdemes végignézni, milyen hősöket kínál a klasszikus magyar kánon például a gyerekeknek: János vitéz, Toldi Miklós, Nemeček Ernő, Bornemissza Gergely, a Baradlay-fiúk, Nyilas Misi, stb. – számos teljesen különböző alak, mégis közös bennük, hogy nyitva előttük a világ. Még Nemeček vagy Nyilas Misi, a két legkevésbé életrevaló figura is ott lehet a fiúk között, még ha többnyire élcelődéseik célpontjaként is. Hol vannak a lányok? Ott van Iluska, aki kimarad Jancsi kalandjaiból és húsz éneken át várja, hogy vitézzé avanszált kedvese felélessze a halálból. Ott van Cecey Éva, akinek bármilyen aktív cselekvést akar végrehajtani, nadrágot kell húznia, vagy Doroghy Bella, aki végig másra sem vár, mint hogy Török úr végre magával vigye nyomorából egy másik világba, ahová egyedül sosem indulhatna el. A nők passzív várakozása persze nem csak a magyar irodalom átka: „Westernfilm. Poros főutca, a kocsmá lengőajtaja. Hős lóra ül [...] Nő áll. Film vége. Helyszín ugyanaz. Hős visszatér. [...] Nő ugyanott áll. Közben a hős kirabolta, megmentette, lelőtte, megvédte, esetleg beleszeretett, de elhagyta, vagy megölték, de ő bosszút állt. Ez mind kaland. Élmény, esemény, információ. Kérdés: mit csinált közben a nő? Válasz: várt. A hősrre. Vagyis: folytatta (az életét), gondozta, nevelte (ha van, mármint gyerek), gyűjtötte (a pénzt), építette (az otthon), esetleg beteg lett. De ez nem kaland. Ha a nő mást csinált, arról nem tudunk. Annak, amit a nő csinál, nincs kalandértéke – nem megörökítendő – vagy is: nem kanonizálendő.”¹²⁴ Ha folytatjuk Menyhért Anna megkezdett játékát, s továbbgondoljuk a történetet, különös tapasztalásokat tehetünk a kánon viselkedésével kapcsolatban. Tegyük fel, hogy a nő megunja a várakozást, lekasztja cowboya otthon hagyott hatlövetűjét és lóháton, szája elé kötött kendőben a bank felé indul... Nem gondolhatjuk komolyan, hogy ez az út elvezeti őt a kanonizációhoz. „Keserves dolog asszonyfejjel férficélokért küzdeni”¹²⁵ – ezt már Török Sophie is tudja. Tovább vezet, ha megvizsgáljuk, hogy mi történik hősnőnkkel a saját világában, hogyan viseli testileg-lelkileg a szeretett cowboy távollétét, hogy használják ki a "szabad prédát" az arra lovagló banda tagjai, mit érez ő előtte, közben, utána, mire vágyik helyette... Jó lenne, ha ezek a kérdések is befér-

¹²³ BÁN 2004

¹²⁴ MENYHÉRT 2002, 7.

¹²⁵ TÖRÖK 1932, 629.

nének az irodalmi kánonba, ha nem képviselnének alacsonyabb értékszintet, mint a férfivilág oly életbevágónak lát(tat)ott évszázados vívódásai. „A feminista kritikában a nők csendje, hallgatásra ítéltettsége szorosán kapcsolódik a kánonok kérdéséhez, a kánonok zártságához, a férfikánon dominanciájához, a női írók kirekesztettségéhez, feledésbe merüléséhez.”¹²⁶

A rendszerváltás után azonban irodalmunk személyesebb tereppé vált, íróinknak nem kellett többé a politikai hatalmat reprezentálniuk (vagy szembeszállniuk azzal), hanem visszavonulhattak saját világukba. Ez a jelenség kedvezett a nőíróknak, hisz az ő témáik, a család, az otthon, a test és lélek viszonya, az anyaság – az eddig degradált "női dolgok" egyszerűen a társadalom számára is fontossá váltak, s így az irodalmi hierarchiában is lényegessé lettek. Persze a változás nem egy csapásra következett be, hanem fokozatosan alakul át a kánon, azóta is, folyamatosan. A megjelenő nőírók keresni kezdik a mintákat a világ-irodalomban, de keresik a magyarban is, s amikor visszanyúlnak egy-egy méltatlanul elfelejtett elődjükhöz/elődjükért, akarva-akaratlanul észrevéttetik őket a kánonnal, ahogy a kánon egyre inkább tudomást vesz róluk magukról is. Ezzel párhuzamosan fokozatosan egyre több értéket képviselnek az irodalomban azok a műfajok (levelek, önéletírások, naplók, kevert műfajok) is, amelyek eddig nálunk alulmaradtak, mivel nem képviselték az elvárt közéleti hangot – s ez a régi-új hang kedvez a női szerzőknek.

A feminista irodalomkritika eleinte megpróbál paragon heverő női szövegeket beemelni a kánonba, később azonban maga a kánonképzési eljárás is vizsgálat tárgya lesz, így létrejön egy ellenkánon. Az irányzat elkötelezett hívei rájönnek, hogy az irodalom „többet nyer a kánon dekonstrukciójával, mint az írók beillesztésével a hagyományos kánonba, mert míg ez utóbbi sok esetben azt igényli, hogy Hamupipőke nővéreihez hasonlóan a szövegek nagy részét meg kellene csonkolni ahhoz, hogy beleférjenek a királyfi által felkínált és olyannyira vágyott üveg cipellőbe, addig a kánon alapfeltevéseinek a megkérdőjelezése [...] azt jelenti, hogy elkezdik vizsgálni, ugyan kinek az érdeke az, hogy épp olyan formájú cipőt kell a női lábon viselni, miért is üvegből van az a cipellő, miért is olyan a sarka, miért olyan rövid és keskeny, miért olyan az alapja, a talpa – majd a kérdésekre adott válaszok fényében létrejöhet egy új modell, amelyet ugyanakkor sosem lehet egyszer s mindenkorra stabilizálni, rögzíteni”.¹²⁷

¹²⁶ MENYHÉRT 2002, 10.

¹²⁷ SÉLLEI 2007a, 73.

Az átalakuló műfaji hierarchia, a szaporodó számú női írások, női kritikák, női témák maguk járulnak hozzá a kánon átalakulásához. Érdekes tehát elgondolkozni azon a kérdésen, hogy szükség van-e egy radikálisan új ellenkánon képzésére, ezúttal női szemszögből, mely kiegészítené a hagyományost, vagy a megoldás fokozatosan újjá élni a régit: írni nőként, női nyelven szépirodalmat, kritikákat, részt venni az irodalomban, mely így egyre kevésbé teheti meg, hogy kihagyja, saját értékei szerint átformálja, vagy csak megmosolyogja a „második nemet”.¹²⁸ A rekanonizáció azonban nem csupán a női értékek elismeretése, a nők csendjének meghallgatása kedvéért szükséges: számos olyan, ez idáig periférikusnak vélt kérdés van életünkben ezen túl is, ami, ha az író jól kezeli a klaviatúrát, érdemes a megörökítésre, s ami egy sereg értő olvasóra számíthat. Olyan műveket is érdemes lenne leporolni és megfelelő rangra emelni, amelyeket korábban nem engedtek fel a nagypályára, csupán mert nem a sztenderd mezt viselték. A kánonnak ugyanis nem szabad(na) egyoldalúnak és kirekesztőnek lennie, s talán elindult már egy olyan lassú átalakulás, mely egyre színesebbé hagyja tenni az irodalmi palettát.

Kafka és Rakovszky helye a kánonban

Kafka Margit a modernség képviselőjeként van jelen irodalmunkban, alapvető élménye a csalódás a hagyományos világ értékeiben, az eddigi szilárd, rendszerszerű és jól ismert berendezkedés széthullásának megtapasztalása. Az irányzat Kulcsár-Szabó Ernő korszakolása¹²⁹ szerinti első szakaszának, a klasszikus modernségnek a talaján születik meg a *Színek és évek*. Az önreflektáló emlékező narráció, az önazonosság keresése, az impresszionista stílus mind ide kapcsolják a művet. Az új világban az individuumok magukra maradnak, s a modern embert ellentmondások feszítik szét. Mivel eltűnik a transzcendencia immanenciája, a vallás sem nyújt többé megkérdőjelezhetetlen válaszokat, nincs kihez fordulni, mindenkinek magának kell feleleteket keresnie.

A *Színek és évek* hősei már ezen a fellazult, ingoványos talajon próbálnak céljaikhoz elérni. Szinte jelképes, hogy Sándor, Magda öccse, aki a regényben legközelebb jut Istenhez, ájul-tan esik össze úrfelmutatás után, s személyiségét felőrli az Abszolútummal való szembesülés. Magda számára Isten – bár persze mint templomjáró asszony, sőt oltáregyleti titkárnő

¹²⁸ BEAUVOIR 1971²

¹²⁹ KULCSÁR-SZABÓ 1994

nyilván hívó lélek – már „csak szó”, mely egyelőre „legalább mindig ugyanezt jelenti”.¹³⁰ Az ő kisvárosi közösségükben az Úrral való hagyományos vasárnapi randevúk azonban már inkább a csinos fiatal pappal való találkozás, mintsem a transzcendencia megélése miatt fontosak. Magda határpozícióban él: a régi világ már nem az övé, az újat pedig még nem képes magáévá tenni.

Ahogy a modern kísérletet tesz az élet individuum-alapú megértésére, úgy próbál hősnőnk is önvizsgálatot tartani az emlékezéssel, s valami effélet kísérel meg Kaffka Margit is századeleji regényével. A körülötte lévő világot intuitív módon próbálja megérteni, apró benyomások sorol egymás mellé, s nem elemzi őket, hanem megérezteteti, megkóstoltatja főhősével. „Bodnár [György] meggyőző érvelése szerint mind az élet- és lélekrajz, a családtörténet és a társadalmi helyzet, mind az alkotások poétikuma alapján Kaffka pályáját többszörös határhelyzet, átmenetiség határozza meg. Az író így a modern irodalom kezdeményező, de a törekvéseiket koruk társadalmi-irodalmi szorításában kiteljesíteni még nem képes alakjai közé sorolódik.”¹³¹

Kaffka regényét első, nyugatos bírálói is hangsúlyozottan – a kor kritériuma szerinti – modern regénynek tartják. Schöpflin például a pontos és kritikus társadalomrajzban látja az író modernségét: „[...] mint az üvegen néz keresztül minden emberen és fel tud fedni mindent, ami bennük van. Ebben a tekintetben nincs még két modern regény [a Színek és évek valamint a Mária évei], amely a magyar élet ekkora körét ily mindenfelől való plasztikusságban tárna fel.”¹³²

Rakovszky Zsuzsa regénye már jóval több fejtörést okoz, ha el kívánjuk helyezni az irodalomtörténet sztenderdizált mezsgyéinek világában. A fikció szerinti 17. századi szöveg ugyanis nyilván annyira hasonlatos egy korabeli szöveghez, amennyire 21. századi írója tervezi-hagyja, hogy hasonlatos legyen. Sok vád érte a kritika részéről a szöveget amiatt, hogy hiteltelen az írástudatlan polgárlány líraian rajzolt mélylélektani emlékező vallomásfolyama. Író és kritikusok elbeszélnek egymás mellett, mikor az egyik oldal a következtetést, a hitelességet (vagy legalább annak az irodalomban elfogadható látszatát, pl. omnipotens narrátor) kéri számon, a másik oldalon a teremtő pedig saját intuíciói fontossá-

¹³⁰ KAFFKA 1912, 310.

¹³¹ BENGI 2002, 102.

¹³² SCHÖPFLIN 1912, 941.

gát hangsúlyozza: „érzés szerint, vagyis körülbelül ennyire van szükség a kívánt cél érdekében”.¹³³

Számomra egy sajátos montázs Rakovszky szövege, egy jellemzően posztmodern konstrukció. Ha képként képzeljük el, felkerül lapunkra a koraújkori vallásháborúk néhány fontos attribútuma: egy-két templomtorony más-más "csúcspdíszekkel", egy szétlapozgatott Biblia (valahová elrejtve és kicsiben, hisz noha a regény történeti szövegrészeiben e könyv nevében embereket ölnek, főhősünk nem lapozgatja túl szorgalmasan). Ide kerülhet még egy-két erdélyi fejedelem és magyar király portréja, katonák képei, a bécsi Burg és Lócse látképe, a soproni tűztorony és néhány sejtelmes szellem, boszorkányüst, akár máglya, jelezvén hősünk eredeti közegét. De a kép előterébe, akár épp a bécsi panoráma elé mindenképpen odaképzeljük doktor Freud lebegő arcképét elmosódott kontrasztokkal, s jelenkorunk a regény kontextusához képest anakronisztikusnak tűnő jelképeit: egy skizofrén festményt, széthasadt embereket, de akár a mostanság oly hírhedt osztrák Lehmann-utódot, az "amstetteni rémet" is. A regény ugyanis nem egy 17. századi vélhetően analfabéta leányzó önéletírása, hanem egy hamisítatlan posztmodern szöveg, a posztmodern kor minden megélt és megélhető tapasztalatával. Nem az önéletírás konvenciói kötik – regény, melybe a harmadik évezred írója összemontírozza korok és világlátások felhalmozott értékeit, értékvesztéseit, érzékeit, érzéketlenségét, csalódásait, mintáit, élményeit, benyomásait.

Rakovszky Zsuzsa a posztmodern irodalmi világának szerzője, s regénye is egyértelműen posztmodern szöveg, melynek számos kedvelt eszközét megtaláljuk benne. Míg a modern kettéválasztotta az elit és a szórakoztató irodalmat, addig a posztmodern feloldotta ezt a merev korlátot. A kígyó árnyéka egyszerre izgalmas történelmi színezetű sztori és intellektuálisan olvasható lélektani regényfolyam. Az is elképzelhető olvasat, ha eltekintünk a freudista magyarázatok és pszichikai-etikai útvesztők lehetőségétől és rózsaszínből méregzölddé és tűzpirossá vadított, egyszerű lányregényt ismerünk meg. A két befogadói attitűd akár egymástól elkülönülve, akár egybeszövődve is realizálódhat.

Ebben a regényben a lapokon kívül zajlik le a réges-régi kézirat jól ismert fikciójának története. Rakovszky olvasójának sem Pecsorin elbeszélőtársai, sem Belkin történeteinek a valódi szerző monogramjával jelölt titokzatos kiadója nem segít: ezt a lépcsőt az író elegánsan átlépi. Nem tudjuk meg azt sem, milyen nyelven íródott a korabeli szöveg. Ám ha a konkrét hely és idő konvencióiból indulunk ki, akkor feltételezhetően németből fordítódott

¹³³ KÁROLYI 2002b, 44.

az önéletírás, s ez visszavisz bennünket a posztmodern preferálta játékokhoz: hisz a fordítás máris megkérdőjelezi az általunk olvasottak autenticitását. A fordítás ugyanis a posztmodern felfogás szerint nem egyszerű nyelvi leképezés, így a szöveg többszörös – nem tartalomhű – közvetítettsége is lehetőséget ad a modern élmények közlésére mai nyelven, mai stílusban. A nyelvvel, a különböző nyelvi regiszterek használatával, a fordítás feltételezésével függ össze szorosán az elbeszélő személyének valószínűtlensége is, Orsolya identitásának problémája ugyanis a posztmodern szubjektumelméletek segítségével is megközelíthető.

Rakovszky Zsuzsa tehát – akarva vagy akaratlanul – több síkon is eltávolítja a regény textusát a fikció szerint létező 17. századi önéletírás szövegétől. Mindez sajátos jelentéstartalommal gazdagítja a szöveget. A „premodernre rájátszó posztmodern próza”,¹³⁴ a narratívát ért számos kritika ellenére, izgalmas játékot ígér. A semmi sem az, aminek látszik posztmodern világában járunk, ahol a jelölő és jelentés kapcsolata esetleges: az apanevelőapa-férj lexémák jelentéstartalma összemosódik; a "prostituált" becsületesebb játékot űz, mint a "tisztességes" polgárasszony; az anya csak azért lett anya, mert nénje éppen abba a városba ment férjhez, melynek fogadójába az apa betért; Lócse lehet Leutschau is és Orsolya is Ursula vagy másik Orsolya.

Az intertextualitás – mely a posztmodern szövegek poétikájának egyik kulcsfogalma – szintén tetten érhető a szövegben, részben korabeli leírások (pl. a 17. századi konyha berendezésének bemutatása, a tűzvész leírása, korabeli mesék, rémtörténetek, a boszorkányper elbeszélése), részben modern szövegvendégek révén (mint néhány kísértetiesen Kaffka Margit regényére játszó mondat vagy kellék, vagy a freudista jelképekkel telezsúfolt álomleírások).

A két különböző irodalmi éra egy-egy szövegét magunk előtt tartva érdekes kommunikáció tanúi lehetünk, mely modern és posztmodern viszonyáról is elárul egyet-mást. Nem csupán a két századelő egy-egy jellemző szövege kerül azonban kezünkbe a két könyvvel, de Rakovszky művének köszönhetően bepillantunk a premodern világába is. Így, ha nem is lineáris rendben, de elemeire bontva, ide-oda szórva jelen van a két írásban az egész középkor utáni világ, s mint egy jóféle turkálóban, kedvünkre válogathatunk a számunkra kedves és inkább ránk szabott premodern, modern vagy posztmodern jelenségek, gondolatok, életrészletek között. Az első szöveg éppoly sikeres lett megjelenése idején, mint a má-

¹³⁴ RADICS 2002, 1614.

sodik, amikor kiadták. Mindkét szöveg sokat árul el a női szubjektumról, mégis a legtöbbet együtt mondják róla: kettejük összhatása több kettejük egyenkénti hatásának összegénél.

Kafka Margitot kanonizált asszonyíróként¹³⁵ emlegeti a szakirodalom. A Nyugat nagy írói is elismeréssel nyilatkoznak róla, regénye, a *Színek és évek* tíz nyelven¹³⁶ jelent meg 1912 óta. A nyugatosok kritikái, emlékezései a pozitív kritikai észrevételek mellett szeretetről árulkodnak. Soha nem beszélnek így férfi riválsaikról, még ha elismerik is munkájukat. Móricz Zsigmond írja a regény kapcsán: „[...] az én érzésem szerint ezzel a regénnyel ő eddigi írói útjának a csúcára ért s egyszersmind olyan magaslatra, ahova asszonyíró nálunk még soha.”¹³⁷ A legtöbb kritika nem tud szabadulni az író nemétől, s a kettős kritikai mércével méri alkotását, Móricz is így folytatja: „A legfőbb érdekessége az én számomra az, hogy asszony írta. Hiszen [...] nincsenek női Homéroszok, Danték, Balzacok, Jókaiak. Sappho a gazdag és dús görög irodalomban a kivétel a szabály alól. S valahogy a többi író is így tűnik fel az átlagos megfigyelő előtt, akadhat egy-egy asszony is, aki a maga szűk határain belül képes arra, amire millió férfi: a költésre.”¹³⁸ Schöpflin Aladár ugyan csak mint nőíró méltatja: „Körülbelül Kafka Margit a magyar irodalomban az első asszony, akiben az író minden asszonyi kézimunka-dilettantizmustól megtisztulva, igaz művészi mivoltában nyilatkozik meg, de asszonyosságának teljes megőrzésével. Elődei csaknem kivétel nélkül meglehetősen kompromittáltak az író nő nevet, amely selejtes minőségű és gyanús jóhiszeműségű írással vált egyértelművé. [...] Nincs ilyen asszonyias író több, talán az egész világon.”¹³⁹

Hatása talán abban áll, hogy nem próbál férfiruhába bújva férfiszavakkal férfiregényeket írni, hanem saját női lelkéből táplálkozik. „Kafka sohasem majmolta a férfi-bánatot s célokat, olyan lírikus volt, aki a maga lelkének élményeiből merített. És ő volt az első asszony, akit a férfiköltők a művészetben egyenrangú bajtársként maguk közé elfogadtak.”¹⁴⁰ – vallja Török Sophie. Pedig Kafka Margit nem szívesen vállalja az asszonyírók zászlóvivőjének szerepét: „Vagy nemem prófétája legyek és lelkiösmerete és példázam és

¹³⁵ pl. SÉLLEI 2001, 257.

¹³⁶ francia (1938, 1965), olasz (1937, 1984), cseh (1958), német (1958), lengyel (1960), szlovák (1972), orosz (1979), román (1979), angol (1999), horvát (2006)

¹³⁷ MÓRICZ 1912, 212.

¹³⁸ MÓRICZ 1912, 212.

¹³⁹ SCHÖPFLIN 1912, 943-944.

¹⁴⁰ TÖRÖK 1937, 9.

írjam fojtott és örök lázadást a férfi-isten világa ellen? Csakhogy asszonyistent magam sem képzelek és nem vállalok.”¹⁴¹ – írja Ady Endrének egy levelében.

Kaffka Margit azon kevés írónők közé tartozik, akinek a gimnáziumi tankönyvekbe is sikerült bekerülnie, iskolákat neveznek el róla, internetes oldalak méltatják életművét, könyvei folyamatosan jelennek meg ma is, része a magyar irodalmi kánonnak. Anélkül lett része, hogy férfivé kellett volna válnia. Megítélésében volt ugyan egy kis megingás a két világháború között, Schöpflin Aladár például így siratja életművét: „Könyveinek nagyobb része rég eltűnt a könyvpiacról s csak nehezen tudja megszerezni, antiquáriusok útján, az érdeklődő. Mi néhányan, akik mint író megbecsültük és mint embert szerettük, emlegetjük gyakran, az iskolai könyvekben néhány rideg szót tanulnak róla gyermekeink, – egyébként mintha sohase lett volna.”¹⁴² A mai olvasók szerencsére kedvezőbb helyzetben vannak, néhány kattintás után digitális formában azonnal olvashatják a világhálón összes költeményét, számos novelláját, naplójegyzeteit, cikkeit és két regényét is. A hagyományos formák kedvelői hazavihetik folyamatosan megjelenő könyveit a könyvesboltokból, de a könyvtárak is számos kötetét kínálják az érdeklődőknek. Radnóti Miklós 1938-ban már elismeri a *Színek és évek* közönségsikerét, megemlíti, hogy „írók, irodalomtörténészek gyakran foglalkoznak művészetével. Az utolsó tíz évben két bölcsészdoktori értekezés jelent meg Kaffka Margitról, egy kisebb monográfia s legalaposabb ismerőjének, Schöpflin Aladárnak három-négy tanulmánya.”¹⁴³ ugyanakkor utal arra is, hogy szerinte „[s]enkije se maradt, se családja, se híre, se olvasója”.¹⁴⁴ Ezt a benyomást erősítette Radnótiban, hogy Kaffka Margit sírja után kutatva a temetőben különös beszélgetést folytatott az irodista hölgygel: „– Nem tetszett soha hallani még Kaffka Margitról? – kérdeztem félszegen. Arca könnyed részvétet öltött, szeme furcsállva nézett arcomba. – Nem, miért?”¹⁴⁵ A költő félelme szerencsére nem igazolódott. Közvetlen utódai Nagy Nővérként¹⁴⁶ tisztelik Kaffka Margitot, huszonnégyen, főként a Nyugatból induló nőírók társaságot alapítanak tiszteletére, késői utódai sem feledkeznek meg könyveiről jobban, mint bárki másról kortársai között. Írói sorsa tehát már életében megtalálja medrét, s a '20-as-'30-as évek rövid megingása után újra visszatalál ebbe a mederbe.

¹⁴¹ KAFFKA 1913, 46.

¹⁴² SCHÖPFLIN 1928, 710.

¹⁴³ RADNÓTI 1938, 446.

¹⁴⁴ RADNÓTI 1938, 446.

¹⁴⁵ RADNÓTI 1938, 446.

¹⁴⁶ *Nyugat hírei* 1937

Rakovszky Zsuzsa 2002-ben megjelenő *A kígyó árnyéka* című első regényével elnyeri a Magyar Irodalmi Díjat. Könyvét azóta két nyelvre¹⁴⁷ fordították le. A kritikai fogadtatás meglehetősen pozitív, egy-két kivételtől eltekintve nemigen találunk negatív bírálatokat a műről. Rakovszky neve jelen van az irodalmi életben, bár kétségtelen, hogy az utóbbi időben kevesebbet olvasni róla. Második regénye, *A hullócsillag éve*¹⁴⁸ már megosztja a kritikusokat, *A kígyó árnyékát* viszont – egyelőre legalábbis úgy tűnik – befogadja a nagy kánon. Károlyi Csaba egyszerűen fogalmaz, mikor a regény a kezébe kerül: „Rakovszky Zsuzsa váratlanul írt egy remek regényt.”,¹⁴⁹ részletek olvashatók belőle a *Kortárs irodalmi olvasókönyvben*¹⁵⁰, s elemzése ott található a Szegedy-Maszák Mihály szerkesztette *Magyar irodalom története*¹⁵¹ című – sokak által a kánonrögzítő „Spenót” letéteményesének tartott – kötetben. Az pedig, hogy a tanulmányt¹⁵² Zsadányi Edit írja, garancia rá, hogy nem maradnak ki a feminista szempontok sem a regény bemutatásakor.

Mint már említettem, különös helyzetet teremt a „szolidan kosztümös stílusba bújtatott epikus narratíva”,¹⁵³ hisz fennáll a veszélye, hogy egy 17. századi öreg vajákos asszonyt, aki naplót, emlékiratot ír, kételkedve fogadjanak az olvasók. Még több kételkedést szülhet, hogy mindezt ilyen kifinomult, versek százain edződött átlírizált rakovszkys stílusban teszi az emlékező, teljességgel profi módon. Mégis ha elfogadjuk, hihetetlenül érdekes játéknak érezzük ezt a struktúrát, hisz csak így jut eszünkbe elgondolkodni azon, vajon volt-e a korújkorban lehetőség arra, hogy egy nő, egy asszony, egy leány, egy prostituált embernek érezze magát. Hisz ez a kor meglehetősen állati sorba taszítja a nőt, így nem biztos, hogy csupán Orsolya kivételesen szerencsétlen sorsa zárja őt ki az emberek világából. Ám ha nem csábulunk el a történelem hívó szavára, észrevehetjük, hogy a regény jóval általánosabb érvényű kitalált koránál: minden egyes mondatát „átítatja a személyiségről, az önazonosságról, a lélekről, a nőkről és a férfiakról, a szerelemről szóló tudás 21. századig tartó története...”¹⁵⁴

A legtöbb kritikai írás kiemeli az író és az elbeszélő összefonódásának problémáját, megemlítve a rakovszkys nyelv különös – egyesek szerint zavaró – interferenciáját a je-

¹⁴⁷ olasz (2004), német (2005)

¹⁴⁸ RAKOVSZKY 2005

¹⁴⁹ KÁROLYI 2002a, 17.

¹⁵⁰ MENYHÉRT 2006, 178-193.

¹⁵¹ SZEGEDY-MASZÁK 2007

¹⁵² ZSADÁNYI 2007a

¹⁵³ MARGÓCSY 2002, 46. – BARABÁS András nevezi így a regény narratív struktúráját Margócsy István cikkéhez írt marginális jegyzetében (19-es jegyzet)

¹⁵⁴ GÁCS 2003, 895.

len nem lévő – esetleg egy-két mondatban és nyomokban elszórva –, de az olvasóban pre-konceptióként létező nyelvvel, amit a fiktív, 17. századi naiv elbeszélőtől elvárunk. Meglátásom szerint éppen ez a virtuális "összezerjedés" teszi borzongatóvá magát a szöveget a tartalmi izgalmak mellett. Ez az a hang, ami a 17. századi női elbeszélőt 21. századivá terjeszti ki, ettől válik Orsolya valami örök nőiség-nőiség alakjává, ettől nem marad egyszerű koraújkori polgárlány, akihez semmi közünk ma már. Regényíró, hősnő és elbeszélő különös egység-hármasa teszi igazán élvezhetővé ez a könyvet a harmadik évezred olvasója számára, akit nem érdekelnek a több száz éves vallásháborúk és aki immunis már a vérferőtözés-történetekre is. A legtöbb tanulmányban mind a szerző, mind a hősnő elismerést kap: „Lehmann Orsolya alakja a kortárs magyar irodalom legszebb nőalakjai közé sorolható.”¹⁵⁵ – írja Varga István, Vallasek Júlia pedig kiemeli, hogy „egy nő beszél (sokszor sajátos, csak nőként megélhető élményekről)”.¹⁵⁶ Gács Anna abban látja a regény különlegességét, hogy „történeti nőregény-típus, mely egy fiktív történeti nőfigurán keresztül tematizálja a nemek társadalmi státusának előtörténetét, s melynek a magyar irodalomban alighanem *A kígyó árnyéka* eleddig az egyetlen képviselője”.¹⁵⁷ Ez a képviselő azonban ott áll a nagy kánon kapujában, ha ugyan már be nem lépett rajta. S vele és nem utolsó sorban verses köteteivel Rakovszky Zsuzsa pályája is már életében megtalálja, megtalálta medrét. Szembetűnő, hogy mindkét író-költőnő megmaradt női hangjánál, igaz ez prózájukra, s ha lehet, még igazabb költészetükre. Talán éppen ez az a titok, ami Kaffkát szoknyában is felengedte a "férfigyepre", s amitől Rakovszky Zsuzsának is remélhetünk egy színes török-közönyi helyet ezen az elkerített pázsiton, ahová – Petőfivel élve – „belépni bocskorban, sőt meztláb is szabad”,¹⁵⁸ de még körömcipőben is, s ezt már a két írónőtől tanultuk meg.

¹⁵⁵ VARGA 2003

¹⁵⁶ VALLASEK 2003, 56.

¹⁵⁷ GÁCS 2003, 898.

¹⁵⁸ PETŐFI 1847

Kafka Margit nőalakjai a *Színek és években*

Női network¹⁵⁹ – férfi kliensekkel

A *Színek és évek* tizenhárom nőalakja s a számtalan névtelen tejesasszony, csárdásasszony, szolgálólány és zongorakisasszony sajátos hálózatot alkot a regényben. A háló középpontjában Pórtelky Magda vergődik, s a többiek mind egy-egy sajátos nősort szimbolizálva kapcsolódnak hozzá, kötődnek az ő sorsához és egymáshoz. Vannak, akik a múltat jelentik, s olyan szereplehetőséget kínálnak, mely már nem járható út Magda számára. Mások éppen a jövő felé visznek, mely azonban még nem lehet Magda saját jövője. Megint mások beletörődő boldogságban élnek, mely nem lehet Magda boldogsága, vagy éppen a beletörődő boldogtalanságot vállalják fel, mely azonban szintén nem az ő boldogtalansága. Ha magunk elé képzeljük a regény összes hösnőjét, mintha egy álmot látnánk, melyben úrinők, szolgáló- és parasztlányok, polgárasszonyok és dzsentri dámák kavarnak egymás körül cifra vagy kopottas fodros ruhákban egy hatalmas forgatag közepén, s egymás között sugdolózva hol egyikük, hol másikuk sorsát beszélnek ki, vagy kiáltják világgá – ki méltósággal és tartózkodón, ki piros arccal, hangos kacagással, ki kelletlenül, fogát összeszorítva, szemét lesütve. Néha egy-egy férfi keveredik a körbe, s mint mikor követ dobunk egy tó tükrebe, hullámokat indít a lányok-asszonyok között, akik még inkább gyanakodva kezdik vizslatni egymást, még inkább felgyorsulva forognak, kavarnak tovább, hogy azután újra megnyugodjanak, s a maguk ritmusát ismét felvéve folytassák bejáratott köreiket.

Különös ez az álomszerű kép a regénybéli asszonyokról, hisz azt gondolhatnánk, valójában nem ők képezik a tó hol elcsendesülő, hol viharosan kavargó felületét, melybe kőként, idegen anyagként érkezik minden férfi, hanem ellenkezőleg: ez mégiscsak egy férfitársadalom, ahol az erősebbik nem a tó tükre, melyet felkavar egy-egy asszony megjelenése... A két egymásnak látszólag teljesen ellentmondó világfelfogás azonban párhuzamosan létezik, egymás paralel univerzumai ezek. A valóságban fennáll egy férfivilág, férfi politikával, férfi választójoggal.¹⁶⁰ Ők tartják forgásban a körülöttük nyüzsgő asszonynépet, minden őértük, körülöttük létezik. A nő a férfiért küzd. Az elsőbálozó leányzók legnagyobb tragédiája

¹⁵⁹ A network kifejezést használja a nők közösségére (*A kígyó árnyékában*) GÁCS 2003, 898.

¹⁶⁰ Az I. Néptörvény 1918-ban mondja ki a nők – feltételekhez kötött, részleges – választójogát, amit 1919-ben teljessé változtattak, majd rövid idő után újra korlátoznak. A '20-30-as években azonban csak kevesen élnek frissen szerzett jogukkal.

az, ha valaki nem jut megfelelő férjhez, s ahogy telik az idő, a cél már csupán férjhez jutni, a „megfelelő” nem követelmény többé. Ezután pedig jöhet a küzdés a férficélokért, következik a férfi életének élése: a házasság. A valóság árnyékában azonban, egy másik valóságban létezik egy leplezett, egy „víz alatt áramló” női szféra, ami a regényben főszerepet kap, s amelyet Kaffka Margit egészen tisztán, jól érzékelhetően tár elénk. Ki hát a vadász, s ki a préda? Ki szolgál kit? Nő a férfit? Férfi a nőt? Menyhért Anna írja egy versében: „Értsd meg. Azért teszed, / hogy odaadhasd magad. / Hogy a sémák működjenek. / Hogy aláfe-küdj. / Hogy ő lehessen felül. / Különbem nem bírod el. / Holt súly alul. / Ha felül van, / mozgathatod, / bár sokba kerül.”¹⁶¹ Vajon mennyibe kerül? Vajon ki van alul, és ki felül valójában? Nem olyan egyértelmű ez ott, ahol a férficélok női célokká változnak, s nők női állhatatossággal küzdenek tovább értük, észre sem véve, hogy nem saját életüket élik már. Sőt Magdában ezek a célok – férjének karriertörténete – olyan gigantikus méreteket öltenek, hogy maga Vodicska is elveszíti a talajt a lába alól, s ő sem a saját életét éli többé, egészen addig, míg nem jut újra választáshoz: ezúttal saját halálának választásához. Ilyen a regény legtöbb házassága: senki sem a saját életét éli... Hiszen sajnálhatjuk szegény Vodicska Jenőt, akit nagyravágyó asszonya törtető céljaival az egekig kerget, hogy onnan aztán a föld alá zuhanjon; de szánhatjuk Pórtelky Magdát is, aki ebben a társadalomban nem küzdhet saját céljaiért, nem építhet saját sorsot, s megfeszített erővel más szekerét kell tolnia – mely, ha révbe ér, nem az ő érdeme lesz, ám ha darabjaira hull, neki róják fel, hogy miért hajtotta oly eszeveszetten. Ez a hálátlan háttérpozíció jut osztályrészül a legtöbb nőnek a regényben, s ez szervezi őket sajátos sorsközösséggé.

Különös, láthatatlanul finom fonál szövi egybe ezt az asszonyi networköt. Uraik felettük állnak, a nők élete az ő szolgálatuk, mégis nagyon sok szálat ők mozgatnak a háttérből. Mikor például Melanie manifeszt formát kíván adni a lappangó hálózatnak, s nőegyletet szervez, ügyesen manipulálja a férfit: „– Kell, hogy titkára legyen az egyesületnek, hogy mindig mellettünk legyen tanácsccal [sic!] [...] Hisz mi csak gyámoltalan asszonyok vagyunk!”¹⁶² De a network-tagok egymást is ügyesen befolyásolják, Magda mindent azért tesz, hogy a többi asszonynak megmutassa, a súlykot is azért veti el, mert Melanie-val rivalizál: „Akkor már csakugyan első ház volt a mienk a Melanieéké után Szinyéren. [...] És akarva-akaratlan, utánoznom kellett nekem is minden külsőségben. [...] Könnyű volt neki [...] »Na, majd tehetem még én is egyszer!« gondoltam ilyenkor reménykedve, és szinte

¹⁶¹ MENYHÉRT 2008, 49.

¹⁶² KAFFKA 1912, 120.

szivdobogást kaptam a kétségtől és az örömtől. Lesz-é az vajon?”¹⁶³ Kitétetett szerepre vágyik a hálóban, s ezt egyedül férje révén vívhatja ki magának, hiszen „hiába; az asszonyt az ura után becsülik”.¹⁶⁴ Meg is tesz mindent, hogy a felül lévő ő mozgassa: „Majd meglátnád, hogy tudna más asszony annyiból öltözni, mindenütt ott lenni, Melanieval kiállni a versenyt. Hát akarnád, hogy most lemaradjak, visszavonuljunk?”¹⁶⁵ – a nőtársai erős befolyása alatt álló asszony leckét adhatna társainak abból, hogyan is kell a fölé rendelt férfit ügyesen manipulálni. Talán még arisztokrata barátnő-oktatóján is tútesz, hisz manipulációja tárgya végül képes önmagát is megsemmisíteni, mikor az idomár által kitűzött célt nem teljesítheti. „Szerettem volna sürgetni, tolni, ösztökélni előre ezt az embert, a ki hivatva van rá, hogy teljesítse és véghezvigye a világban, a mit az én becsvágyam kíván. [...] egy férfival mindent el lehet érni; ő általuk el lehet jutni mindenhez, csak biztatni, akarni, zavarni kell; szivósan és ravaszul, ez az asszonyok dolga.”¹⁶⁶ Az eszköz azonban nem bizonyul elég erősnek a "gyöngye női kézben", s megroppan, mielőtt célhoz érhetett volna. Vele együtt pedig megdől a már kivívott, s távol kerül a vágyva vágyott hálózati pozíció is.

S az álmodott karrier önerőből ebben a világban nem építhető újjá, hisz olyan valaki álmodja, akinek nem lehet saját élete, aki csak valaki más révén juthat előre, ha tetszik ez neki, ha nem. Nem is ért máshoz: „[...] soha tíz forintot túl nem adtam-vettem, ennél nagyobb összeg egyszerre sohasem is volt a tulajdonom, soha fontosabb életdolgót, még csak a lakáskiválasztást vagy fűtőfa-megrendelést sem végeztem el magam, saját felelősségemre és szabad akaratomból.”¹⁶⁷ Mielőtt tehát elítéljük a telhetetlen asszonyokat, mielőtt pálcát törünk Pórtelky Magda felett, nézzük meg, honnan jött, milyen képesítést kapott az életre. S ha azt találjuk, hogy batyujában csupán a megszerezni, lekötni, megtartani szavak szerepelnek a megtanulni, megpróbálni, megcsinálni helyett, akkor ne kérjük számon rajta/rajtuk, hogy nem saját kis életüket próbálták csúcsra járatni, sikertelenül. Ez bizony az illegalitásban dolgozó női network átka: minden egyes tagja kiszolgáltatott, így veszélyes.

S ez a titkos háló mindenütt ott van, minden pillanatban, egészen kislánykortól figyel mindenkit egy "nagy nővér" a házak ablakának rejtekéből, aki mindent lát és bárkit megítél: „[...] a félig hunyt zsaluk megől utánam tűzött már loppal a figyelésbe élesedett asszony-szemek gáncsa, ítélete, jóslata vagy kedvezése: »Ni, a kis Pórtelky Magda!« adták hirül

¹⁶³ KAFFKA 1912, 136., 138.

¹⁶⁴ KAFFKA 1912, 266.

¹⁶⁵ KAFFKA 1912, 131.

¹⁶⁶ KAFFKA 1912, 134.

¹⁶⁷ KAFFKA 1912, 132.

csendes, harangszós deleken az öreg, rokoni házak hunyorgó ablakszemei. Már szám-bavettek, már felavattak azok közé, a kikkel foglalkozni lehet, a ki beszéd tárgya lesz így vagy amúgy; lassan, óvakodva feljebb húzódott mögöttem egy-egy zöld redónysor, és éreztem, hogy kapcsolódnak a sarkamba, derekam hajlása, szoknyám ránczai fölött hogy tapogatnak végig e tekintetek, mint óvatos, kutató tük horgai.”¹⁶⁸ Ez az a hálózat, mely kegyetlen farkastörvények szerint működik, de amely egyben óv-véd, ami akkor is köti az embert valamihez, amikor az már légüres térben sodródna: „És én, a lesülyedt, elszegénye-dett, lejárt asszony, belejutottam abba az áramlatba, mely gyöngéd és szent testvériségbe kapcsolt a városom most szereplő nőivel, az egész társaságos étellel. [...] Viseltes, egyetlen fekete ruhámmal, eldolgozott kezeimmal, szégyenletes, kihíresztelt szegénysorsommal bennfentes személy lettem: az oltáregylet egyik titkárnéja.”¹⁶⁹ Így teljesül be a női karrier négy oldallal a mű vége előtt: főszereplőnk rég áhított pozíciót szerez a networkben. Saját vágyálmának karikatúrája ez a pozíció: fiatal, erős, csillogó alispánné helyett – öreg, meg-fáradt, kopottas egyleti titkárnő, egy kétszeres özvegyasszony. Erre futja az önerőből. Vá-gyott pozícióját pedig a legújabb tehetséges Melanie-tanonc, Kallós Ágnes nyeri el.

Óv és segít ez az asszonyközösség minden tagot, akit belépni enged. Láthatatlan törvények kusza és szövevényes hálójában kell azonban egy fiatal lánynak minden egyes szabályt kiismerni és betartani ahhoz, hogy bekerülhessen a networkbe, azután pedig soha nem megfélekezni ezekről, hisz könnyen kívül rekedhet a védőhálón. Bent a hölgyek megértő szolidaritással viseltetnek egymás iránt, ám közelítsen csak valaki a féltve őrzött határok-hoz (vagy érkezzon a határokon túlról), azonnal kíméletlen, ítélkező arcukat mutatják felé. Zimán Klári például játszi könnyedséggel pottyanna ki a hálón, mikor első férjétől megöz-vegyülve (értsd: megszabadulva) viharos kapcsolatokba kezd. Őt egyedül az tartja bent, hogy anyja, a szigorú grószki képvisel akkora tekintélyhányadot a hálóban, amelyből jut még játszadózó leányának is. Aki nem megy férjhez, szintén nem számíthat az asszonyok szolidaritására, jól példázza ezt Tomanóczy Anna kényszerházassága, aki az őt szabad pré-daként kezelő "tisztos" férfiak karmai, és az efféle afférok a lány kacérságának betudó, féltékenyen őrködő asszonykommandó elől menekül egy buta parasztgyerekhez.¹⁷⁰ Magda is kirándulást tesz a hálón túlra, hisz özvegyen ő is kockázatos vetélytárs lesz: Ilka – kinek helyzete a hálóban szintén elég labilis – Horváthot félti tőle, aki hallgatólagosan már az

¹⁶⁸ KAFFKA 1912, 28-29.

¹⁶⁹ KAFFKA 1912, 311-312.

¹⁷⁰ Ezt a fajta nősort kiválóan mutatja BRÓDY Sándor *A tanítónő* című drámája (1907-1908), amely pár évvel előzi csak meg a *Színek és éveket* (1911).

övé, mások pedig nem nézik jó szemmel a független nő pozícióját egy olyantól, aki nemrég még igen meghatározó személyiség volt a hálózatban. Melanie éppen a veszített pozíció miatt nem szponzorálja tovább az általa alapított nőegyletben, mely jelképesen a városi nőközösség (a szövevényes titkoshálózat és szájról szájra technikával működő mindentudó médiaközpont) legitim szervezete. Kívülről igen kemény leckének tűnik megtanulni a közösség bonyolult szabályait, s nehéz érzékelni a határokat is, a bent lévők azonban már egészen kislányként magukba szívják mindezt (mást sem igen tanulnak). Elvárás például a felcseperedő nagylányoktól, hogy ügyesen felhívják magukra a fiúk figyelmét, elég azonban egy óvatlan pillantás, egy meggondolatlan mozdulat, s máris megbotránkozó hullámba kezdenek az utcásor non-stop figyelő elfüggönyözött ablakai. Lányok-asszonyok közös valóságshowja zajlik előttünk, hamisítatlan, századeleji Nagy Nővér, melyben a megfigyelők s a megfigyelték ugyanazok a szereplők.

Múlt – jelen – jövő

Észrevehető a regényben egy múltból a jövő felé húzódó asszonyi szál, mely a grószitól Marcsi, Zsuzsi és Klári felé vezet, s melynek végpontjai között kifeszítve – ismét csak közepén – Pórtelky Magda vívódik. Olyanfajta biztonságos folytonosság ez, mely nem csupán az anyatejjel öröklődik át, de sugárzik a bútorokból, a régi kávéscsészékből, díszpárnákból, ami beivódott az ősi ház falaiba, s onnan szívárog elő minden egyes lélegzetvétellel. Ahogy azonban a család elszegényedésével egyre fogynak az emléktárgyak, bútorok, maga a régi ház is másé lesz idővel, úgy múlik ez a kötődés is, s a három leányzó már nem ebben a fojtó mégis biztonságot árasztó miliőben nevelkedik.

Grósz, a nagymama a régi asszonyméltóságot képviseli a családban s a nőhálózatban egyaránt, „[m]ert ő tőle tartott mindenki itt, félték és tisztelték, – s mi, az övéi tudva és hálással élünk e jóval, a mit – tekintélyt, jelentőséget, – ő árasztott ki ránk, az élete, esze, gögje, vagyona vagy okos viselkedése”.¹⁷¹ Ő Zimán nagymama, aki még telkekkel, házhelyekkel üzletelt, aki nem tíz forint felett rendelkezett, mint unokája; akinek azonban tudománya, holmijai és kimustrált emlékei nem illenek már az új világba. Hozzá tartoznak „a fakult, aranyrámás, krinolin pasztellek s az ócska, piros brokátfüggönyök egy hajdani falusi vendégszobából. [...] meg egy keresztlábú, ormótlan tölgyfaasztal, a mit megmozdítani se

¹⁷¹ KAFFKA 1912, 30.

birtunk”.¹⁷² S ez a tölgyfa asztal legalább olyan jelentős súllyal nehezedik a poros padlóra, mint amilyen tekintélyt grószki képvisel az utódok világában. Aktív hatalmát öregsége elvette ugyan tőle, ám presztízse a régi. Magda, az unoka a változást talajvesztésként éli át, ám lányai valószínűleg már nem érzik olyasminek a hiányát, amit sosem a maga valójában tapasztaltak meg, nekik a dédi világa vélhetően már csak mint skanzen él tovább. „[R]égi holmik, emlékek, adomák, hogy összetapasztják a családot, – mennyire megéreztetik, hogy csak folytatói vagyunk az előttünk élt életeknek; és mindez valami nagy biztosságot jelent: a hogy ők, mi is csak megleszünk!... Most megint az én három leányomra gondolok. Azok lába alól kihúzódott ez már; valahogy nagyon is hirtelen változott meg most a világ.”¹⁷³ Ezt érzi minden generáció azóta is, s ugyanezt érezte grószki, a maga idején: ő sem volt nyugodt a hátrahagyott leánygeneráció – akkor még Magda és az anyja – sorsa felől, „sokszor tett egy-egy éles, rövid megjegyzést, az életmódunkra”.¹⁷⁴ Valamiféle örök elégedetlenség ez: a dicső múlt mitizálása a kisszerű jelennel szemben. Ám ha belegondolunk, nyilván sem a múlt nem oly dicső, sem a jelen nem olyan hitvány. Magda reálisan ítél idős korában: „Mi akkor még – anya, nagyanya és gyermek, – olyan természetesen, hiven, bizakodón tudtuk megérteni egymást. Tán nem is alázatosabbak vagy jobbak voltunk a maiaknál; – csak egymással egyformábbak valahogyan.”¹⁷⁵

Zimán nagymama képviseli az állandóságot a családban, övé az utolsó szó Magda első házasságának nyélbe ütésekor is, ő az, aki ellen a lázadó leányzó még magában sem mer érvelni: „»Grószki legjobban tudja!« gondoltam végül is megenyhülten.”¹⁷⁶ Bölcs, erős tartású asszonyként áll előttünk: „[...] egyenes, szikár alakja mereven feszült a székfának, barna árnyékok nyúltak el körülötte, mint valami olajos, régi képen, mely mécsvilágú jelenetet ábrázol.”¹⁷⁷ Ám ábrázolása csöppet sem mindig ilyen szoborszerű. Nagyon is gyakorlatias asszony ő, aki pióccával gyógyítja a parasztokat, aki a frissen felcseperedett nagylányban meglátja a nőt, s lányát egyetlen pillantással tartja vissza, hogy kezet emeljen Magdára. Nem meglepő, ha a kis-nagylány, Magda, testének egy-egy ismeretlenül kellemes bizsergése közben azon tűnődik, hogy „a szigorú és komoly nagyasszony, ő is elpi-rult-é a halántékáig egy-egy furcsa gondolatra, és szégyelte magát néha a sötétben?”.¹⁷⁸ S

¹⁷² KAFFKA 1912, 16.

¹⁷³ KAFFKA 1912, 17.

¹⁷⁴ KAFFKA 1912, 119.

¹⁷⁵ KAFFKA 1912, 27.

¹⁷⁶ KAFFKA 1912, 53.

¹⁷⁷ KAFFKA 1912, 23.

¹⁷⁸ KAFFKA 1912, 17.

biztosan igennel válaszolhatunk, hisz grószai idősén is igazi nő módjára tud kacérkodni öregurakkal, nagyasszonyos eleganciáját megőrizve, mégis kedélyesen. Neve hatvanszor fordul elő a háromszáz oldalon, ott van még az utolsó lapon is, ami jelzi, hogy a végsőkéig elválaszthatatlan szerettei életétől: az idősödő Magda kertjében „a leánderek is, még a Grószai fáiról dugványozottak”.¹⁷⁹

Zimán Klári, az édesanya-nagymama egészen különös nő a múltból a jövő felé nyúló úton. Büszke rá, hogy két férjet kiszolgált,¹⁸⁰ ám alakja korántsem oly szilárd már, mint édesanyjéé. Öregségére ő már idegen helyen, Pesten lel otthonra, s élvezettel ír lányának új életformájáról: „Vasárnap kávéházba megyünk. Ezt se álmodja vidéki asszony, hogy elmerjen menni, mint valami kaszinóba, asszonybarátaival egy kávéra, és 30 krajcárért sok habot, divatujtságot, villanylámpát, jó meleget kap, három pinczér szaladoz körülte [...]”¹⁸¹ Ő biztosan nem nevelgeti már grószai növényeit a kertben, ő még életében továbblépett, amire Magda csak lányain keresztül lesz majd képes.

Neki is meg kellett birkóznia az újrakezdés nehézségeivel, első férje három gyerekkel hagyta ott a világban, mikor az italtól legyengülten elvitte egy tüdőgyulladás. Ő azonban kevesebbet hányódik, nem jár rokonról rokonra, mint később lánya lesz kénytelen: tíz évig biztonságban él a grószai nyakán, majd újra férjhez megy, s elköltözik. Több érintkezési pont is van anya és lánya élettörténete között: a korai özvegység, a két férj eltemetése s az öreg korra férfi nélkül maradás mellett Ábris, a sógor-nagybácsi is bepróbálkozik mindkettőjükkel, mikor fiatalon, kíváncsian először maradnak férj nélkül. Ám Klára nem szorul efféle „rokoni jótéteményre” halott férje fivérével: a kikezdehetetlen híru grószai házában biztonságából veszély nélkül kalandozhat alig húszévesen, s minden ujjára keres udvarlót magának. Mindaddig üzheti nagylányos játékait a háromgyerekes özveggy, míg bátyja karrierje révbe nem ér. Mikor ugyanis anyjuknak választania kell fia és lánya támogatása közül, a szigorú grószai gondolkodás nélkül fiúgyermekének boldogulása mellett dönt. Fia pályáját előre eltervezte, saját jövőjéét előre kinevelte már. István tervezett életútja pedig nyilván jóval nagyobb perspektívával kecsegteti a Zimán családot – nem beszélve a név tovább viteléről – mint egy fiatalon özvegyen maradt kikapós asszonyka a három gyerekével. Klára számára ezzel a döntéssel véget ér a játék: választani kell egy férfit, akivel életét – s gyermekei sorsát – összeköti ismét.

¹⁷⁹ KAFFKA 1912, 321.

¹⁸⁰ KAFFKA 1912, 308.

¹⁸¹ KAFFKA 1912, 306-307.

Házassága a „borotvált képű fiatal fantasztá”¹⁸² Telekdy Péterrel percig sem telik unalomban, hisz az ősi földet elvesztő, parasztjai körében rendkívül népszerű reformer filozófus mindent tud az életről, csak épp egyet nem: élni. Legalábbis megélni nem tud. Klára azonban remekül képes egyensúlyozni az állandó bizonytalanságban: egyszerre tudja nevetni férjét s zsörtölődni élehetlenségén. A negyven feletti asszony ekkor van igazán elemében: „Az élczelődés és majdnem könnyelmű kedélyesség mindig megvolt benne, és most, az idővel egyre jobban kifejlődött. Tán ez volt a szerencséje, nem tudott emésztődni, tragédiát csinálni a dologból, mindennek meglátta a kacagató, keservesen-figurás oldalát, és másokkal együtt mulatott olyan dolgokon, a miket a többi ember szégyellve és szenvedve rejteget.”¹⁸³ Ez az a fajta könnyedség, melyre Magda soha nem képes, ami azonban – egy generációt kihagyva – lányaiban újra felbukkanni látszik.

Klára másodszor is megözvegyülve még könnyedebb, még felhőtlenebb életet kap a sorsától: a kávéházakat járva élvezi függetlenségét, kocsikázik a ligetben, érdeklődve figyel az embereket, s ha egy-egy régi falubélivel a nagyvárosban összefut, bezsebelhet még némi férfiúi hódolatot magának. Kérdés persze, hogy ezt az ajándék özvegyiséget vajon tényleg a sorsnak köszönheti-e, vagy egyszerűen saját könnyed lényének, derűlátó alkatának. Különös, hogy Magdának írt levelét olvasva fiatalabbnak érezzük őt, mint nyíló virágjai között hervadozó leányát. Klára virágzik, Magda pedig, úgy tűnik, leányaiban virul tovább.

Pórtelky Magda, az egyes szám első személyű elbeszélő, anyjától eltérően nem felszabadul, mikor ismét egyedül marad, hanem gondterhelt filozófussá változik: „[...] gond hatalmasodott el rajtam; a magam életének, igen, ez tán nevetség, a jövőmnek gondja. Megint özvegyen maradni, újra kezdeni a régi, szörnyű- emlékü, sikertelen élethajszát, magamért, a mindennapi kenyeremért?”¹⁸⁴ Sajátos lelki alkat kell ehhez a borúlátó életszemlélethez. „De kiállhatatlan és idétlen teremtés is vagyok – hogy itt affektálom a pesszimizmust, amely már kezd is kimenni a divatból – mivelhogy olyan általános már.”¹⁸⁵ – s ezt már nem Magda, de a tizenhét éves Kaffka Margit írja egy levelében, majd egy évvel később így folytatja: „[...] nem tudom, mit csinálnék egyedül. Csak ezért félek a magános öregségtől.”¹⁸⁶

¹⁸² KAFFKA 1912, 33.

¹⁸³ KAFFKA 1912, 141.

¹⁸⁴ KAFFKA 1912, 304.

¹⁸⁵ KAFFKA 1894-1904, 10. (Szatmár, 1897. június 25.)

¹⁸⁶ KAFFKA 1894-1904, 12. (Miskolc, 1898. szeptember 31. [sic!])

Anyjától való különbözése kamaszlányként tudatosul már benne: „Néztem az anyám nagy, teljes, fokozhatatlan és egyszerű szépségét és nem hangolt le. »Én megint másféle leszek!« gondoltam. A lényem egészben elevenebb volt, mozgósabb, összetettebb, nyughatatlanabb. Mintha egyszer, utólszor, bennem virágzott volna ki még a mi ősi asszonyosságunk – elevenkedésre, öröme; de már zavarokra is és változások elé.”¹⁸⁷ S nem ellentmondás, ez az elevenesség mindvégig jellemzi Pórtelky Magdát, de mindig csak akkor, ha mások tekintetének pózolhat. Legalább egy harmadik szemre szüksége van ahhoz, hogy élettel telítődjön s csillogni kezdjen, hogy élvezni tudja önmagát. „Tükör előtt állva néha sokáig lestem, ámulva figyeltem az arcom egy-egy új vonalát, magától jött, beszédes kifejezést, egy szép fejmozdulatot; de aztán megjegyeztem és felhasználtam, – számontartva, mint hasznos fegyvereket.”¹⁸⁸

Az új generáció, Marcsi, Zsuzsi és Klári sorsát különös módon Telekdy, a fantasztá vezeti fel: „A fejlődő társadalmi rend asszonyideálja nem is lesz már a régi, becézett és kitarzott bábú, a kit a férje térdén ringat, és örökös kiskorúságban hagy. Független, erős, küzdésre képes asszonyok kora következik, a kik erősen meg tudnak állni a bajban is, felelősek önmagukért és azokért, a kiket a természet rájukbizott mint anyákra. [...] [K]ifejlődőben van máris egy egészen új asszonytípus, olyan nők nagy tömege, a kiket hidegen hagynak a szerelem hóbortjai és gyengeségei, és felmentik magukat a gyermekszülés és gondozás nehézségeitől, hogy egészen az emberiség közösségének szenteljék erejüket.”¹⁸⁹ Hamisítatlan nőkép ez egy férfitől: családanya-háziasszony vagy Teréz anya – nincs harmadik út... A három lány programszerű neveltetésben részesül: anyjuknak feltett szándéka, hogy önálló, független, tanult nőket nevel belőlük, akiknek nem kell otthon segíteni a háztartási munkában – ezt a mártír anya szinte kéjelegve egyedül végzi: „[...] majd főzök, seprek, takarítok én, az én kidolgozott kezemnek, szétment, elhanyagolt testemnek már úgyis mindegy.”¹⁹⁰ Magda saját életének fájdalmát kívánja elkerülni a lányok életében, a kiszolgáltatottságot, a férfitől függést, a szimbolikus és gyakran valós alárendeltséget. A saját életpálya, a tanulás, a munka az az út, ami mindezt biztosítani hivatott. Végül eléri célját, mindhárom leányzó képzett, hivatással rendelkező független pesti hölgyé avanzsál. Magda általuk kibővített életútja sikeresnek bizonyul tehát, hogy azonban nem lesz olyan egyszerű e szabad madarak repülése, azt a *Mária éveiben* már Kaffka Margit is láttatja. Nagyon hamar felis-

¹⁸⁷ KAFFKA 1912, 32.

¹⁸⁸ KAFFKA 1912, 32.

¹⁸⁹ KAFFKA 1912, 181-182.

¹⁹⁰ KAFFKA 1912, 283.

merik az írók kortársai is, hogy ez az új nőtípus „[a]z élet viharai ellen föl van ugyan vértelve, jobban mint ősei, nyugodt céltudatossággal halad pályáján, de mintha elvesztette volna tájékozását önmagával szemben. [...] [Ú]gy bukdácsol a férfiak között, annyira nem ura érzelmeinek, hogy végül eldobja magától az életet.”¹⁹¹ Az önismeret kérdése később kulcsfontosságú lesz a nők újabb és újabb nemzedékeinél. Az pedig, hogy párkapcsolataik nem lesznek zökkenőmentesek, már a *Színek és évek* egy-egy elejtett mondatából, eltévedt utalásából sejthető: Klári szerelmes egy volt tanárába, aki ráadásul nagy művész, Marcsi pedig együtt él egy híres zsidó költőnővel, aki „[s]zép, furcsa, szerelmes verseket ír”.¹⁹² Mindez azonban az anyában inkább megerősítést szül, hogy a lányok jó úton vannak; nem ijed meg tőle, inkább tetszik neki, hogy „[m]i mindent tud és merhet egy ilyen zsidó lány!”,¹⁹³ s hogy ebbe a sejtelmes ’mindenbe’ bizonyosan az ő Marcsija is belefér, inkább tűnik számára felemelőnek, mintsem ijesztőnek a szűkszavú tudósítást olvasva. Klári nem túl nagy perspektívát sejtető vonzalmát az anya szintén egyszerűen intézi el: „Baj is az! Ő ráér erre a fényűzésre, nem kell férjhez-szaladnia a kenyérért...”¹⁹⁴

Magda nem vehet észre semmi negatívát lányaiban, hisz saját életcélja omlana össze. Olyan asszony gondolkodása ez, aki már csak gyermekeiben él, vágyait csupán bennük éli ki, az ő kielégülésük teheti őt elégedetté. A lányok műalkotások, melyek felemésztik a művészt magát, oly gonddal, odafigyeléssel, olyannyira erején felül alakítja őket, hogy miközben az alkotás egyre teljesebb lesz, egyre közelít a művész által megálmodott képhez, ő maga annál erőtlenebbé, annál kevésbé élettélivé válik. A mártír anya mártír házasságának igazolása ez a három lány, „ezeket czélozta velünk a sors, ő értük kellett összenyomordunk egymással”.¹⁹⁵ Számos nő sorsa ez, s bár Kaffka Margit szeretettel és naiv lelkesedéssel ábrázolja ezt az anyai odaadást, nehéz neki elhinni, hogy így lesz teljes egy nő élete: önmagát feladva, mások által (még ha ezek a mások történetesen a gyermekei is)...

Asszonyminták

Ha a regényben megrajzolt asszonykatalógust lapozgatjuk, számos különböző sors tanúja lehetünk. A közös bennük az, hogy mindannyiukat Magda nézőpontjából ismerjük meg: „Minden, ami a regényben történik, erre az egyetlen asszonyra van vonatkoztatva, az olva-

¹⁹¹ KIRÁLY 1920, 8.

¹⁹² KAFFKA 1912, 321.

¹⁹³ KAFFKA 1912, 321.

¹⁹⁴ KAFFKA 1912, 322.

¹⁹⁵ KAFFKA 1912, 276.

só mindent ennek az asszonynak a lelkén keresztül lát.”¹⁹⁶ Nem tudni például, hogy Piroska néni elégedett volt-e nehéz, de gyümölcsöző életével, csak azt tudjuk meg, hogyan látja főhősünk a sorsát. Néhányan ugyan maguk is vallanak róla, mennyire érzik sikeresnek, vagy mennyire gondolják nyomorúságosnak életük folyását, ám a narratív keret, az egyes szám első személyben visszaemlékező főhős kétségeket ébreszthet az olvasóban, hisz saját szűrőjén engedi át szavaikat: az emlékezet szűrőjén és önnön értékrendjének befolyásán.

A regényben felvonultatott nőalakok közül Piroska néni találta meg leginkább helyét abban a világban, ahová az írói szeszély helyezte. Tőle nem hallhatunk örökérvényű életigazságokat, panaszt sem igen, őt csupán dolgozni látjuk a regényben, pedig „a legnagyobb »szerencsét« csinálta, igazi földjén maradt dzsentrihez ment volt férjhez”.¹⁹⁷ Az ő életműve húsz év alatt tizenöt gyerek, megszámlálhatatlan üveg befőtt, évente öt véka aszalt gyümölcs, fölös számú tojóttyúk, harminc tucat sávós oláh szőtt kendő és huszonnyolc dagadó párna.¹⁹⁸ Vele nem találkozunk a bálokon, teadélutánokon, teniszpartikon, őt a méhesben, a gyümölcsösben, a kenderföldön kell keresnünk. Mindig valami hasznos termelő helyen, mindig olyan helyen, ahol dolgozni kell. Ő is keményen megszolgált, hogy jogász fia Pesten kényelemben élhessen, ám tőle idegen az a mártír szeretet, mely Magdát hevíti. Az ő életében minden olyan természetes, a szülések, a gyereknevelés, a rokonok segítése, a munka – mindez nem része életének: ez az élete, állandó, panasz nélküli, időtlen gürcölés. Magda persze sötétben látja: „[...] őrajta, az igavonó türelmén ment keresztül minden e húsz év alatt; [...] Észre sem vette az életét; s az élet elment.”¹⁹⁹

Ám Piroska nénit csupán Magda elmondásából ismerjük ilyennek, ő látja úgy, hogy „szegényke, milyen csigázott, lehervadt és elhanyagolt volt a pesti nővéréhez, sőt anyámhoz képest is még”.²⁰⁰ Vajon mennyire igazi ez a kép róla? Sejthető, hogy Magda irtózik az efféle sorstól, s jóval nyomorultabbnak festi nagynénjét, mint az valójában volt. Egészséges, egyszerű, dolgos életet élt, nem lehetetlen, hogy boldog is volt ebbéli szerepében (hisz ritkán látunk például depressziós parasztasszonyokat). Magda azonban nem láthatja őt így, hisz számára ez az életlehetőség nem nyújthat meglepést. Számára értelmezhetetlen az egyszerű, nem sokat töprengő asszony sorsa, kinek férje egykor képviselő volt, s kinek drága selyemruhái most mégis szekrények mélyén kallódnak.

¹⁹⁶ SCHÖPFLIN 1912, 938.

¹⁹⁷ KAFFKA 1912, 211.

¹⁹⁸ KAFFKA 1912, 211.

¹⁹⁹ KAFFKA, 1912, 212.

²⁰⁰ KAFFKA, 1912, 211.

Piroska nénihez hasonlóan „a híres, lakodalmos főzőné”,²⁰¹ Képiró Zsuzsanna is két kezével kaparja ki magának a gesztenyét. Munkájával tekintélyt sikerül kivívnia, melyet befektetve egész kis karriert épít fel a regény cselekményében. Magyar utcai nemesasszonyként megy el házakhoz főzni, lakodalmakon dolgozik, majd bejárónőként már „külön kis szoba”²⁰² jut neki Vodicskáéknál. Virginia Woolf vélhetően nem erre gondolt, amikor a saját szoba fontosságát hangsúlyozta, de talán már itt, Képiró Zsuzsi életében elkezdődik a női egzisztencia tudatos építése. Zsuzsanna saját választása – meg nyilván kicsit a női network aknamunkájának hatása – mutatkozik meg akkor, mikor hozzámegy bérlőjéhez, Kricsák úrhoz, az írnochoz, s akkor is, mikor burkolt életvezetési tanácsokkal látja el az e téren nem túl ügyes Magdát: „Én kérem, alásan, elsején mindig magamhó veszem az egész ötven forintot. A levonáson kívül még kettőötvenet hagyok nála költőpénznek; marad negyvenhat. Abból tizenötöt mindjárt félretesznek fertálypénznek házbérre, marad harminczegy [...] De nincs is egy krajczár adósságunk, Isten ne is adja, a szemem sülné ki. Mióta vele vagyok, kétszáz forint ment a takarékbá!”²⁰³ Ő az a nő, akit önmagában boldogít, ha van kire mosni, főzni, ha van kiért takarékoskodni, s aki önként segít a haldokló Horváth Dénes „már-már hidegdő testét a nyoszolyára”²⁰⁴ fektetni.

Magdát leginkább talán Tomanóczy Anna, az elszegényedett, pártában maradt postáskisasszony-úrilány sorsa rémíti meg, aki "önszántából", saját végzete elől menekül egy együgyű parasztfiú nászágyába. Anna szánandó magyarázkodása nem győzi meg Magdát döntése helyességéről, értetlenül faggatja a lányt: „– De mégis!... Hogy lehet ez?... Hát nem jobb magának így, a hogy van?”²⁰⁵ Válaszul Anna kegyetlen leckét ad a kiszolgáltatott, védtelen (értsd szó szerint: férfi védelme nélkül lévő) kisasszonyok és özvegyek, szabad prédák sorsát illetően: „Szép és eleven, kedvéntölt leány, magánosan, fiatalon, egy épen ilyen piszkos faluban. A pap kezdte, majd mindig az kezdi, aztán a földesúr. De a fia is akart, tejfelesszájú rüpok; hogy nem ment, elárult az anyjának, akkor nagy heccz lett, piszkoskodtak, jó még, hogy csak áthelyeztek.”²⁰⁶ A postáskisasszony hivatali karrierje pedig eleinte vonzónak tűnik Magda számára: hivatással bírni, állásban lenni, fizetést kapni – ez lebegett az özvegy szeme előtt, egy önálló élet lehetősége. Ez azonban, mint Annától megtudja nem ilyen egyszerű, s ahogy maga is rájön: nem az ő útja. Anna fokról fokra sodródik

²⁰¹ KAFFKA, 1912, 81.

²⁰² KAFFKA, 1912, 117.

²⁰³ KAFFKA, 1912, 288-289.

²⁰⁴ KAFFKA, 1912, 319.

²⁰⁵ KAFFKA, 1912, 217.

²⁰⁶ KAFFKA, 1912, 217-218.

egy olyan kapcsolatba, mely egyszerre vigasz és kényszer számára. A félelem a magánytól, a menekülés a férfiak erőszakos vadászösztöne elől, a fiatal legény rajongó tekintete olyan kapcsolatba üzik a lányt, amely miatt mindenki más, s főként önmaga előtt állandó magyarázkodásra szorul. Kényszerházasság? Nem értetlen szülők, nem gonosz, számító rokonok, de maga az élet kényszeríti Annát a házasságra. Észrevétlenül sodródik egyre beljebb és beljebb egy szeretetlenn szerelmi kapcsolatba, mely, miután nem marad eredmény nélkül, szükségszerűen vezet az oltárig. Magda – a történet végighallgatása után – végtelenül naivnak tűnő kérdésére: „[...] De hát, istenem, szeretni tudja? Szeretik egymást?”²⁰⁷ Anna megadón válaszol: „Már benne vagyok, én nem is bánom. Mit vártam volna; itt megvélni egy-buga fővel? Akkor nyár volt, olyan nagy bolond nyár, aratásidő; nagyon tud szeretni egy ilyen próbálatlan fiú, káromkodva, fogvicsorgatva is majd megveszekedni egy asszonyért.”²⁰⁸ Anna sorsa figyelmezteti Magdát: ebben a világban hiába van állása, fizetése egy nőnek, ha "védelem" nélkül marad, szabad prédává válik. Minden nő mögött áll egy férfi a regényben. Vagy egy kényszerűen "választott", mint Tomanóczy Anna mögött a parasztfiú, vagy egy hallgatólagosan odahúzó, mint Zimán Ilka mögött Horváth Dénes, de az is lehet, hogy nem áll, csak fekszik koporsójában, mint a tiszteletreméltó Zimán-sarj, egy halott, a grószki mögött. S néha ezek a férfiak rossz helyre keverednek, rossz nő háta mögé állnak, előfordul, hogy helyet is cserélnek olykor. Horváth Dénes nem áll ott teljes határozottsággal Ilka mögött, ahogy szabad lesz az út, Magda mögé sodródik, ahonnan visszavisszalopakodik a fogatlan özvegyhez... Tabódy be-besorol Magda mögé, aztán végül Pongrácz Anna mögött horgonyoz le.

Pongrácz Anna villanásra tűnik csak fel, Magda menyegzőjének évében volt elsőbálozó „helyes kis bogárszemű, gömbölyű tömött-libácska”.²⁰⁹ Ő azt kapja meg, amit Magda nem kaphatott: Tabódy Endre felesége lett, aki pedig akkorra a Szinyér menti birtokosok vezetője már. Nem tudjuk, Anna tényleg azt kapta-e meg, ami Magdának nem jutott: Magda akkor szerette Tabódyt, amikor az még nem örvendett ily nagy karriernek, de nem mehetett szerelméhez. Ki tudja, Anna vajon ahhoz ment-e? S ki tudja, a fenti fölényes jellemzést vajon nem a későn támadt féltékenység alakította-e ilyen képszerűvé az emlékező tollán?

²⁰⁷ KAFFKA, 1912, 219.

²⁰⁸ KAFFKA, 1912, 219.

²⁰⁹ KAFFKA, 1912, 147.

A féltékenység jóval tetten érhetőbb formában jelenik meg Piroska néniék nagyobbik lányával, a tizenhat éves eleven barna fruskával²¹⁰ kapcsolatban, pedig itt nem is konkrét férfi a tárgy. Hozzá viszonyítva gyorsabban érzi Magda telni az időt, hisz ő még mindent megtehet, „még minden jól áll neki”,²¹¹ most az ő titkait őrzi a vén kuglizóasztal, mely családi szerelmek, évődések játékait örökíti meg: „[...] ha valaki egyszer vigyázva, gyengéden mosogatni kezdené, egy egész nemzedéksor lányainak apró regényeit leolvashatná onnan, rétegenként egymás fölé íródva.”²¹² S a féltékenység alapja, hogy Magda rétege kezd mélyebbre kerülni ezen az asztallapon, amit ő nem tud még elfogadni: „Én, a szép özvegy rokon-néni gardirozom őt. De énnekem is van jussom még, kell!”²¹³

A féltékenység legkézzelfoghatóbb módon azonban mégis a papucsférjjeé változott-változtatott gavallér iránt tombol, az idősödő, gyötrődő nő minden haragjával zúdulva Horváth Dénesre: „Meg biz az a vén csoroszlya, a drága Ilkája. Azt hiszi, nem tudom, hogy ellátogat néha. Együtt bagóznak. Tizenöt szivart füstöl el a vén fogatlan napjára. Úgy kaczagják együtt a világot; meg engem is, a jó bolondot, a ki itt öli magát. Hja, alte liebe! Neki a könnyebb rész jutott.”²¹⁴ Zimán Ilka, a független özvegyasszony régóta közel áll Horváthhoz, ám minden kötelezettség nélkül. Ő igazán szereti azt az embert, akivel Magda csak játszadozik eleinte. Dénes azonban még semmit sem jelentett, amikor „felhúzott, hegyes szemöldjeivel a Zimán Ilka vén, megsülyedt sarokháza” már figyelte Magdát: „és mintha titkos malicziával integetett volna utánam a két sunyi ablak”.²¹⁵ Mindez előrevetíteni látszik a két nő majdani – egymás előtt nemigen robbanó – konfliktushelyzetét. Kezdetektől különös erőter feszül a két nő között: aki akarja, nem kapja meg, akinek nem kell, viheti, de mindhalálig meg kell tartania. Furcsa világ ez, ahol „az özvegy, független asszony, a kényelmes, a veszélytelen”²¹⁶ valószínűleg pokolba kívánja kényszerű függetlenségét s semmilyen árat nem sokallna, hogy Horváth elvegye. De mikor nem őt veszi el, hanem a szép Magdát, a rossz nyelvek szerint átkot mond házasságukra, s ha hiszünk benne, ha nem, a házasság valóban átokká válik mindkét fél számára. Érdekes kérdés, hogy a két özvegyasszony közül ki jár rosszabbul? Aki szeretet nélkül gondozhatja vegetatív állapotában az öreg roncsot, vagy aki tovább élheti világát szabadon, de a szeretett férfi nélkül.

²¹⁰ KAFFKA, 1912, 219.

²¹¹ KAFFKA, 1912, 220.

²¹² KAFFKA, 1912, 59.

²¹³ KAFFKA, 1912, 220.

²¹⁴ KAFFKA, 1912, 264.

²¹⁵ KAFFKA, 1912, 30.

²¹⁶ KAFFKA, 1912, 143.

A két nő egymás előtt nem villogtatja a kardot, csak Ilka tesz egy már mit sem számító megjegyzést Dénes halála előtt, mikor egykori vetélytársa otthonukba invitálja, hogy megossa vele az egykori szeretett férfi vegetáló testének beteg látványát: „Én még másfélváltára is emlékszek, minek látnám úgy! Neked ugyan kijutott, szegény asszony; ápolod, virrasztod; de ládd-é, meg kell szolgálni mindenért előbb vagy utóbb ezen a rongy világon!”²¹⁷ Ápolni, virrasztani – ez a feleség dolga, az egykori özvegy szerető nem részesül ebben az utolsó felemelő együttlétben, és nem kényszerül bomlani látni egy olyan testet, mely korábban vágyakat ébresztett benne.

Paradox állapot tehát az özvegyiség. Az özvegy független, szabad, önálló nő – ugyanakkor átjáróház, megbecsteleníteni már nem lehet, feleségül venni pedig nem kell minden áron. Egy német közmondás szerint: Az özvegyasszony alacsony kerítés, mindenki átugrik rajta...²¹⁸ Az szeretheti csak igazán ezt az állapotot, aki képes kiélvezni minden pillanatát, de vélhetően az sem sokáig. Számos özvegyet vonultat fel a regény, nőt is, férfit is. Ábris bácsi arra használja helyzetét, hogy pókként hálójába vonzza a bajba jutott rokon nőket, s egy váratlan pillanatban lecsapjon rájuk. Grószai várat épít özvegyiségéből, s egy személyben tölti be a háziúr és az úrnő szerepét. Magdára súlyos teherként nehezedik az állapot: elvesztette eszköz-támaszát, s nyomasztó kényszer újat kerítenie, mert nélküle nem maradhat talpon. Zimán Klári ügyesen lavíroz özvegyiségében, számára ez két férj közti átmeneti állapot, melyet élvezettel kihasznál. Ilka pedig boldog biztonsággal játszadozik Horváthtal, míg az végül mást vesz feleségül.

Ilka Pestre szakadt unokatestvére, Marika, a nagynéni jelenthetné a kivezető utat Magda addigi életéből, ám kiderül, ez sem lehet az ő útja. „[A] sok szegényes, pesties, idegen és elűtő tempó megett”²¹⁹ ott bújik még Marikában a Zimán-lányok természete, mely a nagyvárosban rugalmasabbá, alkalmazkodóbbá vált. Ő – Magdához hasonlóan – ad a külső megjelenésre, s nem csupán takarékosági és háztartási tanácsokkal látja el a frissen megözvegyült rokont, de valóságos stylistként segíti. Úgy tűnik, Magda jobb tanítványnak bizonyul a külsőségek terén, mint a pesti életstílus szabadabb emberi érintkezési formáinak gyakorlásánál: csinos, pestivé modernített bája vonzza a férfi tekinteteket, őt azonban sérti az udvarlás ennyire nyílt, ennyire gyors, ennyire célelvű egyenessége. Színház, kávéház s a gardedámot és kerítőnőt egyszerre játszó nagynéni sem képes a nyugodt, nagyívű, szép-

²¹⁷ KAFFKA, 1912, 315.

²¹⁸ német közmondás, ld. SCHIPPER 2007, 338.

²¹⁹ KAFFKA, 1912, 193.

szavú udvarláshoz, cigányszerenádhoz, apró érintésekhez szokott vidéki özvegyet átcsábítani a direkt flörtök világába.

Hiába varázsolja Marika minden este magát tíz évvel fiatalabbá, hiába osztja meg a trükkök titkát Magdával is, ő nem ebben a világban akar szépnek látszani. Legalábbis nem ezen a művi úton, nem akar úgy tenni, mintha szép lenne, mintha fiatal lenne, mintha független lenne – ő szép, fiatal és független kíván lenni. Ő el kívánja varázsolni a pesti elitet, amit Marika kopott zöld szalonjából egy szemöldökén szétkent gyufaszállal nem tehet meg. Ezért érez hirtelen vágyat a színésznői karrier iránt: „Egy gyönyörűn szabott, színes selyem köpenyeget dobott le magáról a színésznő szép, nagy, szabad mozdulattal, és én éreztem, hogy elszánást, kétségbeesett erőt, multat, élményt, pattanásig feszült perczek zajlását ki lehet töretni, felszabadítani egy ilyen tombolón gyors mozdulattal [...] Egyszerre láttam, hogyan csinálnám én!”²²⁰

Szakadék húzódik az ő pesti nyomora és az első pesti gavallérok csillogó világa között. „Bizony, itt ők, én, mink nem vagyunk »elegáns világ«, csak afféle ingyenpáholyos kis népség!”²²¹ Magda egy látszatvilágba kerül, olyan közegbe, ahol ő bámul másokat, nem őt bámulják. Marika pesti szerepe s Magda itt kínálkozó szereplehetőségei éppen ellentétesek az otthoniakkal, a megszokottal s a szerepálmokkal: ő, aki mindenkit elvarázsolni igyekezett, be kell érje azzal, hogy hagyja magát elvarázsolódnival másoktól. „Lassankint undorítani kezdtek azok a szórakozások, a mikben Marika olyan naivan elégedett volt. Kimenni a korszóra, és végig bámulni az enyimnél sokkal szebb ruhákat, beülni a Kugler cukrászdájába, és drága pénzért egy levegőt szívni azokkal, a kik otthonos összetartozással fecsegnek, dévajkodnak, élnek világukat, észre sem véve a nem odatartozót. Visszaemlékeztem Szinyéren azokra a jelentéktelen kis irnoknékra, kapaszkodó boltosnékra, a kiknek ép így elég volt az »ott voltam« illúziója, mikor mi fesztelenül mulattunk zárt társaságban, rájuk ügyet sem vetve. Istenem, hát elég lehet nekem ez a semleges szerep? Ha egyszer valahogyan... itt is fenn lehetnék, ragyogva és uralkodva! Lehetséges volna ez?”²²²

Hogy mennyire nem lehetséges, azt Ábris bácsi sárlepte mocsárszéli tanyája, Pórtelek nemsokára világosan elmagyarázza az ábrándos özvegynek. Újabb féltékenységi harc veszi itt kezdetét, csakhogy ezúttal nem a szeretett férfi, hanem a vagyon az ürügy. Ábris bátyja lánya, Júlia annak ellenére üzen hadat a szerinte minden bizonnyal apja vagyonát fenyege-

²²⁰ KAFFKA, 1912, 199.

²²¹ KAFFKA, 1912, 200.

²²² KAFFKA, 1912, 201.

tő nőrokonnak, hogy az nem veszi fel a kesztyűt, nem harcol, ne vitázik. Júlia taktikus női manipulátorként hangolja Magda ellen az apát, de még a cselédséget is, pokollá téve az özvegy sorsát. Aki azonban nem törik meg, kivár, s mikor már többé nem maradhat, paradox módon a színéri tűzvést használja a menekülésre.

Magda ellenképe a regényben Kallós Ágnes, grószki keresztlányja. A hallgatag gyerek „símárafésülten, fehér musslinruhában, észrevétlen nőtt templomos, szelid leánnyá”.²²³ Két évvel idősebb Magdánál, s vele ellentétben módjában áll türelmesen várni, míg a „megfelelő” kérő, grószki fia, István feleségül veszi. Őt maga a grószki neveli ki féltve istenített fiúgyermeké számára, s mint egyéb üzleti tranzakciói, ez a biznisz is gyümölcsözőre sikerül. Bár az emlékező Magda úgy látja, hogy Ágnes „fiatalsága egészen belegémberegett már az unalomba, gondba, akarattalan engedelmességbe”,²²⁴ Kallós Ágnes nem elveszett, csak átalakult. Eleinte félve ringatja kisbabáját, mert aludni vágyó ura dühétől retteg, azután „már a negyedik gyereket várja, sehova se jár”,²²⁵ később azonban a lassú víz ki-mossa a maga partját, s István karrierjére felkapaszkodva bejut az előkelő társaságba: „[...] a főispánné belső komornája lett, kedves fraj-ja, a kivel örült ruhaszámlákat csináltat, magával hurczolja utazni, fürdőzni. Az a kis félszeg libaasszony majd elrepül, a nyelve is megoldózott már, a szeme is kinyílt, az a »derék, józan« ura meg fizet, mint a köles.”²²⁶

Mivel Magda folyamatosan összeméri magát a kis engedelmes Ágneskével, számára felfoghatatlan a kettőig számolni nem tudó lány pályafutása – az a pálya lett az övé, amit Magdának kellett volna bejárni, amiért Magda megfeszülve küzdött: férje révén bennfentesnek lenni a helyi elitnél. Amit Magda álmodik, azt Ágnes éri el. Pedig éppen ő az, akiről Magda ezt sosem feltételezte volna. Ha még lányként nem tud mit kezdeni Vodicska udvarló szavaival, ezt vágja oda dacosan a férfinak: „[v]annak lányok, a kiket készen találhat, ilyen Ágnes-formák például”,²²⁷ ha elrontott asszonysorsán zsörtölődik, ezzel szelídítvadvadítja magát: „Kallós Ágnesnek eszébe se’ jut bizonyosan!”²²⁸ végül azonban, ha kellenül fölényeskedve is, be kell ismernie riválisa győzelmét: „– Ó, de nagy sor! A báróné édes unokatestvérem; nekem és nem Kallós Ágnesnek. Míg Vodicskáné voltam, mondhatom, inkább ő járt én utánam, mint megfordítva. De most bizony [...]”²²⁹ A rivalizálás vé-

²²³ KAFFKA, 1912, 43.

²²⁴ KAFFKA, 1912, 119.

²²⁵ KAFFKA, 1912, 119.

²²⁶ KAFFKA, 1912, 265.

²²⁷ KAFFKA, 1912, 68.

²²⁸ KAFFKA, 1912, 77.

²²⁹ KAFFKA, 1912, 265-266.

göl családi tradícióvá merevedik, Magda lányai is öröklik: „Olyanon szeretnék játszani, mint az Ágnes néni lányai. Milyen más hangja van, és mennyi drága kottát kapnak! De azok botfűlűek!”²³⁰ – panaszolja a kis Horváth Klári.

Ágnes végül azokat a gyökereket is eltépi, melyek révén felkapaszkodása lehetővé vált, az ősi föld, Bere eladása, „a miért szegény Grószki egy életen át küzdött veritékkel, munkával, fondorkodó okossággal”,²³¹ a karlsbadi luxusutazás, hisz „a dúskáló jóllét tradíciói közt nevelt család körében hallatlan volt a fényűzésnek ez a formája”²³² – mind olyan szabályok felrúgásai, melyeket Magda szentnek tartott még. Különös azonban összevetni az Ágnessel elszaladt lovat a régi másikkal, mely az ifjú Vodicskánéval rohant tova annak idején... Az öreg szülők óva intették fiukat a költekezéstől, attól, hogy olyan életet mímeljen hitelekkel, melyet nem tud finanszírozni, ám Magda akkor dühös volt rájuk, hogy visszafogják férjét, akit ő sarkallni próbál. Most, hogy más ül egy hasonló lovon, feledésbe merült már a régi szakadt gyepelő.

Magda akkor kapja az igazi tördőfést a hallgatagnak ismert madonnától, amikor az az ő szent értékeit veszi semmibe: „Szegény anyósom életében folyton elnyomva éltem, gyermeket szültem évről-évre; később, hogy felszabadult kicsit az életem, nekem is volt egy kis virágzóbb korom [...] hát én bizony a várost szerettem aztán; embereket, életet körültem, és az egész Bere, a kinn nyaralás és falusi idill csak terhemre volt bizony!”²³³ A régi ház és grószki örök érvénnyel bírnak Magda értékrendjében, s az a nő, akit ő kezdettől gyűlöl, éppen mert grószki jobban szereti nála, mert még annak pici gyermekét is jobban szereti, mint őt, az a nő veszi semmibe grószki világát, s vádolja meg őt magát is. A kis Kallós Ágnes azonban korántsem magától jutott el az "önállóság" és a szabad véleményformálás ily tudatos szintjére, hisz grószki után új tanítója akadt. Pórtelky Melanie ügyesen szötte az ígéretes pályájú István felesége, a gyanútlan kis libácska köré hálóját, éppúgy, ahogyan egykor a reményteljes karrier előtt álló Vodicska nejét környékezte meg.

Idegen világ, idegen szokások jelzik Pórtelky Melanie útját, amerre jár. Nőegyletet alapít, teniszezni tanítja a városi előkelőségeket, teaestélyt szervez. Annak a nőközösségnek, amelynek korábban grószki volt a főméltósága, ő lesz a középpontja. Eddig grószkit figyelték aggódva a nőtársai: mit szabad és mit nem, most pedig a főispánéra és sajátos divatterem-

²³⁰ KAFFKA, 1912, 285.

²³¹ KAFFKA, 1912, 304-305.

²³² KAFFKA, 1912, 305.

²³³ KAFFKA, 1912, 305.

tő allűrjeire tapad minden vizslató tekintet. Komoly stílusváltás történt: míg grószit egyszerű, tiszta szappanszaggal képzeljük magunk elé, addig Melanie erős parfümfelhőt áraszt... Módszerei sem a szappan tisztaságát idézik, inkább az illatszerek elkendőző hamisságát juttatják eszünkbe. A kisváros fő manipulátora ő, aki egyformán dróton rángat férfiakat és nőket. Tanítványai hasonlóan ügyes képességeket lehetnek el tőle, ha azonban a növendék nem elég ígéretes többé, kíméletlenül számúzi iskolájából. Ő az, aki felemel, majd elenged – akár Rakovszky regényében a grófné –, attól függően, kinek éppen hogyan fut a szekere. Így ejti el az ígéretes férjétől megözvegyült Magdát is, ki rajongva követte őt mindenben. Abban is az ő keze van, hogy Magdát hírbe hozzák Horváthtal, s így az másodszor ismét akaratán kívül kényszerül férjhez. Bár a vád nem alaptalan, az indiszkrét pletykahadjarat, amit – a férfiúi hiúságában megsértett – Ábris bácsi éppen Melanie vezetésével indít, visszafordíthatatlanná teszi a világgá kiáltott viszony sorsát.

Minden nő, aki megjelenik a regényben megmutat egy szeletet a korabeli nőorsokból. Könnyű megfigyelni, hogy legtöbbjüknek nincs túl sok választási lehetősége. Lányként egyetlen céljuk jól menni férjhez, s ezt nyomaszovává teszi a várakozás bizonytalansága. Mikor végre sikerül, fellélegezhetnek kissé, hisz ha kicsit is figyeltek a lányok iskolájában, megtanulták, hogyan kell a férfiakat alulról ügyesen kormányozni. Ez azonban, még ha sikerül sem változtat azon a tényen, hogy függésben élnek, hogy más kenyerét eszik, hogy a munka, amit Danaida-lányként végeznek, értelmetlen robot, hogy nincs döntési jogkörük semmiben, s ha bármit szeretnének, úgy kell duruzsolniuk uracskájuk fülébe, mint azt korábban apjukkal tették, ha nagyon vágytak egy-egy szép holmira. Férjhez mentek, elkeltek, valójában azonban csak fenntartóváltás történt. Nem Pórtelky Magda, hanem a kor asszonyának regénye ez. Schöpflin Aladár foglalja össze a Nyugatban: „Egy asszony-ivadék egész sorsát példázza magában, az anyáink ivadékáét, az önállóságra soha nem jutott, mindig máshoz kapcsolt és mástól függő, szűkös anyagi és társadalmi lehetőségek magas korlátai között mozgó asszonyok sokaságáét, akik nemcsak nem tudtak a maguk sorsának urává lenni, hanem eszükbe se jutott, hogy ez lehetséges, akik beleszülettek az úri cseléd sorába, természetesnek, végzetszerűnek érezték, se akaratuk, se gondolatuk nem volt rá, hogy kiszabaduljanak belőle. Nevelésük nem szerelte fel őket az életküzdelem semmiféle eszközével.”²³⁴

²³⁴ SCHÖPFLIN 1912, 939.

Rakovszky Zsuzsa nőalakjai *A kígyó árnyékában*

Nőközösség

A kígyó árnyéka című regényben sejtelmesebb, misztikusabb feladat megfigyelni a nőszereplőket és az őket egymással összeszervező viszonyokat, mint Kaffka Margit könyvében. A boszorkányság, a vérfertőzés vádja, a vallási harcok sajátos ködfelhőbe burkolják a regény asszonyait, de ha sikerül a köd mögé pillantanunk, letisztulnak – talán túlságosan is – a városok női szerepei. Az olvasónak néha olyan érzése támad, mintha egy bábelőadás nézőterén ülne, s a regény szereplői egy-egy rájuk öntött maszkban lejteneek előtte. Fel tűnnek, majd örökre eltűnnek, szó sem kerül róluk többé, néha minden különösebb ok nélkül hagyják el a regényt, ahogy Bedecs László rámutat: „Így jár Hanna [sic!], az első cseléd, Dorkó, a barátnő, így a sokáig oly fontos keresztanya, és részben Niki is, aki azért az apa féltékenysége miatt nem tud teljesen eltűnni a szövegből. [...] De túlságosan elnagyoltnak, hogy ne mondjam, átgondolatlanoknak tűnik például Orsolya mostohaanya szolgálójának, Erzsóknak a kiírása vagy inkább kifelejtése a történetből. Erzsók a mostoha megjelenésétől úgy van említve a szövegben, mint aki elválaszthatatlan gazdasszonyától [...] Mégis [...], a mostoha számára oly végzetes úton Ödenburgba [...], Erzsók már nem tart velük, nem tudni, miért. Az elbeszélő megfélekedezik róla, ami a későbbieket, azaz az elhunyt mostoha és Orsolya személyiségcseréjét és ennek titokban tartását kétségkívül megkönnyíti, a szöveg koherenciáját viszont jelentősen csökkenti.”²³⁵ Ez az eljárás talán jogos lenne, ha a bábjátékot Ursula Binder, a sorsára visszatekintő asszony rendezné, ha az ő emlékezete lenne az a szubjektív válogatóelv, mely bizonyos alakokat laza mozdulattal, minden előzmény nélkül, önkényesen lök a süllyesztőbe, hisz saját életének szereplőit úgy súlyozza, ahogyan neki tetszik. Csakhogy itt úgy tűnik, mintha a regény és nem az önéletrajz szerzője nyúlna kívülről egy-egy – még nem teljesen lejátszott – figura után, hogy kihajítsa a történetből, amit Orsolya egyszer észre sem vesz, máskor pedig lojális fejbólintással nyugtázza a mellőle kiragadott szereplő eltűnését: „Hogy Dorkóval mi történt, azt soha nem tudtam meg, mert őneki nemhogy további sorsa, de még a létezése sem volt ismeretes azon személy előtt, akitől a hírt hallottam.”²³⁶

²³⁵ BEDECS 2003, 113.

²³⁶ RAKOVSZKY 2002, 248.

A különös szereplőkezelés ellenére egészen sejtelmes, ám néha kissé elnagyolt alakokat ismerünk meg a regényben: van itt lányanya, vénlány, meddő nő, bábaasszony, tudós nő és szó kerül a 17. századi "türelmi zóna" hölgylakóiról is. Hogy ki reked kívül a nőközösség falain, itt is szigorú íratlan szabályok határozzák meg, noha magát a közösséget – ha annak tekinthető egyáltalán – eléggé egyoldalúan, csak Orsolya, a határon sodródó "látszatklubtag" utalásaiból ismerjük meg. Azt, hogy mit szabad egy nőnek és mit nem, kivel állhat szóba, kivel nem, kivel házasodhat (pontosabban kivel kell házasodnia), melyik bábánál szülheti meg gyermekét, hogy ki segít őt megszabadítani egy kívánatlan újszülöttől, s hogyan gondolkozzon városa, országa előjáróiról – elsősorban a vallási hovatartozás és az apai ház szigorú normái határozzák meg ebben a korban. Orsolya azonban egyszerűen nemet mond az apja által, ha nem is választott, de megtűrt kérőnek, azután pedig az apából férfivé vetkőzött nevelőapa hálósobája helyett is inkább a kamra hideg földje mellett dönt egy éjszakára. A főszereplő normaszegésének nem annyira közvetlen és azonnali, mint inkább hosszú távú, közvetett következményei lesznek: apja gyorsan nyélbeütött házassága lánya hasonmásfigurájával éppúgy, mint Orsolya elnyúló, zaklatott hajadoni léte.

Sajátosan összetett szövedék a regény lelki-szellemi valósága, melyben a babonák, a népi hiedelmek, a vajákos praktikák éppúgy jelen vannak, mint a kereszténység egymással birkózó ágai. A század az ellenreformáció harcával vonul be a történelembe, s ez a küzdelem erősen próbára teszi az amúgy is feltagolt protestáns közösségeket. Mindez regényünk hősnőinek életében is elevenen tetten érhető, noha olvashatjuk a művet "csupán" belső érzelmi-pszichikai folyamatok sorozataként is, ahogyan a szerző is látja mindezt: „[...] a regényben történő dolgok tulajdonképpen lelki történések.”²³⁷ A nőközösségben azonban annyira fontos téma a vallás s a vallási harcok, hogy róla szólva nehezen mellőzhető a történeti háttér. A főhős élete viszont – bár persze ezer szállal kapcsolódik századához – fölötté áll valahogyan ezeknek a harcoknak, s velük egy konkrét kor világának: kortalan nő-történet, a női lélek és női test legfinomabb rezdüléseinek aprólékos rajzával.

Három város három különböző súllyal van jelen a regényben, maga az emlékező alakítja így, bizonyos korszakokról részletesebben, másokról elnagyoltan beszámolva. Ezért természetes, hogy az egyes városok közösségei is más-más hangsúllyal kerülnek a könyvbe, pontosabb vagy kevésbé pontos képet kapunk róluk. Mindez azonban mintha nem számítana, amikor a regényt elolvastva seregszemlét rendezünk a megismert nőalakok felett: emlé-

²³⁷ ELEK 2004, 316.

kezetünkben úgy jelennek meg, mintha mind egyazon közösség részesei lettek volna. Így áll össze olvasójában a regény nőtársadalma: a lőcsei Susannától és Helenától Orsolyán keresztül – aki itt is, ott is jelen van – a soproni grófné kontra Frau Spitteler köré szövődő női kommunáig bezáróan.

Orsolya életében kulcsszerepet töltenek be a nők, ahogyan Gács Anna rámutat: „Akárhova veti az élet Orsolyát, mindig nők adják kézről kézre: az anyja, öreg cselédjük, Susanna, keresztanyja, anyja halála után a házvezetőnő, távolabbi és közelebbi nőrokonok sora, cseléd lányok, barátnők és a többi.”²³⁸ Ez erősen meghatározza fejlődését, különösen, miután ezek a nők gyakran homlokegyenest ellentétes elveket vallanak, akik pedig nem vallanak elveket, egészen eltérő életmintákat mutatnak, teljesen más érzelmi, indulati szálakat mozgatnak meg a fogékony leányzóban.

Édesek és mostohák

Meglehetősen ambivalens az anya szerepe a regényben, hisz néha szinte fölösleges, nem kívánatos személyként tűnik fel a múltból, máskor pedig vigaszt adó, szerető édesanyaként. A könyvben gyakorlatilag csak a hiánya van jelen az igazi szülőanyának, így folyamatosan metaforikus pótléket kapunk: a hiátust az anya alakjára kihegyezett álmok, valamint újabb és újabb anyafigurák igyekeznek betölteni Orsolya életében. Az, hogy az anya magára hagyása a pestis lepte házban mennyire bír szimbolikus értelemmel, hogy a mostoha halálának apa és lánya számára kedvező körülményei mennyire előlegezik kettejük nászát, hogy a potenciális férj meggyilkolása mennyiben tekinthető a féltékeny apa-szerető bosszújának, befogadói attitűd kérdése. Nyilván mindegyik említett jelenségnek van teljesen racionális magyarázata, s nem kell szükségképpen metaforikusan értelmeznünk őket. Mégis, Rakovszky azáltal, hogy halmozza az ilyen kétértelmű eseményeket, melyek a freudista gondolkodás iskolapéldái lehetnének, kezdve az egyértelmű utalásokat felvonultató álmoktól, az ödipális jelenségeken keresztül a jó és rossz anya közti pszichikus hasításig, keringőre hívja fel olvasóját. Korunk befogadói a pszichoanalízis százada után nem viszonyulhatnak többé ártatlanul a regény 17. századi szereplői számára nyilván egészen másként "realizálódó" történésekhez. Radics Viktória kritikájában azzal teremt alapot a pszichoanalitikus értelmezésre, hogy elhibázottnak minősíti a regény narratív struktúráját. E gondolat alapja, hogy „az olvasóban zavart kelthet, hogy az önéletírás, mely XVII. szá-

²³⁸ GÁCS 2003, 898.

zadinak adja ki magát, és egy iskolázatlan nő keze munkájának, a modern esztétizáló próza stílusában íródott”,²³⁹ s vitatja azt a rendkívül tudatos pózt, mely „nem azé, aki analizálja magát, hanem azé, aki már ki van analizálva, és az élettörténetét rejtett összefüggéseiben átlátja”.²⁴⁰ Mindezt mérlegelve nem tűnik belemagyarázásnak a több száz éves fikcióba, hogy az anya szerepe mélylélektani pontossággal összetett. Feladata, hogy az apa-lány viszonyhoz asszisztáljon: ezért hasad szét jó anyára és rossz anyára, ezért – és nem a fertőzéstől való racionális félelem miatt – kell őt magára hagyni betegen a pestises házban, ezért kell újra és újra visszajárnia lánya álmaiban, ezért kell újra elpusztítani, ezúttal a mostoha személyében azt a nőt, aki apa és lánya közé tolakodik.

Az anyapótló asszonyfigurák közül Susanna az, aki Orsolya gyermekkorára a legnagyobb hatást gyakorolja, hisz tevélegesen vesz részt a kislány világméretű kialakításában. Sajátos összekötőkapocs anya és lánya közt, hisz az édesanyját is ő dajkálta valamikor, s ő az, akinek különös meséi örökre nyomot hagynak a leányzó lelki világában. Ezek a mesék – melyek az anya akarata ellenére hangzanak el – többnyire rosszindulatú erők viselkedésével kapcsolatosak,²⁴¹ szellemek, boszorkányok, „a lápon, fák odvában vagy földmélyi barlangokban tanyázó lidércek”²⁴² és gonosz tündérek világába vezetik be a kislányt. A furcsa történetek egyszerre vonzzák és taszítják a fogékony gyereket: könyörög, hogy hallgathassa őket, ám azután sötétedéskor már az udvarra sem mer kimenni, annyira megrémítik. Susannának pedig nem csupán a gyerekek, de a felnőttek számára is mindig van egy borzongató története valamelyik ismert városbeli személyiségről, melyeket persze a szemfüles Orsolya is többnyire végighallgat titokban. Az előadások aurája legalább annyira fontos ilyenkor, mint azok tartalma, s Susanna jól ért a külsőségekhez is: „Sötét, düledt szeme ilyenkor jelentőségteljesen föl villant, tekintete mereven és szúrósan szegeződött hallgatóira. Szürkülő fürtjei kiszabadultak főkötője alól, és ahogy a tűzhely fénye alulról megvilágította ráncos orcáját, csapzott hajával, horgas orrával s árnyékos szemeireivel mintha maga is egy lett volna azon boszorkányok közül [...]”²⁴³ Susannát, a boszorkányt, aki „mintha maga is igyekezett volna táplálni bennünk a hitet, hogy titokzatos erővel cimborál, és mindenféle titkos tudományok tudója”²⁴⁴ pozíciójához illő szélsőséggel kezeli a nőközöség: tartanak tőle, s óvják tőle gyermekeiket, titokban pedig tisztelik tudását, s kikérik ta-

²³⁹ RADICS 2002, 1614.

²⁴⁰ RADICS 2002, 1616.

²⁴¹ RAKOVSKY 2002, 8.

²⁴² RAKOVSKY 2002, 10.

²⁴³ RAKOVSKY 2002, 15.

²⁴⁴ RAKOVSKY 2002, 16.

nácsait. Orsolya megöregedve nem lesz oly szerencsés, mint korai tanítója: őt is boszorkánysággal vádolja a szóbeszéd, ám ő nem áll egy család védelmében hűséges szolgálóként, ő szabad préda lesz az utcabeli gyerekek számára.

Heléna asszony, Susanna utóda már egészen más szerepet kap apa és lánya életében. A lány eleinte a munkáját megkönnyítő, később a házi munkákra tanítgató háziasszonyt látja benne, aki azonban akár több is lehetne, ha az apa reagál jelzéseire. „Helena asszony apámmal is úgy bánt, mint valami nyűgös kisgyermekkel: [...] igyekezett minden módon a kedvében járni.”²⁴⁵ Igazi gondoskodó feleségként és anyaként él Helena a családban, anélkül, hogy bármelyik szerepet a maga teljességében töltené be. Hatása Orsolyára nem olyan elementáris, mint egykor Susannáé volt, hisz egyénisége sem a szikrázó boszorkányéhoz mérhető: „[...] azok közé a derűs, lagymatag kedélyű, de rosszindulat nélkül való emberek közé tartozott, akik mindenekfelett önnönmaguknak akarnak jót ugyan, de nemigen akarnak rosszat másoknak sem, legalábbis addig nem, amíg azok nem keresztezik valamely szándékukat.”²⁴⁶ Ő azt a tradicionális asszonytípust képviseli, aki odaadással szolgálja urát, s kinek jutalma szolgálataiért maga a szolgálat. Az ilyen asszony vágyát nem nehéz kielégíteni: „[...] az ő macskatermesztével, úgy tetszett, e szűrszabóban végre megtalálta azt a meleg kályhát, amely mellett biztonságban és tisztos jólétben sütkérezhetett holtá napjáig.”²⁴⁷ Ő Orsolyát is erre az útra terelné, mikor elbúcsúzik tőle: „– Hát nem jobb lett volna mégis hozzámenni ehhez a Langhoz? [...] Az ember, míg fiatal, azt hiszi, válogathat, pedig bizony megeshet, hogy még olyat se kap azután! [...]”²⁴⁸

Helena nem tudhatja, hogy az ő útja nem lehet Orsolyáé. A lány kezdettől érzi, hogy nem illik valahogy a megszokott világba, ezért is vonzódik minden iránt, ami rejtélyes, ami elüt, ami távol áll a konvencióktól. Újra és újra kívül helyezi magát az asszonylét törvényein. Nem könnyű azonban a küszöbön állva azt hajtogatni, nem megyek be, talán ezért oly fájó Orsolya számára a búcsú Helenától: ő képviselte az otthon meghittségét, melyből a lány ugyan alkatilag folyton menekül, mely azonban mégis vonzza melegével: „[...] amikor távozó gazdaasszonyunk bejött hozzám, hogy elbúcsúzzék tőlem, azon vettem észre magam, hogy sírva kulcsolom át a nyakát, és sehogyan sem akarom elereszteni.”²⁴⁹ Úgy tűnik, mintha két lélek lakna Orsolyában: az egyik, aki csak apjára vágyik, aki nem akar férj-

²⁴⁵ RAKOVSKY 2002, 63.

²⁴⁶ RAKOVSKY 2002, 63-64.

²⁴⁷ RAKOVSKY 2002, 97.

²⁴⁸ RAKOVSKY 2002, 99.

²⁴⁹ RAKOVSKY 2002, 98.

hez menni, de sóvárog a kalandok után, aki szívesen tanul, akit a titkok világa hív, s egy másik, akinek kezei görcsösen kulcsolják át az otthon tűnő melegét.

Ezután mostohája próbálja büvkörébe vonni a nála pár évvel fiatalabb nevelt lányt, ám miután kudarcot vall, lassú fájdalmas bosszút szövöget ellene, s igazi gonosz mostohává változik, alkalmilag lánya ellen fordítva a ragaszkodó apát is. Ám ezt a hadjáratot is elbukja, s az egymáshoz különös erővel vonzó apát és leányát végül olyan határozott erővel löki egymáshoz, hogy szét sem válnak csaknem húsz éven át. A legnagyobb szerepzarvar éppen a mostohát sújtja: még saját neve sincs, úgy hívják, mint nevelt lányát, akinek anyja nemigen lehet, barátnőként pedig az nem fogadja el. Ő az, akinek végül felajánlják, hogy – a meddőség bélyegét kerülendő – nevelje fel azt a gyermeket sajátjaként, akit apa és lánya közös istentelen titkának sejt. Sorsának kényszerű vége, hogy még sírja sem lesz a sajátja: a fejfán nem az ő neve áll, s a siratók sem őt siratják, hisz mindenki az élő leányzót, a patikus gyermekét sejt a földkupac alatt. Azzal, hogy ő távozik, nem áll többé semmi és senki Lehmann és Orsolya közé. Bár a koporsóba a mostoha teste kerül, az elsiratás, a megemlékezés rítusa a patikus lányának szól, akinek teste él és virul, sőt új életet hord magában, de identitását mostohájával együtt elföldelik. A halott mostoha azonban – hisz Lázárfalván vagyunk – újraéled, s az új személyiség a lány-Orsolya testével, de a világ szeme előtt a mostoha-Orsolya személyazonosságával jelenik meg ezután. Apa és leánya maradnak a titok őrzői, a sírt idegenek veszik körül, s – mint fent egy kritika kapcsán utaltam rá – a túlságosan nagyvonalú írói gondoskodás az egyetlen potenciális szemtanút, Ersókot már nem engedi idáig eljutni a történetben.

Ersók, a mostoha szolgálója egyébként nincs igazán érdemleges hatással Orsolya belső világára, szerepe csupán a mostoha kezének meghosszabbítása. Orsicska léte apja házasságáig is bizonyos légüres térben lebeg: anyja már halott, apja visszautasított szerető, kérője kikoszorúzva, s az új házasság csak nyomatékosítja a kiteszített pozícióját. Ennek a fokozatos kiűzetésnek újabb állomása tehát a mostoha és Ersók: „Kegyvesztettségemben azonban, s hogy engem magamat is a konyhába száműztek, úgy éreztem, mintha kiszolgáltatott volna e tenyeres-talpas, gonosz nyelvű némberek csúfondáros rosszindulatának.”²⁵⁰ A tapasztalatlan leányka ügyetlensége miatt fej nélkül szaladgáló csirkében, a mosás után is sárfoltokkal teli ruhákban, vagy a kutyák elé vetett elrontott családi ebédben nem nehéz felismerni Orsolya a "tisztas asszonyi világban" szerencsétlenné lett sorsának metaforáit. S

²⁵⁰ RAKOVSKY 2002, 113.

az önbeteljesítő jóslat kitűnően működik: „Foltos-lompos öltözékemben, lúgtól kivörösödött kezemmel lassacskán kezdtem én is magamat olyan szánalmasnak és nevetségesnek érezni, amilyen ezeknek a kárörvendően vigyorgó némbereknek a szemében lehettem, s az emberek tekintetétől való dacos félelmemben mindinkább visszahúzódtam a házba, ha pedig vendégek jöttek, szívemben keserves daccal a konyhában húztam meg magamat.”²⁵¹ Az a lány, ki korábban menekült a konyhából, s akit azután kényszerrel száműznek oda, most önszántából választja bujdosása helyéül a konyhát, amely a Küche-Kirche-Kinder kényszerű bűvös háromszögének egyik oszlopaként sajátos jelentéstöbblettel igyekszik magához vonni Orsolyát felemás asszonyléte küszöbéről.

A lány keresztanyja „Isten és az égiek dolgaiban tetszett éppoly járatosnak, mint Susanna a gonosz lelkekéiben”.²⁵² Eleinte éppen ez is a szerepe Orsicska életében: az anyai házban az anyától és a szolgálótól ellesett rosszat hivatott ellensúlyozni: „[...] mind gyakrabban kért el anyámtól, hogy nála töltsen a délutánt, talán azért, mert látta félénk, elvadult állapotomat.”²⁵³ A gyermektelen asszony sajátos pótlékként gondoskodik a rokonlánykáról, aki azonban felcseperedve szinte észrevétlenül kerítónővé változtatja a szent életű dámát. A katolikus nőrokon kezdettől szálka az apa szemében, részben nyilván vallása miatt, részben pedig mert elvonja tőle (a másoktól) féltve őrzött lányát. Az apa féltékeny félelme később beigazolódik, ám a baj megtörténte után az ájtatos néni nem az eddig vallásos áhitattal okítgatott eltévedt báránynak mellé áll, hanem a nagyobb perspektívával kecsegtető, előkelő rokonfiú pártját fogja. Rég elfelejtette már saját álszent szavait: „[...] bármi essék is velünk, ha azt nem a mi vétkes szándékunk idézi elő, hanem a körülmények, amelyek fölött nincsen hatalmunk, Isten nem rója föl bűnünkül [...]”,²⁵⁴ és a deflorációról értesülve másként forgatja ugyanazt a fegyvert: „Ha vétkeztünk, s ha a vétkünkkel valami nagy bajt idéztünk a tulajdon fejünkre [...] legjobban tesszük, ha föl vesszük a nekünk rendelt keresztet...”²⁵⁵

Luther nőkommunája

A soproni nőközösség szintén vallási alapokon szerveződik, részben ezért van, hogy Orsolya csupán látszólag vesz részt benne, valójában semmi köze az ájtatos hölgyekhez. Egész kis kémhálózat alakul a városban, melynek szálai Frau Spittelernél, az özvegnél futnak

²⁵¹ RAKOVSKY 2002, 114.

²⁵² RAKOVSKY 2002, 9.

²⁵³ RAKOVSKY 2002, 29.

²⁵⁴ RAKOVSKY 2002, 139.

²⁵⁵ RAKOVSKY 2002, 206.

össze. Az özvegy előkelő ellenfelével, a grófnéval szemben arra biztat, „hogy ne higgyenek többé a türelem és a békülékenység célra vezető voltában, s a fejedelem fegyvereitől remélik sorsuk jobbra fordulását...”.²⁵⁶ Frau Spitteler valóságos besúgórendszeret üzemeltet a grófné céljait kifürkészendő, melynek tagja az Orsolya barátnőjeként viselkedő Márta is. A lány fáradhatatlan igyekezettel próbálja főhősünket is beszervezni, amihez remek apropót szolgáltat a patikusék grófi kapura nyíló ablaka. Spitteler hálózatának megfigyelendő célszemélye a grófné. Ő az a lutheránus arisztokrata, aki – lévén ideje nagy részét a katolikus Bécsben tölti befolyásos pápista férje mellett – diplomatikus finomsággal előmozdíthatná Sopron lutheránus közösségének ügyét az udvarnál.

Orsolyát hidegen hagyják a vallásos küzdelmek, s még hidegebben a városbéli rejtett politikai viaskodások, annál inkább megérinti a grófné különös személye, mikor egyszer kocsiján házába fuvarozza a vihar elől menekülő lányt a határból. Eddig annyit hallott róla, hogy „a grófné házában is a legnagyobb titokban mindenféle boszorkányságokat űznek és istenkáromló szertartásokat folytatnak, hogy a Sátánt megidézzék...”,²⁵⁷ mikor azonban házába lép, teljesen elvarázsolják a látottak. Attól fogva, hogy beszáll a különös asszony kocsijába, váratlanul őszinte szavakat hallunk tőle, mintha a vallásától idegen gyónás szüksége vezetné nyelvét: „[...] úgy látom, a várost pártokra szaggatják az erős szenvedélyek, s ha valaki e szenvedélyekben osztozni nem bír, az mint valami hazajáró vagy más nem e világból való lény ténfereg, s nem leli helyét az egymásra agyarkodó ellenfelek között, s féltő, hogy végezetül mindenkinek csak szálla lesz a szemében...”²⁵⁸ Ettől kezdve az előkelő hölgy szinte analizálni kezdi a lányt, s olyasfajta vonzerővel bájolja el, hogy Orsolya sokáig szinte szerelmesen vár a viszontlátásra, ami azonban nem következik be. „Hallottam azután később a grófnéról, hogy időről időre, különösebb ok s magyarázat nélkül, fölkap s elejt embereket, ahogyan azt melankóliára hajló kedélyének pillanatnyi szeszélye diktálja, sokáig mégis erősen reménykedtem holmi titkos barátságban...”²⁵⁹

Akinek barátságában nem kell reménykedni, hisz mindig kész segíteni a fiatal „patikusnét”, az a soproni orvos felesége. „Öreg barátnémat hallgatva valami irigységféle sajdukt a szívembe: irigyeltem tőle e tiszta és áttetsző életet, amely egyenletesen, egyazon helyszínen folydogált a kisgyermek kortól a késő öregségig s a már nemigen távoli halálig, s bárki pillantását nyugodtan állja, mert nincsen benne semmi színlelés, semmi kétes és rejtegetni

²⁵⁶ RAKOVSKY 2002, 283.

²⁵⁷ RAKOVSKY 2002, 390.

²⁵⁸ RAKOVSKY 2002, 403.

²⁵⁹ RAKOVSKY 2002, 410.

való, ami nem viseli el a napvilágot.”²⁶⁰ S bár a regény nem deríti ki ennek ellenkezőjét, azért másutt, általánosságokban elejtett utalásokból sejthető, hogy bizonyára inkább csak kívülről olyan „tisztá és áttetsző” az idős pár házi boldogsága. Annál is inkább, mert a doktorné hasonló vallási áhítattal beszél, mint egykor a keresztanya tette, akinél láttuk már, mennyire képmutató lehet az efféle ájtatosság. A doktorné azonban nem lepleződik le akkor sem, mikor az ördögöt kell megpillantania a lány arcában. Orsolya kedves jó urát és annak gyermeke feletti hasonló fájalmát²⁶¹ emlegetve próbálja ugyanis csitítani a kislány halála feletti gyötrődésben vergődő anyát, mire az – az olvasó számára értető – gonosz nevetéssel reagál. Az ájtatos öreg hölgy ekkor magára hagyja ugyan a beteges módon gyászoló nőt, ám féltőn aggódó hanggal búcsúzik: „[...] öreg barátném valósággal hátrahőkölt, s ettől fogva talán ő is úgy vélekedhetett, hogy gonosz démon vert tanyát bennem. S óhajtván fölállt, és kurtán, szomorúan elköszönt. – Imádkozni fogok érted! – mondta még búcsúzól, jelentős hangsúllyal, gondolom, abban a reményben, hogy ezt hallva talán megszeppen kissé a bennem lapító démon.”²⁶² Nem tudhatjuk azonban, hogy az ima akkor is ilyen őszintén szólna-e, ha a szentéletű doktorné saját családját érinti a tragédia, s ha a démonszállta asszony az ő köreit fenyegeti (mint korábban keresztanyjánál a bűnbeesett lány).

Türelmi negyed

Egyedül talán a Rózsa utca pillészívű lányai élnek valóban akként a regényben, amiként látszanak. Ezért persze nem véletlen, hogy Orsolya, aki mindig is küzdött saját identitásával, titkos vonzalommal viseltetik az utca lakói iránt. A prostituáltak rétege, akiket a társadalom kirekeszt, s a férfiak mégis használják őket álszent módon szelepként, őszintén teszi a dolgát. Ők azok, akik nem vesznek fel álarcot, ha a többiek közé lépnek. Marro szerint „[a]zok közt, akik a prostitúció és azok közt, akik a házasság útján bocsátják áruba magukat, mindössze az árban és a szerződés tartamában van különbség”,²⁶³ s ha véleményét nem is osztjuk feltétlenül mindannyian, a megközelítés elgondolkodtató. Orsolya őszintén szeretett volna élni, tisztán kimutatni érzéseit, ehelyett hazugság volt minden pillanata, s igazi érzelmeit senki a világon nem ismerhette. Számára a pillészívű lányok nem elítélendő, bűnös némberek; ellenkezőleg, a „tiszteletes” emberek azok, akiknek becstelensége,

²⁶⁰ RAKOVSKY 2002, 288.

²⁶¹ RAKOVSKY 2002, 344.

²⁶² RAKOVSKY 2002, 344-345.

²⁶³ idézi BEAUVOIR 1971², 437.

képmutatása égbekiáltó. A "tisztes" nők játszanak feleséget, miközben apjuk az, akivel hálnak, ők élnek "tisztes" családi életet, miközben szeretőket tartanak. Orsolya pontosan tudja, hogy ő sem az egyenes utat járja, s saját igazi helyét a kéjnők skarlátveres függönye mögött jelöli ki: „[...] kezdtem úgy tekinteni magamra, mintha én is a pilleszívű leányok egyike lennék, vagy ami még annál is rosszabb, olyan személy, akinek álöltözetben, hazugsággal és színeskedéssel sikerült ugyan befurakodni a jóra való emberek közé, valójában azonban ott lenne a helye valamelyik csipkerózsával befuttatott, omladozó falú házban.”²⁶⁴ A társadalmi képmutatás ellenére létezik ez az utca, amennyiben az ide látogatók nyíltan arra használják a nőket, amire a tisztes polgárok többsége is burkoltan a feleséget, leányát, szeretőjét, ki tudja még kit: hogy saját testi vágyait a másikkal mit sem törődve elégítse ki általuk. Ugyanakkor az utca a társadalmi képmutatás fellegvárának is tekinthető, hisz mindenki tudja, miért látogatják a férfiak, olyasmért, ami a vallásos kisvárosi normák ellenében létezik, mégsem számolják fel, hallgatólagosan elismerve szükségességét. Lehmann patikus úr otthon, titokban a takaró alatt némi rosszérzéssel bár, de különösebb teketóriázás nélkül teszi magáévá leányát, ám az, hogy valaki esetleg rajtakapja a prostituáltak közegében, vagy a közellakó özvegyasszony körül settenkedni, sértené méltóságát. Ez a társadalom az álarcosoké, s aki nem hordja, az pellengérré kerül. Ahogyan főhősünk – szerepéhez mérve meglepően bölcsen – összegzi: „[...] mindenkinek megvan a mienkéhez hasonló, titkos élete, melyet mások szemétől távol, az éjszaka sötétjében folytat, s csak játszuk egymás előtt, hogy tisztes polgárok s polgárasszonyok vagyunk [...] S talán mitőlünk, fölnőtt férfiaktól és asszonyoktól sem lehet többet kívánni, mint azt, hogy e játékot, amennyire az erőnkből futja, úgy-ahogy, becsülettel végigjátsszuk, mert ha egyszer beismernénk, hogy alattomban mindnyájan meg-megszegjük annak szabályait, az életből nem maradna más, csak vadság és fürtelem...”²⁶⁵

Cinkos vagy áldozat?

Orsolya mindvégig a társadalom, s a nőközösség határain mozog: lánykorában sem tartozik igazán az utcabeli fiatalembereket sugdoló zva kipletykáló csitrik soraiba, s később sem lesz mintaháziasszony férjjel, gyerekekkel (esetleg günsi éve alatt családjában, ám erről részben nem tudunk eleget, részben nem tartjuk valószínűnek, ha figyelembe vesszük az emlékező asszony egy-két ezzel kapcsolatos utalását). Gyermekkorában "boszorkányok"

²⁶⁴ RAKOVSKY 2002, 383.

²⁶⁵ RAKOVSKY 2002, 391.

között telik, szolgálójuk Susanna titokban izgatott fiatal lányok sorát fogadja, akik szerelmi ügyekben kívánnak valamiféle útmutatást kapni tőle, vagy éppen a beteljesült szerelem gyümölcsétől próbálnak kínlódva szabadulni. A patikus lányaként a különleges és különös növények, zavaros főzetek, bódító illatok és színes üvegcsék a mindennapok kellékei közé tartoznak. Különös események, megmagyarázhatatlan eltűnések és felbukkanások, furcsa természeti jelenségek foglalkoztatják a kislányt. Mindezek a szerző bevallása szerint „olyanféle réteget jelentenek, mint az álmok, vagyis egy másik, borzongatóbb világot a hétköznappal szemben, és egy olyan világréteget, amely a gyermek Orsolyára nagy hatással van, és amellyel inkább tud mit kezdeni, mint a keresztanyja képviselte keresztény életfelfogással”.²⁶⁶ Így szocializálódva nem meglepő, hogy ifjú leányzóvá cseperedve sem egy hétköznapi butuska kamaszlány áll előttünk, akinek „egyében sem járt az esze, mint a csinosabb mesterlegényeken”.²⁶⁷ Mikor Lang Mátyástól egy könyvet kap, csalódottan teszi félre: „[...] belelapoztam, láttam, hogy holmi széphistóriák és szerelmes énekek vannak benne [...] nyilván úgy gondolta, a fiatal leányokat effélékkel lehet megörvendeztetni.”²⁶⁸

Édesapjával (hisz ő gyerekként így tudja, s később sem lehet benne biztos, hogy nem így van) meghitt, bensőséges a kapcsolata. Persze értelmezhetjük mindezt a kritikus szigorú szemével úgy, hogy Orsolya „erotizált szeretettel csüngött apján”,²⁶⁹ s hogy a férfi már kislányként sem apai érzésekkel ülteti ölébe. Vitatható, hogy a szövegből magából kiolvasható-e ilyesmi. Mindenesetre teljesen mindegy, hogy apja kezdettől fogva perverz pedofil-e (s ha igen, miért nem próbálkozik korábban a kislánynál), vagy csak a nővé érő kamaszlány indítja be fantáziáját, hisz a szerző nem az ő nézőpontjából ábrázol. Hogy Orsolya szeretete, ragaszkodása mikortól válik erotizálttá, vagy azzá válik-e egyáltalán, az már relevánsabb kérdés. Az Ödipusz komplexus hatásai, az anya kiszorítása után érzett megkönnyebbülés, a vőlegény elutasítása azzal az indokkal, hogy „én soha nem akarok férjhez menni, s hogy soha, míg él, őt [az apát] elhagyni nem akarom”,²⁷⁰ a mostohaanyától való megszabadulás felett érzett büntudat mind arra irányítanak a mai olvasó figyelmét, hogy gyanítson néminemű szexuális indítást Orsolya leánykori apakultuszában. Ha azonban figyelünk rá, mit mond Rakovszky: „[...] az elbeszélőnek természetszerűleg nem »ugorhattak be« mindenféle, az utóbbi száz évben született elméletek, tehát képes ilyen

²⁶⁶ RAKOVSZKY szavait ld. KÁROLYI 2002b, 44.

²⁶⁷ RAKOVSZKY 2002, 71.

²⁶⁸ RAKOVSZKY 2002, 71.

²⁶⁹ RADICS 2002, 1618.

²⁷⁰ RAKOVSZKY 2002, 75.

szempontból »ártatlanul« beszélni bizonyos dolgokról[...]»²⁷¹ vagy ha szem előtt tartjuk Lang visszautasításának igazi okát, melyet Orsolya maga vall meg nekünk, miután apját félrevezeti, erőltetettnek kezdjük érezni a pszichoanalitikus magyarázatokat. A kikosarazás miéértje ugyanis nem az apának ügyesen beadott – s Freud követői számára bizonyíték értékű – tündérmese iránta érzett kizárólagos szeretetéről, hanem nagyon is prózai, kamaszlányos ok: „[...] eszembe villant ama fekete pillás, szürke szempár gazdája, ki gyakran kísértett álmaimban, és még mások is, és korántsem voltam bizonyos benne, hogy akkor is így feleltem volna-e, ha nem Lang a kérőm.”²⁷² A titokzatos szempár tulajdonosa egy ifjú könyvkötő inas, s a róla szóló zavarosan édes álmok önmagukban is elég nyomós érvnek tűnnek a házasság ellen egy horgas orrú, groteszk testű tanítóval, kire Orsolya örökké csak gyermekként tud tekinteni. Nem feltétlenül kell tehát mélypszichológiai magyarázatot sejtenuünk a vágyódó kamaszlány elutasító viselkedésében, ahogy talán más tetteiben sem.

Ha azonban mégis hiszünk Freudnak, azt kell gondolnunk, az ártatlan tündérleányi szeretet nem létezhet egyetlen kislányban sem apja iránt, s ez alól főhősünk sem kivétel. Mégsem valószínű, hogy kezdettől cinkos vágy kötötte volna Orsicskát az apához mint férfihoz. Ha él benne efféle érzés, az semmivel sem erősebb, vagy semmivel sincs inkább a felszínen, mint bármely más kislányban. Ezt szem előtt tartva, úgy gondolom, apa-lánya szeretet köti őket össze eleinte, s ez bomlik fel, mikor a nevelőapa felborítja az eddigi szereposztást. A nagylánnyal kapcsolatban már óvatosabban kell fogalmaznunk. „[...] [A]hogy elfészkelődtem az ölében, s szorosan átkulcsoltam a nyakát, előntött a megkönnyebbedés és a hála. Mégiscsak szeret hát, gondoltam [...] Nem is tudom, éreztem-e valaha is korábbi vagy későbbi életem során ahhoz hasonló boldogságot, mint abban a néhány percben, apám ölében kuporogva, arcomat az övéhez simítva a halavány holdfényben derengő szobában, karjának melegében.”²⁷³ Ezeket a sorokat olvasva, bizonyára kísértésébe esünk azoknak az „új elméleteknek”, melyektől Rakovszky óvni próbált. Gondolhatunk itt persze tisztán metaforikus kielégülésre az apai ölben, gondolhatunk az apára mint direkt szexuális tárgyra a lány szemében, de képzelhetjük az apát férfitótléknak, aki indirekt módon – mert idegen férfi még nem teheti – okoz bizonyos kielégülést, de maradhatunk naivnak tűnő módon annál a gondolatnál is, hogy valóban egy meghitt apa-lány együttlétről van itt szó, a lány részéről legalábbis. A sokféleképpen érthető (vagy félreérthető) jelenet folytatása azonban

²⁷¹ RAKOVSZKY szavait ld. KÁROLYI 2002b, 44.

²⁷² RAKOVSZKY 2002, 75-76.

²⁷³ RAKOVSZKY 2002, 78.

vitán felül örökre megváltoztatja kettejük kapcsolatát, az apa elárulja, hogy az édesanya minden bizonnyal mástól esett teherbe, s nevelőapaként rögtön bizarrabb húrokat kezd pengetni: „[...] a következő pillanatban arcomat két tenyere közé fogva a magáéhoz húzta, s ajkát az enyémmre tapasztotta. – Látod, ez hitvesi csók volt... Adnék-e neked ilyen csókot, ha édes leányomnak hinnélek? – kérdezte rekedten. Engem azonban attól, hogy ajkát az ajkamon éreztem, az övét, kit mindaddig apámnak tudtam, hideg borzalom öntött el minden tagomban, és rettenetes szégyen is gyötört, mintha valamiképpen én adtam volna, ha szándéktalanul is, okot az iméntiekre [...]”²⁷⁴ Radics Viktória szerint az a probléma, hogy nevelő vagy igazi apáról van-e szó, mindössze „a szerző udvariassági gesztusa, mely, ha akarjuk, az incesztus lágyítását szolgálja”.²⁷⁵ Ennek némiképp ellentmondani látszik, hogy a 21. századi olvasó szemében édeskeveset lágyít, hogy vérszerinti vagy nevelőapja zaklatja-e a felnevelt leányzót, emiatt tehát nem lenne értelme nyitva hagyni a kérdést. Lehet jelentősége viszont a lány számára ennek, aki a 17. század harcos hétköznapijaiban sokféle férfi zaklatásának lehet kitéve, gyakorlatilag szabad préda, védelmet – míg az apai házban él – az a férfi jelenthet a többivel szemben, akinek véreből származik – s most éppen ez a vér becsteleníti meg önmagát.

Az incesztust követő éjszaka a kamra jéghideg földjén kemény felismeréseket teremt a lányban, ráébred, hogy sorsa a prédáé, s hogy apja vagy más férfi teszi magáévá, voltaképpen részletkérdés. „Utóvégre is mit számít, gondoltam, kinek a prédája leszek? Őt legalább ismerem...”²⁷⁶ – hangzik a cinikusnak tetsző, ám igazából meglepően bölcs összegzés Orsolya szájából. Persze ekkor még csupán gondolati síkon próbálja elfogadni az elfogadhatatlant; teste sokáig, talán örökké tiltakozni fog az övével rokon idegen test befogadása ellen. „A másikat birtokba venni, de előbb s ennek érdekében prédává lenni: ez a nő erotikus transzcendenciájának a lényege”²⁷⁷ – írja Simone de Beauvoir, ám ezt elfogadni tizenéves ártatlan lányként talán senki sem képes.

Ettől kezdve Orsolya úgy érzi, jelenléte terhes apja számára: asszonya nem bír lenni, lánya pedig nem lehet többé. Ő is tudja, amit Beauvoir később megfogalmaz, hogy „[a] lány számára a házasság az egyedüli útja annak, hogy a közösség tagjául fogadja, ha »hoppon marad«, társadalmi selejtnek tekintik.”,²⁷⁸ ám nem így képzelte a kiszakadást. Nem apjával és

²⁷⁴ RAKOVSKY 2002, 80.

²⁷⁵ RADICS 2002, 1618.

²⁷⁶ RAKOVSKY 2002, 82.

²⁷⁷ BEAUVOIR 1971², 258.

²⁷⁸ BEAUVOIR 1971², 312.

nem is egy gyermekként megismert torzkülsejű vén tanítóval (aki persze valójában nem vén) tervezte a kapunyitást az asszonyi létbe. Találkozása a tatárral tovább szítja idegenkedését a felnővéstől, s megerősíti sejtését, hogy asszonyként nem lehet többé ura saját testének: „Mintha bensőm legközepén holmi kút vagy akna tátongana, amelynek létét mindaddig nem is gyanítottam, s mintha én ebben a kútban zuhannék lefelé egyre mélyebbre és mélyebbre, lelkemben olyan émelyítő kétségbeeséssel, amelyhez hasonlót még soha nem éreztem. Mintha ennek a sötét nyílásnak a túlsó végén a megsemmisülés várna, s rajta keresztül a lelkem egyenesen kizuhanna Isten teremtett világából, én pedig attól fogva nem lennék semmi egyéb, csak holmi mozgó, beszélő tetem, amelyben legföljebb haloványan pislákoló maradéka él érzésnek és gondolatnak.”²⁷⁹

Ez a fokozatos kegyetlen beavatódás, mely mindig valami bűnös körülménnyel párosul (Lang grotszknak tetsző házassági ajánlata, apja csókja, a tatár erőszakos közeledése), ott éri el csúcspontját, amikor Niki a kisházban végkép rácsapja Orsolyára leány-léte ajtaját: magáévá teszi a testét. Az elveszített szüzesség metaforikus leírása tovább erősíti a kitzasztottságot a lányok önfelelt világából: „[...] háttal neki tisztogatni kezdtem magam a metszően hideg patakvízzel, melynek lecsorgó cseppjei halvány veresre színeződve hullottak a kunyhó földjére, s ettől nekem, nem tudom miért, az jutott hirtelen az eszembe: ha csakugyan létezik az a bizonyos csavargó, bizonyára azt gondolja majd e nyomok láttán, hogy róka vagy menyét végezhetett itt valami apró állattal.”²⁸⁰ S ez is történt valójában: mészárulás. Nem a lakodalom szimbolikus pompája után, a nászágy puha ölelésében történt meg az első aktus, hanem egy koszos kunyhóban, egy elkényeztetett úrfival, aki ezután haraggal löki el magától a lányt: „– Azt hittem, hogy te már nem... Hogy neked már mindegy... Hogy amúgy sem vagy leány többé...[...] – Te is csak olyan vagy, mint a többi! Te is sarokba akarsz szorítani!”²⁸¹

Hogy Orsolya mennyire felelős a történetekért? Hogy miért szökött fel a fiúval egyedül farsang éjjelén egy eldugott viskóba? Hogy akarta-e igazán, hogy megtörténjen, hogy számított-e rá, hogy ilyen, amikor megtörténik? Hogy bűnösnek érezte-e magát? Lehet a leányzót vádolni, és e vádak társadalmunkban mindig másként érik a hasonlóan vétkező nőt, mint a férfit. Más morális megítélés alá esünk. Egy észk közmondás szerint, ha egy férfi követ el bűnt, az olyan, mint kiköpni egy ablakon; ha egy nő követ el bűnt, az olyan, mint

²⁷⁹ RAKOVSKY 2002, 129.

²⁸⁰ RAKOVSKY 2002, 187.

²⁸¹ RAKOVSKY 2002, 187-188.

beköpni egy ablakon.²⁸² Talán ezért érezhetjük súlyosnak, önpusztítónak ezt a tettet Orsolya részéről: nem megerőszakolták – ő maga követett el erőszakot önmagán. Mindezt persze úgy, hogy sem a testi, sem a lelki következményekkel nem volt tisztában. Női önérzékünk tiltakozhat az előbb idézett mondással szemben, ám a társadalom ítélete így működik: s Orsolya ezúttal nagyon csúnyán beköpött a saját háza ablakán.

Orsolya az asszonyok között

A lányanya így megbélyegzettként kerül az asszonyok világába, Izsákfalván kényszerűen túri, hogy Anna asszony rabszolgaként bánják vele. Sorsa itt sem ígér több sikerélményt számára, mint korábban a lányok között. Kívül reked saját társadalmi rétegén, s a nála alacsonyabb státuszú réteg képviselői kényükre-kedvükre zaklathatják, mert stigmatizáltan számúzték közéjük. Legfőbb vigasza ebben az időszakban egy vézna parasztlány, aki egyszerű volta ellenére egyes tanácsokkal látja el, hogyan boldogulhat a számára idegen közegben. Ő tanítja meg bánni a bácsival, aki rá-rákap a fiatal leányokra, ő vezeti be a falu szokásvilágába, melyről a városi lány semmit sem tud. Dorkó kísérlete Orsi újraszocializálására kívülről szemlélve talán nem hoz látványos eredményt, lélekben azonban komoly mentőövet dob a lánynak, segít túlélni a megaláztatásokat. Ő csábítja el a Szent János éji ünnepre is főhősünket, ő ajánlja fel a játékot: „engem Magdolnának keresztelt el arra az estére, s arra kért, én meg szólítsam őt Rozinának, merthogy ő világéletében Rozina szeretett volna lenni”,²⁸³ amely játék védelmében ismeretlen maradvány egy idegen fiú karjában rátalál a testi gyönyörre – de éppen ezért nem Orsolya, hanem Magdolna élvezheti csupán azt, amit egy másik test nyújtani képes.

Miután Orsolya sosem jeleskedett a ház körüli teendőkből, a faluban sem férkőzik be könnyen az asszonyok céhébe: s bár állapota szerint félig-meddig közéjük tartozna, gyengesége, ügyetlensége a gyerekekkel teszi egyenlővé. Érdekes, hogy a "megesettség" magyarázatként kiötlött nemi erőszak-történet ebben a világban senkit sem hat meg a lányanya sorsát illetően: nem mentik fel, sőt őt magát okolják saját megaláztatásáért.

Sopronba kerülve már apja feleségeként ismeri meg Orsolyát a közösség, s csakhamar tét is megosztja a köztisztületnek örvendő patikussal. Külsőleg igyekszik azt az életet élni, amit környezete elvár tőle, ám igazából képtelen azonosulni a szereppel, amit mosto-

²⁸² észt közmondás, ld. SCHIPPER 2007, 210.

²⁸³ RAKOVSKY 2002, 235.

hájától örökölt. Sorsát most már az asszonyi lét törvényei szerint kell élnie, ám ő képtelen elfogadni azokat. Visszaemlékezve higgadtan összegzi: „[...] gyakran tapasztaltam, hogy az asszonyok ellenséges szemmel méregetik azokat a társaikat, akik kivonják magukat az asszonyi lét törvényei alól, nem igyekeznek örökké mások kedvében járni, s tulajdon érzéseiket és gondolataikat nem rejtik el vigyázatosan a világ elől.”²⁸⁴ S neki, aki mostohája sírkeresztje mellett született újjá, most már csakugyan van rejtegetni valója.

Az asszonyokat izgalomba hozó társadalmi eseményeket közömbösen szemlélő "patikusné" nem talál örömet a házimunkában sem, nem érzi építő, kreatív tevékenységnek (mint azt oly sokan képesek elhíttetni magukkal). A tisztos városi asszony életét éli, ám egyfolytában retteg a lelepleződéstől. Apjaként tekint az emberre, aki éjszakánként férfiként közeledik hozzá, s mikor ez a szerep zavar nem kontrollálható többé, ő maga is eltéveszti, "mi is a dolga". „Apám [...] közeledett hozzám, némán és csak a legszükségesebb mozdulatokkal, ahogyan szokott, s én is úgy fogadtam, ahogyan mindig is tettem, arcomat elfordítva és alvást színlelve. Egy ízben azonban, tulajdon képzelgéseimtől fölzaklatva, s talán egy percig azt remélve, ő ad majd hús-vér testet a fantomnak, kit ezen ébren való álmaimban ölelni szoktam, apám felé fordultam, átkulcsoltam a nyakát és testemmel az övéhez tapadtam.”²⁸⁵ S az apa, aki maga alacsonyította szajhává a lányát, először szembesülve (hisz eddig mindig elfordult tőle) ezzel a szajhával – undorral távolodik el tőle, s jó darabig felé sem néz az ágyban. Az ember nehezen viseli, hogy „az Örök Nőnek látszólag lényegi vonása a kétarcúság. A boldogságos anya mellett ott a kegyetlen mostoha, az angyali leányzó mellett a romlott szűz; hol azt mondják tehát, hogy az Anya – az Életadó, hol azt, hogy az Anya – a Halálthozó; s a szűzlány hol égi lény, hol pokolra szánt, buja test.”²⁸⁶ S a férfi még nehezebben viseli, hogy ő maga lássa, érezze, tapints a sorra ezekben a szerepekben a nőt. De az apa számára talán legnehezebb az a tudat, hogy érintésével e pillanatban éppen ő tette szajhává a félalva álmodozó lányt, leányát.

Orsolya még ebben a kilátástalan helyzetében is érez, álmodik, képzeleg, nem rejtegeti, vagy csak igen nehezen, belső világát, s ezt sehol sem nézik jó szemmel asszonyi berkekben: „A legtöbb asszony úgy tesz, mintha az efféle viselkedés valamiféle arcátlan elbizakodottság lenne, amelyet az ő hivatása megtörni, és az elbizakodottat a maga megszabott

²⁸⁴ RAKOVSKY 2002, 98-99.

²⁸⁵ RAKOVSKY 2002, 431.

²⁸⁶ BEAUVOIR 1971², 181.

helyére visszakergetni.”²⁸⁷ Férfiként megszökhetne otthonról, szegénylegényként munkát kereshetne, s bár nem élne fényűző életet, rendelkezhetne önmaga felett. Férfiként valószínűleg nem is kerülne ilyen helyzetbe, hisz nem túl gyakori, hogy az anyák szexuálisan zaklassák fiaikat. Ha mégis így lenne, s eljátszunk a gondolattal, hogy a gonosz anya, fia testét megkívánva, egy másik városban férjeként mutatja be őt, előbb-utóbb megfordulna a zaklató és a zaklatott szerepe, s a megbántott fiú a társadalomtól erősen megtámogatva anyján venne-vehetne elégtételt. Bizarr történet, de ismerve a társadalmi kódrendszert, másként igen nehezen elképzelhető. „Nőnek születni – micsoda szerencsétlenség! De talán ennél is nagyobb, ha az, akivel megesett, nem éri fel ésszel, hogy szerencsétlen.”²⁸⁸ – állítja Kierkegaard. Orsolya egész életében kívül marad az asszonyok igazi világán, s bár látszólag közjük való – sosem nyílik meg előtte ennek a világnak a kapuja.

A regény végén realizálódik igazán az olvasóban, hogy Ursula Binder nem csupán idegen a lányok s az asszonyok között, de nem kívánatos személy ebben a világban. Ehhez az kell, hogy kócosan kóborolja végig az utcákat szélsőséges napszakokban gyógynövények után kutatva, s hogy a környékbeli gyerekek boszorkányt kiáltsanak utána. Voltaképp a regény mást sem bizonyít, mint azt, hogy sehol sem találja a helyét, s már akkor sem a maga életét éli, amikor még saját eredeti személyiségével azonosulhatna. Végül pedig teljesen kívül reked az emberi társadalmon, hisz részese lesz a legnagyobb bűnnek, amit ember elkövethet: egy gyilkos cinkosává válik. Újra felmerül a kérdés, mit tehetne abban a helyzetben, abban a korban, abban a szerepben? Nem tudhatjuk. Míg azonban korábban, az apjával való viszonyban akár vitatható a cinkosság ténye, a gyilkosságot – bár csukott ajtó mögött és fejére húzott takaróval, de pontosan tudva, mi történik – kétségbevonhatatlanul végigasszisztálja, s a szőnyegbe csavart holttestet is segít eltüntetni. Aktívan részt vesz egy ember erőszakos halálának eltussolásában, így az elásott holttest mögött bezáruló pinceajtó egyúttal az ő emberi mivoltát is maga mögé reteszeli.

Mindez erősen megterheltté teszi főszereplőnk alakját a regényben. Hősnőnk a könyv végére – ha hiszünk benne, ha a kétkedők táborába tartozunk – a pszichoanalízis állatorvosi lovává változik, életének egy-egy epizódja kitűnő illusztráció lenne egy pszichoanalitikus kézikönyv fejezeteihez, megrakva még a mindenkori (és nem csak a 17. századi) női kiszolgáltatottság batyujával. Nem tűnik életszerű figurának, inkább egy olyan kreatúra, akit teremtője az összes létező lelki-testi támadás keresztüzében tesz próbára, minden lehetsé-

²⁸⁷ RAKOVSKY 2002, 99.

²⁸⁸ Idézi: BEAUVOIR 1971², 193.

ges nyomorúságot ráaggat. Mindezt azonban nem konkrét térben és időben teszi. A történelmi idő- és helymegjelölés ugyanis esetleges, talán épp erre utal a narratív struktúra sokat vitatott következetlensége, hogy az egyes szám első személyű elbeszélő miért nem egy 17. századi egyszerű, tanulatlan nő feltételezhető nyelvén és stílusában, szólal meg (hogy az írás problémáját már ne is említsük), vagy legalább miért nem alkalmaz a szerző egy omnipotens narrátort. Szintén a tér-idő viszonylagosságát szolgálhatja, hogy a városok nevei és a személynevek – szintén több kritikus által kifogásoltan – hol németül, hol magyarul szerepelnek. Nem biztos, hogy mindez egyszerűen az író nagyvonalú elsiklása a részletek felett, talán inkább annak szándékos írói jelzése, hogy Orsolya sorsa mennyire estleges, mennyire bárkiről szólhat ez a történet, bárhol és bármikor. Több konkrét utalást is olvashatunk erre a regényben, kezdve a név- és szerepcseréktől (Ursula mint Orsolya, azután mint "másik" Orsolya, Szent János éjjelén mint Magdolna), az álarcos farsangi estén keresztül az olyan szentenciózus megállapításokig, mint: „Ha apám egy másik fogadóba jár el vacsorázni, ha anyám nénje egy másik városba megy férjhez, s nem ide, Lőcsére, akkor én most nem is lennék, vagy valaki egészen más lennék [...]”²⁸⁹ Orsolya problémáktól a végsőkig terhelt alakja, a valószínűtlen nyelvezet, a narráció látszólagos következetlenségei talán éppen azt sugallják: mindannyiunknak el kellene gondolkoznunk, kik is vagyunk valójában, kit játszunk, milyen szerepeket, s milyen áron szállhatunk ki ebből a játékból különböző élethelyzeteinkben.

²⁸⁹ RAKOVSKY 2002, 69.

Metszéspontok a két regényben

Intertextualitás

Egészen más világba viszi a külső szemlélőt *A kígyó árnyéka*, mint a *Színek és évek*, ám valójában ugyanoda kirándulunk: utazunk a nő középpontja felé. Ahogyan az 1911-ben írt szöveg „az igazi asszonylélek speciális hangja”,²⁹⁰ úgy a csaknem száz évvel fiatalabb textus is „kifejezetten női élethelyzeteken alapul, női traumákból, női félelmekből táplálkozik”.²⁹¹ A felületes olvasót talán más tájakra vezetik az eltérő díszletek, ám a két regényt figyelmesen egymás után olvasva inkább támad dezsavü érzésünk. Rakovszky történelmi kosztümbe rejtett posztmodern prózája intertextuális viszonyt épít Kaffka modern regényével. *A kígyó árnyéka* többször beidézi a *Színek és évek* egy-egy mondatát, ha nem is szó szerinti citátumként, de könnyen felismerhetően. Ezzel kapcsolatban a szerző tartózkodóan fogalmaz: „Az elbeszélő öregkorának leírásánál valóban eszembe jutott a *Színek és évek*, ahol az elbeszélő már idős asszonyként, talán kenyeret aprít a kávéjába, már nem emlékszem pontosan.”²⁹² Ezek szerint az olvasónak sokkal többször villan emlékezetébe a századelő regénye, miközben saját századelejének regényét ízlelgeti sorról sorra, mint magának a könyv írójának.

Bármilyen figyelmetlen olvasók vagyunk is, nem mehetünk el olyan megfelelések mellett, mint a Pórtelky Magda szájából elhangzó „– Ha elvinne egyszer valaki engem! Férfi vinne!”²⁹³ és a Lehmann Orsolya fogalmazta „[t]alán nyergébe emel majd, s elvisz engem innét valahová, valami más világba”.²⁹⁴ Magda mondata gyermekeiről: „Kiszívták a vérem, elettek, felhabzsolták a fiatalságom!”²⁹⁵ pedig éppúgy nem kerülne anyák napi idézetgyűjteménybe, ahogyan Orsolyáé: „[...] lázadózó lélekkel türtem a sok gondot-bajt, amit nekem okoztak.”²⁹⁶ sem esélyes erre a megtisztelő pozícióra. A két zárlat két nyugalomba szenderedő kézpárja ugyancsak hasonló búcsút vesz a regények olvasóitól: „Szép, nagy csendesség van, tisztán hallik a harangszó, és én ölembé ejtett kézzel tudok egy hely-

²⁹⁰ MÓRICZ 1912, 215.

²⁹¹ KÁROLYI 2002 b, 44.

²⁹² KÁROLYI 2002b, 45.

²⁹³ KAFFKA 1912, 38.

²⁹⁴ RAKOVSZKY 2002, 118.

²⁹⁵ KAFFKA 1912, 258.

²⁹⁶ RAKOVSZKY 2002, 333.

ben ülni, soká, egyedül, és eltűnődni [...] a messzi, messzi élet dolgain.”²⁹⁷ és „Hanyatt fekszem az ágyon vékony takaróm alatt, s várom az álmot. A holdfény zöldes csíkja kettőbe vágja az ágyat, s én két egymásba kulcsolt kezet látok a takarón nyugodni [...]”²⁹⁸

Jól látható, hogy a két szöveg néhány mondata – és nemcsak az itt idézettek – különösebb gond nélkül felcserélhető volna, s ha megkérdeznénk néhány kritikust, melyik részlet mely szövegből származik, minden bizonnyal lenne, aki zavarba jön. Olyasféle interferencia működik a két szöveg között, ami felerősíti mindkettő önmagában való hatását. Természetesen nem csupán hasonló mondatok, de hasonló érzések, alakok, problémák is felbukkannak a két regényben. Sok könyvben olvashatunk férfi-nő viszonyról, anya-lány kapcsolatról, házasságról, testi vágyról, testi elidegenedésről, öregségről, álarcot viselő emberekről, ám kevés van köztük, mely ennyire felelgetne egymásnak, mint éppen ez a két kötet.

Házasság

Mindkét regény főszereplője Csipkerózsikaként várja, amíg a herceg csókjával ébreszti fel, s mindkettőjükénél jelen van a férfi mint ismeretlen szabadító hatalom általi átvágyódás egy másik világba. A szabadító azonban valójában rabtartással foglalkozik. A herceg ébresztője egyikükénél sem a csók gyengédségével, inkább a hideg víz sokkhatásával érkezik. Magda ráébred, hogy kívül áll saját életén, hogy döntésköre egy gyermekével egyenlő: „Végezzék el felőlem, a mit akarnak! Ők tudják! Mi közöm hozzá?”,²⁹⁹ Orsolya pedig szintén a megadást fontolgatja: „[...] már-már elhatároztam: kimegyek hozzá, és engedem, tegyen velem, amit akar.”³⁰⁰ Mindketten saját bőrükön érzik, amit Balzac sok férfitársa egyetértésével fogalmazott: „Hadd zsörtölődjön, jajveszékkeljen: a természet a mi hasznunkra alkotta, és hogy mindent elviseljen: gyereket, bánatot, verést, büntetést. [...] A világ minden »civilizált« nemzetének törvénykönyvébe e könyörtelen jelmondat állhatna a nő sorsát megszábó törvények előtt: »Vae victis! Jaj a gyengének!«”³⁰¹

Menekülési útvonalnak egyedül a beletörődés, a megszokás illúziója kínálkozik, így változik az izgatott farsangi várakozás házassággá, a lány kiszolgáltatottsága asszonyi kiszolgáltatottsággá, „hiszem, nincs is olyan dolog a világon, amihez az ember idővel hozzá ne tö-

²⁹⁷ KAFFKA 1912, 322.

²⁹⁸ RAKOVSKY 2002, 467.

²⁹⁹ KAFFKA 1912, 99.

³⁰⁰ RAKOVSKY 2002, 82.

³⁰¹ Idézi: BEAUVOIR 1971², 182.

rődne, s később azután, e megszokás jóvoltából természetesnek ne találja”.³⁰² Vagy rövidebben és egy másik idősíkon: „Vodicska Jenőt megszoktuk a farsang végéig, hogy elmaradhatatlan árnyékunk legyen.”³⁰³ A tehetetlenség mindkét hősnő esetében lázadást szül, bár saját lázadásuk még önmaguk előtt is titokban, tudat alatt zajlik. Magda úgy érzi: „Akkor először öntött el hirtelen valami keserűség a tehetetlen voltom, lyányi kiszolgáltatottságom éreztem. De nem lelt kifejezést; visszafojtódott hamarosan a családi fegyelem és szokásisztelet megnyugtató, mert sehova nem fellebbezhető rendjében.”³⁰⁴ Mindeközben azonban első urát alulról, a magát megadó pozíciójából sarkantyúzza, a másodikat pedig már nyílt undorral és megvetéssel morogja meg rendszeresen: ő így lázad. Orsicska azt vallja: „[...] tehetetlenül túrtam mind hevesebbé váló gyöngédségét, de azután mégiscsak a borzalom érzése kerekedett felül”,³⁰⁵ ám borzalmában más, apjától különböző testekben hajszol gyöngédséget saját magának, nem egyszerűen hanyatt fektetik, de ágyat keres, ahol saját öröme fekélyesedhet hanyatt. Először Nikihez menekül rögeszmésen, hisz nem a fiú szédíti meg, ő maga kutatja fel hercegét – ki őt Aschenbrödelként szólítja meg –, hogy egy farsangi estén felpróbálhassa a hozzá illő cipőt. Ezután, a kalandja terhét viselő Hamupöke egy Szent János ünnep estéjén Magdolnának öltözik és egy pásztorfiú ölében találja meg a gyönyört. Ezeknél az együttléteknél már ott lebeg Orsi szeme előtt az apával való házasság kényszerű jövője – hisz túl van már a csókon és a kamra hideg földjén töltött éjszakán –, ám a menekülési kísérletek hasztalanok: nemsokára az ágyban is apja lesz a férje. A különös házasságból azután különös szabadulási formát választva ábrándjaihoz szökik a lány, így jut odáig, hogy paradox módon éppen apjával csalja meg apját, mikor a vágytól felhevülve, félig alva szembefordul vele és érzékeit szabadjára engedve átöleli mint erotikus fantáziája manifeszt férfit.

Magda is férfire vágyik férj helyett, valakire, akit ő kap meg, nem olyanra, aki őt kapja meg. Kalandja Tabódyval, később Horváthtal, majd a pesti gavallérral mind lázadás az asszonyors ellen. Orsi sorsa még inkább paradox: számára a lánysors és az asszonyors fájdalmasan forr egybe, mikor apja lesz a házastársa. Magda Horváth Dénese kitűnően mutatja, mit keres egy nő egy férfiben, s mit kap meg egy férjben. „A házasság, mely megfosztja a nőket minden erotikus kielégüléstől, mely megtagadja tőlük az egyéni érzéseket

³⁰² RAKOVSKY 2002, 381.

³⁰³ KAFFKA 1912, 48.

³⁰⁴ KAFFKA 1912, 53.

³⁰⁵ RAKOVSKY 2002, 80.

és a szabadságot, szükségszerű és ironikus dialektikával a házasságtörésbe viszi őket.”³⁰⁶ Legyen ez virtuális elvagyódás, vagy cinkos flörtölgetés a férj orra előtt, „[...] míg a házasság intézménye fennáll, a szerelem mindig is házasságtörés formájában jelentkezik majd”.³⁰⁷ Magda akkor érzi magát kielégítve, mikor másfél év házasság után férje gyanútlan beleegyezésével fogadja azt a férfit, aki először izgatta fel testileg-lelkileg egyszerre. Őt első férjéhez eleinte az engedelmesség, később a megszokás, majd az úzus ellenében támadt ambíciók kötik. Második házastársa szeretőből avanszál férjjé, ami kötelező kiábránduláshoz vezet, vele ezután a lányokra átruházott ambíciók kötik össze kényszerűen. Ők lesznek azok, akikre már nem érvényes a szabály: „Társadalmunk hagyományai házasságra szánják a nőt.”,³⁰⁸ ám ez a szabály mélyebben vésődött a kőbe, mint Magda remélte.

Anyaság

A regények legkényesebb kérdése az anyaság problémája, hisz ezt a szerepkört oly sok mitikus és szakrális csúsztatás szövi körbe, hogy közülük bármelyiket lefejtve szentségtörést követünk el. Az anyai ösztön általában mindenek felett álló, az idők kezdete óta létező megkérdőjelezhetetlen abszolútumként aposztrofált, ám vannak anyák, akik vállalják a mítosz feloldását. Két regényünk két főszereplője is őszintébben vall saját anyaságáról, mint a megszokott pátosz engedné. Őket olvasva megérezzük az anyai lét alapvető ambivalenciáját: egyszerre oltalmaz és bánt, ad és elvesz, áldás és átok. Magda első kisfiát férje szülei nevelik fel, s felnőve néhány kötelességtudó üdvözlő levelet juttat csupán az anyának. Ugyanez az idegenségérzés van jelen Orsolya két felnőtt fiával kapcsolatban. Az a különös szimbiózis, ami az anyát már az embrióval összeköti: „[...] ez az alig támadó kis élet már védett engem [...]”,³⁰⁹ megszakad Magda első gyermekénél, amikor az anya saját egzisztenciájáért kénytelen küzdeni, saját életét próbálja téglánként újraépíteni. Később, lányainál már valamiféle gyártási folyamatként jelenik meg a gyermekvállalás: „[...] szinte folytonos otthonülésre, elvonulásra kényszerített a gyereketváró állapotom. Alig hogy szoptattam a másodikat, el kellett választanom a harmadik miatt, a ki már útban volt. És megint leány, mind a három leány!”³¹⁰ A védelem így változik támadássá.

³⁰⁶ BEAUVOIR 1971², 429.

³⁰⁷ BEAUVOIR 1971², 127.

³⁰⁸ BEAUVOIR 1971², 309.

³⁰⁹ KAFFKA 1912, 95.

³¹⁰ KAFFKA 1912, 258.

A *Színek és évek* hősnője lemond első gyermekéről, s annál nagyobb reménnyel és felelősségvállalással ragaszkodik a következő háromhoz. Ez a lemondás azonban kényszerpálya: a férfi támasz nélkül maradt nő nem engedheti meg magának, hogy gyermekéről gondoskodjon. Magda Sándor öccséhez ragaszkodik leginkább a családban, nem véletlen, hogy Palkó fia éppen őrá emlékezteti: „Ő iránta éreztem legtöbb vérséget az összes enyéim közül és a kisfiam, azt hiszem, hasonlított rá. Mikor játszott Palkóval, járókán vezetgette, tonzurás, fiatal fejével olyan volt, mint régi képeken a kis Jézust dajkáló szent, ifjú szerzetesek.”³¹¹ A kis Jézust pedig éppen arra az emberre kell bízni, aki az anyát leginkább megveti, aki fia haláláért is őt okolja, s az indok fájdalmas-rationálisan egyszerű: „az árva kisfiam gazdag nagyapja ő.”³¹² Különös fordított Mária-siralom játszódik le az anya lelkében: ott a fiú van bajban, s az anya vele kíván halni, itt az anya omlik össze, s kínjában mindketőtjük halálát kívánja. „Mit tegyek vele és mit magammal? Legjobb volna meghalni együtt mind a kettőnknek. Nem tehetek mást, mint hogy odaadjam [...] Mit tehetnék mást?”³¹³

Orsolya első gyermeke szüzesség- és illúzióvesztés következményeként fogan, ám a lányával férfiként fellépő apa közeledése elleni lázadás bizonyítékeként születik. A kis Sebestyén lénye így önmagában paradoxon: az anya szabadulni vágyik szégyenének manifeszt bűnjelétől, ugyanakkor éjt nappallá téve ül betegágya mellett és megfeszített erővel szorítja magához a már élettelen testet. Maga is kutatja e kettős érzések okát: „Mert hát különben ugyan mi okom lehetne úgy reszketni bűnünk gyümölcsének életéért, kinek világon létele csak szégyent, veszedelmet és fájdalmat hozott rám. És csakugyan, ha visszagondoltam rá, hogy korábban mennyire szerettem volna terhemtől szabadulni, nem tudtam volna érzéseim ezen visszájára fordulásának okát adni, s nem tudnám még ma sem.”³¹⁴ A magyarázat így az olvasóban kell, hogy összeálljon: Sebestyén halála végképp az apja házasává-ágyasává teszi Orsolyát. Apja eddig is ott feküdt vele, eddig is kiszolgáltatta magát rajta, eddig is úgy tudta Ödenburg népe, hogy ők férj s feleség egy közös gyermekkel, ám közöttük állott az a titok, hogy a fiú valójában más gyermeke, hogy más is férfiként közeledett a lányhoz, hogy az apán kívüli hím is érintette mint nőt. Ez a tény távolságot teremtett kettejük között, s a kisfiú halálával lényegesen csökken ez a távolság, ezután már csak az apa őrjöngő féltékenységi rohamai révén marad meg.

³¹¹ KAFFKA 1912, 112.

³¹² KAFFKA 1912, 178.

³¹³ KAFFKA 1912, 179-180.

³¹⁴ RAKOVSKY 2002, 332.

Az anyai ösztön érinthetetlené patetizált mítosza ösztönös viselkedést lát anya – sokszor megfeszített erejű, kétségbeesett – ragaszkodásában gyermekéhez. Beauvoir szerint „[i]tt sincs szó holmi titokzatos és vele született »anyai ösztönről«. A gyerek látja, hogy a kisbaba gondozása az anya dolga... Szabályosan beleszugerálják, hogy ez a hivatása. [...] A kislányt tehát kislány barátnőikkel veszik körül, és női tanárok kezére adják, egy női univerzumban él, akárcsak hajdan a günekaionban.”³¹⁵ Utaltam már rá Gács Anna cikke kapcsán, hogy Orsolyát is nők adják kézről kézre a regényben, míg felcseperedik, s „a nő legnagyobb átka az, hogy gyermekkorában nők nevelik”.³¹⁶ Magda hasonlóan jár, az ő apja ráadásul korán meghal, nagyapjáról sem sokat tudunk, s iskolába is a gnedige Frau-Tantéhoz jár. Személyes élmények, egyéni meggyőződés alapján lehet vitatni a francia filozófusnő állítását, ám éppen az ő megállapítása segít válaszolni arra a kérdésre, Magda és Orsolya hogyan mondhatott le gyermekeiről: ha az anyaság tanult magatartás, hát helyet kapnak benne az észérvek. Ezért nem küzd anyatigrisként Pórtelky Magda az ellen, hogy fiát a gyűlölt após nevelje fel, indoka fájóan egyszerű: az öreg jobban képes gondoskodni Palkóról. Azt, hogy Orsolyát mi motiválja, mikor így ír: „[...] két másik, csaknem húsz esztendővel később született fiam iránt [...] kezdettől fogva sokkal hidegebb érzéssel viseltetem, s nehéz, lázadózó lélekkel türtem a sok gondot-bajt, amit nekem okoztak.”³¹⁷, már nem tudhatjuk ilyen biztosan. Ez a rész mindenesetre nem fontos főhősünk számára, alig szól róla pár mondattal, holott életének nagyobb részét tette ki.

Ha hiszünk Zsadányi Editnek, akkor sejthetjük, ennek az elhallgatásnak, csendnek fontos szerepet kell tulajdonítanunk mint a női írás kulcsfogalmának. „A női szempontokat szem előtt tartó olvasónak rá kell hangolódnia a művet általában jellemző narratív beszédmód megszakításaira, a történetmondás hangjai közé rekedt szünetekre, a hiányokra, az érzékelhető kihagyásokra, a szöveg hangos csendjeire.”³¹⁸ A lehangosabb csend éppen akkor keletkezik, amikor a pár mondatban felvázolt „normális” házasságból származó gyermekek sorsáról oly hidegen és szűkszavúan fogalmaz a szerző. Erre a csendre nem válasz, hogy „[a] regény olyan nő életét meséli el, aki nem azonos önmagával, aki egy másik személy életét kénytelen élni. Az identitástörténet arról szól, hogyan nem találta meg valaki helyét az életben. Annak már tulajdonképpen nincs helye a szövegben, miként jut végre döntés-

³¹⁵ BEAUVOIR 1971², 212.

³¹⁶ BEAUVOIR 1971², 210.

³¹⁷ RAKOVSKY 2002, 332-333.

³¹⁸ ZSADÁNYI 2006, 59.

helyzetbe [...]”.³¹⁹ Ez számomra éppen akkor lenne válaszként értelmezhető az elhallgatásra, ha az elbeszélő végül megtalálta volna Binder doktor mellett saját feleségi, anyai, háziasszonyi, női identitását, ezért nem lényeges, mi történik az új családdal, hisz a regény nem a révbe érés története. Azonban hősnőnk élete végén is hányódik csak, boszorkányper fenyegeti, nem anya, nem feleség. Binder doktor nem kötötte meg (vö. binden) a polgári világ számára Orsolyát, így igenis a történetbe illő (nem csupán az élet- de az identitástörténetbe) volna, hogy az asszony miért lett idegen gyermekeitől. Ha nem tudjuk meg, az igen beszédes csend, mely talán azt jelzi: Orsolya olyan nő, aki nem anya. Olyan nő, aki boszorkány. Olyan nő, aki Susanna nyomdokain halad. Nem feleség. Nem anya. Nem háziasszony. Nő. Nő, akinek tudománya van, jól érti a gyógyfüvek, a természet nyelvét, kevésbé érti az embereket. Idegen. A regény végén így ír: „[...] két egymásba kulcsolt kezét látok a takarón nyugodni, két öreg kezét, amelyekben sehogyan sem bírok a magam kezére ráismerni.”³²⁰ Önmagának is idegen. Magda is kezeire fókuszál a regény végén, ám ő ölébe ejti, s nem kulcsolja össze őket. Ő az utolsó előtti mondatokban lányait látja, nyugodt a sorsuk felől. Ő anya. Orsolya saját fenyegető boszorkányperét fontolgatja a végső előtti mondatokban. Az ő élete Susannáé, a titokzatos varázsú gyermektelen szolgálóé: neki sincsenek már gyermekei, s ő is „titokzatos erőkkkel cimborál”.³²¹ Ő nem anya. Ő nő, s ez az emberek szemében boszorkányt jelent.

Munka és tanulás

A tudás megszerzése az emberiség történetében a kezdetek óta valamiféle misztikummal telítődik. Aki a tudás birtokában van, az titkok birtokosa. Ám az emberi társadalmakban általában a férfi dicsősége a tudás, a nő dicsősége viszont a lemondás a tudásról.³²² Két regényünk hősnői különös viszonyban vannak a tudással. A legtöbben egy sajátos, női bölcsesség birtokosai: hogyan kell a férfiakat megszerezni, megtartani, észrevétlenül irányítani, hogyan kell gyereket csinálni, szülni, vagy a magzatot elveszejteni, hogyan kell felnevelni, főzni, mosni, takarítani, a tehetségesek még azt is megtanulhatják, hogyan lehet rabszolgaságukat (látszat)királysággá változtatni.

³¹⁹ ZSADÁNYI 2006, 57.

³²⁰ RAKOVSKY 2002, 467.

³²¹ RAKOVSKY 2002, 16.

³²² portugál közmondás ld. SCHIPPER 2007, 273.

Pórtelky Magda erejét megfeszítve bár, de megtanulja ezeket a praktikákat, szorgalmasan gyakorolja is, s lázadása abban nyilvánul meg, hogy lányainak másféle tudást szán: egyikük patikus, másikuk tanár, a harmadik pedig zongorista lesz. Diplomát szereznek, ami belépőjegyként üzemel számukra a tudós férfiak világába. Sorsukról és arról, hogy a tanulás, a hivatás sem véd a lelki gyötrelmekről a Mária éveiben olvashatunk majd. Virginia Woolf hőse úgy érzi magát az egyetemen: „[...] mintha rajtakaptak volna, amint a kuleslyukon próbálunk kilesni egy kanmurit”.³²³ Simone de Beauvoir azt vallja: „Az én világomban akkor még nagyon illetlen dolognak tartották, ha egy úrilány magasabb tanulmányokat végez; mesterséget tanulni annyit jelentett, mint lezúlleni.”³²⁴ A *Színek és évek* főhőse titokban vágyik a tudásra, gyerekkorától izgatják képzeletét testvéreinek tanulmányai, Sándor öccsét arra kéri: „[...] ha elmennek, hagyja kinn nekem a könyveit.”³²⁵ Képzeletében a tudás az elvágyódással kapcsolódik össze. „Furcsa gyönyörűség volt így pihent és éhes leány-ésszel belelopakodni néha ezekbe, portörülgetés helyett. Titkos, idegenjegyű ábrákra leltem és ismeretlen számjelekre; és elgondoltam: kellett élni valaha embereknek, bizonyosan most is vannak messze valahol, a kik ennek szentelték az életüket [...] »Ha fiú volnék, – jutott eszembe egyszer, –tán el, messzire mennék innen!«... Ez a gondolat, a földi távolságok álma oly mesészerű volt itt, oly idegen mindattól, a mi körülvett.”³²⁶

Orsolya igen gyengének bizonyul a hagyományos női "tananyag" elsajátításakor, képtelen figyelmét a házimunkára összpontosítani. Érdeklődési körébe kezdettől fogva a misztikusabb tanok tartoznak: Susanna különös történetei, apja főzetei, a gyógynövények titkai, a grófné varázslatos holmijai, könyvei, s talán az sem véletlen, hogy kamaszlányként is éppen egy könyvkötő inasa ragadja magával ébredező érzékeit. Azok a munkák, amit nőtársai Orsicskára bíznak, nem elégítik ki a lányt.

A hagyományos női munkák általában nem ajándékoznak meg az alkotás értelmével, teljesen improduktív tevékenységek. „Kevés munka hasonlít olyan megtévesztően Sziszüphosz bűnhődéséhez, mint a háziasszonyé; [...] nem alkot soha újat, csak a meglévőt tartósítja [...]”³²⁷ Magda kitűnően követi Sziszüphoszt, bár zsörtölődve, méltatlankodva, de volta-képp örömmel és megelégedéssel igyekszik börtönét palotává varázsolni. Nála kitűnően

³²³ WOOLF 1986, 144.

³²⁴ BEAUVOIR-t idézi: Litera, Egymondát

³²⁵ KAFFKA 1912, 37.

³²⁶ KAFFKA 1912, 37-38.

³²⁷ BEAUVOIR 1971², 332.

működik „a háztartás gépezete! Egy férfiért!...”.³²⁸ Ő szinte mániákusan ügyel háztartása rendben tartására, ami a freudista magyarázat szerint az egyén belső rendjének hiányára utal. Arra sem ereje, sem képessége, hogy fejében tegyen rendet, ahol dúl a régi világhoz való ragaszkodás és az újba való vágyódás, ám arra való képtelenség harca, így a lakást takarítja megszállott módon. „Robotnak éreztem a házimunkát, de a belsőmben hajsolt és kényszerített valami, hogy lihegést, szenvedélyt, sietős túlzást vigyek bele és ez az akkori lelkiállapot szokásbélyeggé vált rajtam egész életemre. A kis háztartásom ragyogott, fényeskedett; csiszolva, kenve, mosva, súrolva, kefélve volt minden elgondolható hely. [...] Vajjon-vajjon – gondolom most a nagy messzeségből néha, – jó lett volna-e valami egyébre, fontosabbra is ez a vad tevésvágy bennem, ez a bolond nagy akarat, a mit a pokróczporolásba öltem?”³²⁹ Különös, hogy Rakovszky regényében éppen az apa az, aki „a rendtelenséget sehogyan sem szenvedhette”,³³⁰ aki mániákus patikus gyanánt igyekszik a látszat mindenekelőtti fenntartására. Orsolya éppen azzal küzd, hogy vágyik az őszinteségre, ám mindent a szőnyeg alá kell söpörnie. Ezt a tevékenységét jól illusztrálja tehetségtelen háziasszonyi pályafutása, melyet fej nélkül rohángáló csirkék, foltos ruhák és elrontott ebédek szegélyeznek. Magda, bár ügyes háziasszony, mindig valakinek a gondnoksága alatt áll, amikor egyedül kell boldogulnia, feladja a harcot. Veszélyes játék ez, hisz „a háziasszonyi szint alig haladja meg a gyermek fejlettségi fokát”,³³¹ így hősnőnk örök gyermekként áll előttünk. Orsolyát éppen ügyetlensége tartja gyermeki sorban, Anna asszony Izsákfalván úgy ugráltatja a rábízott állapotos lányanyát, mint az árva kis rokonlányt, Dorkót. Apja is örök kisedekként kezeli Orsit, csupán a takaró alatt tekinti nőnek – csukott szemmel és sötétben.

Egy nő „életének társadalmi igazolása a háztartás vezetése”.³³² Ezáltal öncélúvá, farkába harapó kígyóvá válik az asszonyi lét, olyannyira, hogy „végül már nem lehet tudni, a sültkrumpli van-e a férjért, vagy a férj a sültkrumpliért”.³³³ Orsolya nem kap elismerést e tekintetben (sem) a társadalomtól, Magda pedig a rabjává válik ennek az életmódnak: útja egy bő méter: a tűzhelytől a küszöbig.³³⁴ Regénybeli topográfiája igen egyszerű: Szinyér (és a környékbeli Pórtelek) – Budapest. Nem jár be túl nagy távolságokat, s azokat is csak

³²⁸ KAFFKA 1912, 77.

³²⁹ KAFFKA 1912, 77-78.

³³⁰ RAKOVSZKY 2002, 81.

³³¹ BEAUVOIR 1971², 217.

³³² BEAUVOIR 1971², 331.

³³³ BEAUVOIR 1971², 339.

³³⁴ orosz közmondás ld. SCHIPPER 2007, 335.

kényszerből. A fővárosba kerülve rövid úton visszavágyik, s vélhetően ott hal meg, ahol született. Saját lelki élete pedig egyik férfitől a másikig való sodródásban merül ki, amit lányain keresztül meghosszabbít kissé magának. Orsolya, ha csak teheti, kerüli mind a tűzhely, mind a küszöb közelségét, szívesebben járja az erdőt, a természetet. A határt (akár mindkét jelentésében) szereti bebarangolni. Az ő topográfiája már szélesebb spektrumú: Lőcse (és környéke) – Sopron – Kőszeg. Utolsó városába önszántából, saját elhatározására szökik, nem csupán magával viszi valaki, mint Sopronba, Izsákfalvára vagy Lázárfalvára. Születési és vélhető halálozási helye között a távolság mai útvonalakon számolva is több mint 500 kilométer. Lelkében pedig még ennél is hosszabb utat jár be.

Lélek és test

A nőkről szóló regényekben korábban feltűnő volt az a jelenség, hogy a nőknek nem volt testük. Kísértetszerű lényként lebegtek regényről regényre anélkül, hogy saját testiségükre bármilyen formában reflektáltak volna, vagy bárki más hús-vér testként reagált volna arra. Szépségük sajátos égi, áttetsző szépség volt, melyet tetőtől talpig ruha takart el, fiziológiai létezésük pedig teljességgel titokban maradt mind a többi szereplő, mind az olvasó, de még önmaguk előtt is. A premodern irodalom még ebben a szellemiségben festi nőalakjait, ám a modernnel megjelenik az asszonytest, az asszonyi vágyak.

Pórtelky Magda már kimondhatja, ami elődei szájából még egy könyvlelapon is mérhetetlenül erkölcstelennek hatott volna, hogy „átfutó, kellemes forrósággal éreztem meg benne a férfit. [...] Eddig csak a testem ringott, és kábult el, a vérem káprázata szállt körültem csak csalóka mámorban; de most a lelkem legmélyén, legigazabban nyilott és pattant fel valami, és ez az egygyéolvadás olyan benső, csudálatos és tiszta, hogy nem lehetne nevet adni neki”.³³⁵ Orsolya teste pedig agyonnyaggatva ingadozik egy 17. századi fiktív önéletírás és egy 21. századi posztmodern regény között. Hol úgy tekintünk rá, mint egy tudatlan, beavatatlan, felvilágosulatlan ősanára, aki mit sem tud saját testéről, hiszen alapvetően ez lenne a – történelmi távlatba sztereotip módon magunk elé képzelt – "hiteles" figura, hol egy testtudatos modern nő, aki pontosan tudja, hogy mit akar és mi az, amit nem kap meg.

Érdekes megfigyelni, milyen viszonyban van Orsolya saját testével. Elsősorban szerencsétlenül alakuló nemi életét kíséri végig a testiség leírása, de más említéseit is találjuk a testtudatnak. "Szeretkezéseiben" az a közös, hogy – amint Gács Anna rámutat – a testi egyesü-

³³⁵ KAFFKA 1912, 49, 70.

lést megsemmisülésként jeleníti meg.³³⁶ Első aktusát külső nézőpontból látja és láttatja: „[...] a lelkem mintha elzsibbadt volna, s mintha végtelen magasból, közömbös szemlézőként tekintett volna le testem örömére és fájdalmára.”³³⁷ Később saját szenvedélyét kutatja, mikor az eseményre visszagondol: „Csakugyan olyan heves szenvedély hajtott volna, amelynek nem bírtam ellenállni, s ezért tettem, amit tettem?”³³⁸

A Szent János éji fülledt éjszakai kaland során Orsolya megkapja végre a testi gyönyört. Már a jelenet előkészítése is sokat sejtetően metaforikus: „[...] ölemben éreztem a lángok perzselő hevét.”³³⁹ Ami ekkor még csak a tűz valódi melege, az később testének hevévé változik, ám ekkor már a róla való tudósítás kivetítődik a természetre, s amíg az apjával folytatott bizarr közösülések során combokról, karokról és izzó arcokról olvasunk, vagy az előbb említett tűzugrásnál forró ölről, addig itt átlírizált tájat látunk: tüzet, fákat, füveket, fenyőgallyakat. Talán ez az eufemizált gyönyörszöveg mutatja leginkább, hogy hősnőnk mennyire idegen saját testében: annak örömét már azon kívüli jelenségekkel kell leírnia.

Apja közeledéseinél tettetett közönnyel viselkedik: „[...] engedtem, hogy csípőmet maga felé vonja, és úgy tegyen velem, mintha csakugyan felesége volnék, és nem leánya [...] [O]rcámat mindvégig elfordítottam tőle, s lélegzetemet visszafogva, igyekeztem úgy tenni, mintha mélyen aludnék, s nem is tudnék róla, mi történik velem. Nemsokára meghallottam ziháló lélegzetvétélét, két combom között mintha sikamlós halat éreztem volna vergődni, s én úgy éreztem, mintha lehajítanának valami mélységesen mély, sötét kútba, ahonnét azután már csak a rövidesen megérkező álom szabadított ki.”³⁴⁰ Végül sorsát elfogadva nem tiltakozik ellene többé, „hózzátörődik”, „megszokja” mindezt. Kétségtelen, hogy nem ezt a megszokást keresi és élvezi egy egészséges nő testi kapcsolataiban...

Beauvoir szerint „[n]emileg igazán éretté csak az a nő válik, aki hajlandó és képes testté lenni a vágyban és gyönyörben”.³⁴¹ Vagyis aki átadja magát, aki meri vállalni testének örömét. Hogy is lehetne szó ilyesmiről egy ilyen beteg kapcsolatban? S ha hiszünk Beauvoirnak abban is, hogy „[n]emcsak arról van szó a nők nagy többségénél [...], hogy kielégítsék vágyaikat, de kielégítvén, megőrizhessék emberi méltóságukat is”,³⁴² akkor

³³⁶ GÁCS 2003, 901.

³³⁷ RAKOVSKY 2002, 186-187.

³³⁸ RAKOVSKY 2002, 376.

³³⁹ RAKOVSKY 2002, 235.

³⁴⁰ RAKOVSKY 2002, 380-381.

³⁴¹ BEAUVOIR 1971², 302.

³⁴² BEAUVOIR 1971², 521.

kétségtelen, hogy Orsolya sem női, sem emberi méltóságának morzsáját sem szedegetheti fel azokból az ágyakból, ahol végimentek testén.

Magda, ki valójában jóval korábban született több száz éves elődjénél, Orsikánál, természetesen visszafogottabban nyilatkozik testi ébredéseiről. Itt kitűnően tetten érhető a két szöveg korkülönbsége a fiktív és megkevert narráció ellenére. Ő nemiségének kamaszkori ébredéséről vall, magában firtatja, vajon anyja is „érett tizennégy éves korában ilyen megzavaró, idegenszerű nyughatatlanságokat”,³⁴³ s akkor érzi magát kielégítettnek, amikor kesztyűje felett bőréhez ér tánc közben egy tétova férfikéz, vagy mikor Ilka néni gardírozása mellett férjére várva udvariasan társaloghat szeretőjével. S míg az öreg és emlékező Orsolya szinte tobzódik a szörnyű vagy izgató, de mindenképpen elég plasztikus részletekben a testiségről szólva, addig Magdát éppen az emlékezés rítusa zavarja, hogy igazán őszinte legyen: „Milyen furcsa, szégyellős dolog így, öreg fővel, keserű nevetőn leírni az ilyen régi, együgyű szavait a szerelemkezésnek.”³⁴⁴ Ő még hisz benne, hogy bár „»Mindegyik szerelmem testiség!« – mondják ma, – de ép úgy lelkesnek is lehetne mondani a leghitványabb kalandot is, mert a míg van, nem lehet képzelet és megindulás nélkül”.³⁴⁵ Akárhogyan is gondolkodunk ma erről a kérdésről, egyik regény egyetlen nőalakja sem cáfolja meg Beauvoir kijelentését, miszerint: „[...] a házasság nem keretet teremt a női szexualitás kibontakoztatására, hanem kiöli a nőből a nemiséget.”³⁴⁶ A szexualitáson túl a női test egyéb problémái is felmerülnek már csírájukban a regényben, úgy mint a szülés utáni átalakulások veszélye: „Az életem be van fejezve már most! Nemsokára... talán... rút és formátlan leszek, és aztán megint és mindig, mint a többi asszonyok!”³⁴⁷, vagy az öregedő test kényszerű változásai.

Közös motívumok

Nem céloom, hogy a két regény motívumrendszerét aprólékosan összevegyem, ez egy külön dolgozat tárgya lehetne. Annyi azonban bizonyos, hogy az említett fő érintkezési pontokon túl számos másik lapul még a szövegekben. Zsadányi Edit említi például az erős hang és fényhatás szerepét az emlékezésnél (Kaffkánál a harangszó, Rakovszkynál a holdfény),³⁴⁸

³⁴³ KAFFKA 1912, 17.

³⁴⁴ KAFFKA 1912, 90-91.

³⁴⁵ KAFFKA 1912, 91.

³⁴⁶ BEAUVOIR 1971², 325.

³⁴⁷ KAFFKA 1912, 77.

³⁴⁸ ZSADÁNYI 2006, 61.

de ilyen közös pont maga az emlékező narratíva, az életére visszagondoló, öregségére egyedül maradt egyes szám első személyű elbeszélő is. Mindkét regényben felbukkan az égő város mint tisztító tűz, mint az újrakezdés lehetősége: Magda a szinyéri tűz után kezd új életet az ex-szeretőből férjjé kényszerülő Horváthtal, Orsolya pedig a soproni tűzvész során menekül el apja házából véglegesen. Mindkét regényben többször felmerül az álarcviselés, az álruha, a szerepjátszás problémája. A *Színek és évek* hősnője gyerekként Vulpaverga és Rombertáró királyosdit játszik és felnőttként is megbabonázza őt a pesti színház *Gauthier Margitja*, *A kígyó árnyékában* pedig a falusi ünnep során változik Orsolya Magdolnává (íme egy újabb egyezés, ezúttal a nevekben). Farsangi mulatságra is hivatalosak vagyunk mindkét regényben, Orsolya többször elmélkedik a magukat másnak mutató tisztességes polgárokról, s valójában a regény nagyrészt szintén a képmutatásra épít, ahogyan persze Szinyéren is mást kell mutatni, ha vinni akarjuk valamire, mint amit adni valójában módunkban áll. Az apa-lány viszony a *Színek és évek*ben hiányként, ha tetszik, beszédes csendként van jelen, míg a másik regényen túlterhelten, kulcsmotívumként húzódik végig.

Quo vadis, domina?

A két regény megannyi nőalakja ugyanazon gonddal küszködik: „Nőnek lenni különleges probléma egy autonóm, emberi lénynek.”³⁴⁹ Hosszú évszázadok különböző nációinak irodalmi hősnői küzdenek ezzel az írók gondolataiban, a könyvek lapjain, majd tovább, az olvasók fejében, életében. Saját létezésük, öndefiníciójuk, helyük megtalálása a probléma abban a világban, ahol ők csak a másikként létezhetnek. Változnak a társadalmak, átrendeződnek a nemi szerepek és minden kor szereplői úgy érzik, hogy éppen az ő idejükben áll fejére a világ. Az irodalom igyekszik – ilyen vagy olyan formában – tükröt tartani a társadalomnak, ezért az alkotások hősnői is folyamatos átalakulásukban vonulnak fel előttünk. Amit „Spiegelmann Laura” leírhat, azért Árva Bethlen Katát valószínűleg tébolyultnak hitték volna, amiről Tonka Babić³⁵⁰ mesél, azt Anna Karenina még nem érezheti, ami Gigus tanárnő³⁵¹ számára adott, azzal Erika Kohut³⁵² vagy Tanja Lucić³⁵³ nemigen tud mit kezdeni. Ám mindez csak látszat – a viselkedési minták, az illemtanok kódrendszerei, a szoknyahossz vagy a hajviselet hiába alakulnak át: odabent nagyon sok minden változatlan marad.

Gyökerei nehezen engedik el a nőt, aki belsejében talán sosem szabadul fel igazán. Lehet ugyan saját munkája, lakása, felvehet hitelt, utazgathat a világban, felszedhet férfiakat vagy szeretkezhet nővel, férjhez mehet vagy élhet egyedül és vállalhatja a választott szingli létet, mégis a kortárs irodalom tanúsága szerint csupán külső, látszatszabadságot kapott. Még a leginkább formabontó kapcsolataiban is ezer szállal kötődik a konvenciókhoz, így képes akár egy leszbikus kalandban is a tradicionális párkapcsolat kellékeit keresni. A *B., B. és B.*³⁵⁴ elbeszélője például a szabadesést meghazudtoló sebességgel zuhan vissza a grószai merev világába, amikor a legfelszabadítóbb és legkevésbé a hagyományokban gyökerező együttlétek után azon kezd gondolkodni: „[...] lehet-e így házasodni, gyermeket nemzeni, törvényt tartani, áldozni, gyónni, örökséget adni, közös autót venni, a nevét felvenni, családfát rajzolni.”³⁵⁵ Úgy hat ez a mondat, mintha egy 21. századi regény-

³⁴⁹ BEAUVOIR 1971², 514.

³⁵⁰ RUDAN 2006

³⁵¹ SZABÓ¹² 2007

³⁵² JELINEK 1997

³⁵³ UGREŠIĆ 2008

³⁵⁴ KISS 2006, 60-89.

³⁵⁵ KISS 2006, 81.

hősnő hímzett terítővel takarná le a vibrátorát. S nagyjából ilyen hatást kelt a kortárs irodalmi hősnők sorsa is. A szabadságot nyilván nem elég megszerezni, magunkévá kell tenni, bensővé élni. Amíg napjaink nőalakjai ugyanabban hisznek, mint Pórtelky Magda nemzedéke, hogy „[a]z életem akkor kezdődik majd el, gondolom, amikor lesz párom, és lesz családom. [...] [K]ell valaki mellém végre, hogy ne féljek”,³⁵⁶ addig nem távolodnak el lényegüket tekintve a klasszikus nőalakoktól. Hiába tesznek úgy, mintha elhinnék, „akár egy éjszaka alatt is lerendezhető egy többéves szerelmi kapcsolat”,³⁵⁷ valójában képtelenek erre.

De vajon, ha egyszer képesek lesznek rá, megmaradnak-e nőnek vagy akkor végleg eltűnik a nő a világból, a könyvekből? Ha nem akarnak többé férjükkel hadakozni a regények lapjain és nem örli fel őket a gyereknevelés sem, ha párkapcsolataikat teljesen szabadon intézik és nem foglalkoztatja őket már a „Hogy mutatom majd be [anyáméknak]?”³⁵⁸ kérdése, ha kijönnek a konyhából és nem mennek el a templomba többé, még gondolatban sem, akkor nők maradnak-e? Ha nem csupán átalakul, mint a kortárs művekben, de elvész a feleség, az anya, a gondoskodó háziasszony, vajon megmarad-e még a nő? Nem lehet-e, hogy csupán egy önmagával vívódó test marad belőle? Van-e női esszencia, s ha igen, mi az? Elemi része-e az anya, a feleség a nőnek, vagy csupán évszázados oktrojált szerepek?

Napjaink regényei, úgy tűnik, ellentmondásos válaszokat adnak kérdéseinkre. A kortárs hősnőket az írók, írónők embertelenül kifeszítik az ősi szerepekhez húzó ragaszkodás és az ellenük való harc közé, s hagyják, hadd küzdjenek saját női identitásukért. A legtöbben kitombolják, kilázadozzák magukat, majd visszatérnek a tradíciókhoz, férjhez mennek, gyereket szülnek, és szentül hiszik, hogy az ő házasságuk más lesz, hogy ők nem vetik magukat alá, ők nem lesznek második nem. Mások számára nincs visszaút és kiszakadnak a hagyományos szférából, ám vele száműzik magukat a nőkommunából is. Multinacionális cégek dísznőivé lesznek – amitől az *Állítsátok meg Terézanyut!* hősnője menekül – egyetlen dilemmával: „[...] ha úgy alakul a cég tőzsdei helyzete, hajlandóak vagyunk-e nyakendőt kötni, öltönyt varratni, és hajlandóak vagyunk-e farkat is növesztetni, akkor mindössze ennyit kérdezünk: mekkorát?”³⁵⁹ Vagy kiköltöznek egy nevesincs falu szélére, mint a *Kecskerúzs* főszereplőnői, s végül a pszichiátrián kötnek ki. Ma az írók vagy beleírják hősnőiket a klasszikusba, vagy kiírják őket a nagy közös történetből. Megszoksz vagy

³⁵⁶ RÁCZ Zsuzsa 2002, 279.

³⁵⁷ KISS 2006, 70.

³⁵⁸ KISS 2006, 79.

³⁵⁹ RÁCZ Zsuzsa 2002, 91.

megszöksz. „A szerepzavar többé soha nem zavart minket. Nem voltak szerepek.”³⁶⁰ érzése illúzió marad vagy csak pillanatokig tart. A szingliregények hősnői továbbra is férjhez akarnak menni, mint anyáik, csak ők már válogatósabbak. Eltervezik az álomférfit és addig hajszolják, míg beérik egy valóságossal. Aztán egy életen át ütköztetik a kettőt s erről fennhangon beszámolnak bárkinek. Anyák akarnak lenni, mások gyerekeit bámulják a játszótereken, s közben tervezik a saját tökéletes álomgyereket, míg beérik egy valóságossal. Aztán egy életen át ütköztetik a kettőt, de erről csak halkan beszélnek. Őrlődnek valóságos szerepeikben, valóságos családjukkal és szabadság után vágyakoznak. Kívülről nézve szabadok, bárki és bármi az övék lehet, ha megküzdenek érte, ám szabadságuk nem immanens még. A belső harc pedig keményebbnek tűnik, mint a világban való boldogulás küzdelme.

A regények, novellák, versek, drámák nőalakjai lassan megtanulnak befelé fókuszálni. Jó ideje nem kell már harcolniuk a választójogért, az egyenlő teherviselés és egyenrangú bánásmód is kezdenek bejáratódni, ám belül valami nagyon nincs rendben. Ritkán olvasunk a kortárs irodalomban kiegyensúlyozott, magukat boldog elégedettségben tudó nőkről, akiknek vágyai kielégülnek, ambíciói teret kapnak, kreativitásuk virágzik. Annál több szó esik frigiditásról vagy nimfomán tombolásról, meddőségről vagy abortuszokról, megcsalásról, elhidegülésről, háborús női traumákról. A vagina-monológok fájdalmasak. Mintha valami elszakadt volna, amikor Pórtelky Magda útjukra engedte lányait.

Az aktív játéknak ugyanis ára van: elveszítjük a passzivitás biztonságát. Aki felülre kerül, annak mozognia kell, aki mozog, az irányít, az felelőssé válik. Aki ráébred, hogy van teste, hogy teste nem passzív szépség csupán, de működő, fájó-kínlódó-vágyakozó-élvező gépezet, annak ezután járnia kell a gépet, s erre sem a templom, sem a konyha, sem a gyerekszoba nem alkalmas. Ha azonban kitörünk ebből a megszokott háromszögből, nemcsak a rabságot, de a biztonságérzetet is elveszíthetjük, s számolnunk kell vele, hogy nem tetszik majd, amit odaát találunk. Nem biztos, hogy a saját szoba, saját íróasztal megszerzése után saját ágyra, saját erényövre is vágyunk, melynek kulcsa nálunk van és magunk döntünk róla, mikor és kinek nyíljék a zár. Vagy ellenkezőleg, nagyon megtetszik a túloldal és elszakítunk minden szálát, ami a háromszöggel kötne össze, majd rájövünk, hogy feladtuk magunkban a nőt. Legalábbis kétségek gyötörnek efelől és akkor az írók megírják bennünket, vagy megírják sajátmagunkat. Nagyon leegyszerűsítve erről szól a mai nőirodalom. Felborul az alul-felül viszony, fellazul a férfi-nő kapcsolat, bejátszik egy-egy azonos

³⁶⁰ Kiss 2006, 70.

nemű partner, vagy a rá való vágyakozás, kibillennek a hagyományos szerepek és észrevesszük, hogy mosódnak a határok a két nem között.

A Horváth-lányok nemzedéke kitágítja a nő "természetadta" lehetőségeit, a Kéki Katák,³⁶¹ a Leonák és Izoldák,³⁶² az A.-k és N.-ek³⁶³ átszínezik a hagyományos szerepeket, a szép legújabb világ hősnői pedig talán már nem is nők, inkább androgün emberi lények lesznek, akiket nem társadalmi szerepeik és nem szexuális identitásuk mozgat majd. Talán a szex és a gender kora is lejár, hogy helyét új problémáknak adja át a fiktív nőalakok világában és akkor a nő nem lesz többé problémás nem. Egy kétdimenziós koordinátarendszerben ugyanis minden háromdimenziós test problémát jelent. Egy fehérre meszelt falon a szín probléma. A hattyú a kacsák között probléma. A probléma: „megoldásra váró elméleti, gyakorlati kérdés.”³⁶⁴ A nő a férfivilágban probléma. A férfi a nővilágban probléma. Ám „[a] nőt a férfihoz viszonyítva szokás meghatározni és jellemezni, a férfit nem a nőhöz viszonyítva, ő a lényeges, a nő a lényegtelen. A férfi a Szubjektum és az Abszolútum, a nő a Másik.”³⁶⁵ Ha elfogadjuk, hogy továbbra is férfivilágban élünk, a nő problémás nem. Ha emberi világot képzelünk a nő nem problémás.

Századunk irodalmi nőalakjai, maradjanak bár nők, vagy változzanak androgünné, mindannyian a Kárász Nellik, Pórtelky Magdák, Kurátor Zsófik, Athalie-k, Pacsirták és Édes Annák szoknyája alól bújtak ki, magukon viselve elődeik gyötrődéseit. Hogy boldogok lehetnek-e, felszabadulhatnak-e valaha a súlyos örökség alól úgy, hogy közben megőrzik magukat nőnek, az egyelőre meglehetősen kétségesnek tűnik. Hogy akarnak-e egyáltalán szakítani a kínos háromszög hagyományával, vagy örökké a vonzásában maradnak, s a látszat kedvéért öt-hat-sokszöggé bővítik, talán sosem derül ki igazán. Mindenesetre felszabadítóan hathat irodalmunkra, hogy a kortárs női írás semmiképpen sem egyszerűen „önfeledt kielégülés egy türelmes papíron”,³⁶⁶ hogy a mai nőalakok felfedezték és ízlelgetik saját testüket, próbálnak szembenézni problémáikkal, ami talán elvezet odáig, hogy nem ők maguk lesznek a probléma többé.

³⁶¹ RÁCZ Zsuzsa 2002

³⁶² GORDON 1997

³⁶³ KISS 2006

³⁶⁴ ÉKSz 1985⁶, 'probléma' címszó

³⁶⁵ BEAUVOIR 1971², 11.

³⁶⁶ TÖRÖK 1932, 628.

Abstract

of thesis "*Gender trouble: woman's careers in The Shadow of the Snake*
by Zsuzsa Rakovszky and in *Colours and Years* by Margit Kaffka"

The thesis examines the life of Hungarian heroines with a view to their opportunities, choices and self-realisation. Feminist literary criticism has reached our literature rather late, so till now heroines were demonstrated mostly only in connection with male heroes in the traditional interpretations. The purpose of this work is to show certain female characters and the network of women through two novels, which belong to different literary traditions: Kaffka's novel to the classical modernism, and Rakovszky's work to the contemporary Hungarian literary context. The reason why it is worth reading them together is that they both deal with the problem of a woman identity as it is constructed by discourse. Also, they are exemplary works of a feminine literary discourse.

The general working hypothesis of the present thesis is that it is high time to recognise that the woman's subject speaks-acts-reads-writes a different language, than the man's subject. The emphases also differ and neither the body, nor the soul is the same, so obviously the text is not the same either. Women constitute the second sex, gender trouble is about them. They do not fit into the standard of the well-made world that is why they stand out of the system of men which works according to male rules in novels.

The first chapter demonstrates different tendencies of feminist literary criticism as a method which try to listen to the silences in texts, to address the unaddressed people, to write the unwritten ideas; which "stands up onto the desk" and examines our well-known literature, writers, readers and characters. The chapter surveys the international bibliography of this topic and sketches the feminist discourse in Hungarian literary life.

The second chapter deals with the opportunity of a new literary canon and with advantages and disadvantages of its creating. It examines the chances of women topics and women writers for joining the literary canon. For this purpose it discusses the role of the two authors, mentioned in the title, in Hungarian literature, the reception and interpretation of their works.

The third chapter makes Kaffka's female characters from the novel *Colours and Years* speak about their roles, choices, careers, relationships between each other and with men, about their body and soul. The heroine of the novel is a classical modern woman being

worn away between the traditional and the new woman-type: she cannot have the old tradition any more, but she cannot steel herself with enough knowledge and resolution for the new either.

The fourth chapter is the reflection of the previous one: it asks Rakovszky's heroines about the same issues, that Kaffka's figures have told before. The speciality of the novel is to place the perpetual woman into a fictive historical context of the 17th century and to create a characteristically postmodern text with its intertextuality and with a bizarre mixing of the experiences of past and present. The interference between the two novels is already here conspicuous.

The fifth chapter therefore explores the points of contacts between the two works. It examines how women from different literary periods speak about concepts, which are traditionally coloured in a mythic way, like love, marriage or maternity. It also demonstrates what role work and study play in their life and establishes that it is special women knowledge. One of the main questions is how they experience their own body, the closeness of others' bodies and others' approaches to their bodies, how they explore their own and others' sexuality.

The epilogue has a look at contemporary woman's characters, looking for the answer to the question how the mentioned problems appear in their life, and how the tendencies of change in gender roles influence the heroines of the immediate future. According to the conclusion, women in postmodern literary context are linked close together with traditional woman's roles which they protest against, and their freedom is not immanent yet.

However, Hungarian woman writing is not only „self-forgetting satisfaction on a tolerant paper”,* but it has past, present and future. The thesis is finished with the hope and doubt that sometime female characters in novels will be able to cope with their centuries-old troubles and they themselves will not be a trouble any more.

* TÖRÖK 1932, 628, saját ford.

Rövidítés- és hivatkozásjegyzék

- ARNOLD–DETERING 1999³ – *Grundzüge der Literaturwissenschaft*, hrsg. von Heinz Ludwig ARNOLD, Heinrich DETERING, München, DTV, 1999³.
- BÁN 2003a – BÁN Zsófia, *A modor mint generátor*, ÉS, 2003/30, 2,
<http://www.es.hu/index.php?view=doc;5080> (2009. 04. 06).
- BÁN 2003b – BÁN Zsófia, *Amit állítunk*, ÉS, 2003/32, 14,
<http://www.es.hu/index.php?view=doc;5189> (2009. 04. 06).
- BÁN 2004 – BÁN Zsófia, *Van-e az irodalomnak neve?*, Mindentudás Egyeteme: IV. szemeszter, Bp., 2004. ápr. 19,
<http://www.mindentudas.hu/ban/20040419banzsofia27.html> (2009. 04. 06).
- BÁNHEGYI 1939 – BÁNHEGYI Jób, *Magyar nőírók*, [S.l.], [S.n.], 1939.
- BEAUVOIR 1971² – Simone de BEAUVOIR, *A második nem*, Bp., Gondolat, 1971².
- BEDECS 2003 – BEDECS László, *Valóságshow – 1600: Rakovszky Zsuzsanna: A kígyó árnyéka*, Bárka, 2003/1, 109-114,
http://www.barkaonline.hu/archivum/barka_200301.pdf
- BÓDIS 2003 – BÓDIS Kriszta, *Kemény vaj*, Bp., Magvető, 2003.
- BENGI 2002 – BENGI LÁSZLÓ, *Bodnár György: Kaffka Margit: könyvajánló*, Iris, 2002/1-2, 102-104, <http://www.c3.hu/~iris/02-1/bodnar.htm> (2009. 04. 06).
- BOGDAL 1997² – *Neue Literaturtheorien: eine Einführung*, hrsg. von Klaus-Michael BOGDAL, Opladen, Westdeutscher Verlag, 1997².
- BÓKAY 1992 – BÓKAY Antal, *Az irodalomtudomány alapjai: irányzatok*, Szombathely, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Irodalom Tanszék, 1992.
- BÓKAY 1997 – BÓKAY Antal, *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*, Bp., Osiris, 1997 (Osiris Tankönyvek).
- BÓKAY 2002 – *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása: a posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig: szöveggyűjtemény*, szerk. BÓKAY Antal, [et al.], Bp., Osiris, 2002.
- BÓKAY 2006 – BÓKAY Antal, *A feminista irodalomtudomány = B. A., Bevezetés az irodalomtudományba*, Bp., Osiris, 2006, 287-293.

- BRACKERT 1997⁵ – Helmut BRACKERT, *Literaturwissenschaft: ein Grundkurs*, Hamburg, 1997⁵ (Rowohlt's Enzyklopädie).
- BRINKER-GABLER 1988 – *Deutsche Literatur von Frauen*, hrsg. von Gisela BRINKER-GABLER, München, Beck, 1988.
- BUTLER 2006 – Judith BUTLER, *Problémás nem: feminizmus és az identitás felforgatása*, Bp., Balassi, 2006 (Feminizmus és Történelem).
- CSABAI-ERŐS 1997 – *Freud titokzatos tárgya: pszichoanalízis és női szexualitás: válogatott tanulmányok*, szerk. CSABAI Márta, ERŐS Ferenc, Bp., Új Mandátum, 1997.
- CSERNUS 2008 – CSERNUS Imre, *A nő*, Bp., Jaffa, 2008, cop. 2007.
- DROZDIK 1998 – DROZDIK Orsolya, *Sétáló agyak: kortárs feminista diskurzus*, Bp., Kijárat, 1998 (Léda Könyvek).
- Edinburgh Encyclopedia 2002 – *The Edinburgh Encyclopedia of Modern Criticism and Theory*, gen. ed. Julian WOLFREYS, Edinburgh, Edinburgh University Press Ltd., 2002, 226-234., 502-518., 528-534., 631-638., 680-690., 758-766., 818-826.
- Egymondát, Litera, http://www.litera.hu/search/litera_search/beauvoir+section%3Aegymondát (2009. 04. 13.)
- Egytucat 2003 – *Egytucat: kortárs magyar írók női szemmel*, DÁNÉL Mónika et al, Bp., József Attila Kör, Kijárat, 2003 (JAK, 129).
- ÉkSz 1985⁶ – *Magyar értelmező kéziszótár*, szerk. JUHÁSZ József [et al.], Bp., Akadémiai Kvk., 1985⁶, II.
- ELEK 2004 – ELEK Tibor, *Semmi sem olyan egyértelmű = E. T., Fényben és árnyékban: az irodalmi siker természetrajza: kritikák, tanulmányok, beszélgetések a kortárs magyar irodalomról*, Pozsony, 2004, 313-321.
- ÉS – Élet és Irodalom
- FORGÁCS-GORDON-BÓDIS 2005 – *Éjszakai állatkert: antológia a női szexualitásról*, szerk. FORGÁCS Zsuzsa Bruria, GORDON Agáta, BÓDIS Kriszta, Bp., Jonathan Miller, 2005 (Kitakart Psyché, 1).

- FORGÁCS 2007a – FORGÁCS Zsuzsa Bruria, "*Álmomban két férfi voltam és játszottam egymással*", Népszabadság Online, <http://www.nol.hu/archivum/archiv-437771> (2009. 04. 06).
- FORGÁCS 2007b – *Szomjas oázis: antológia a női testről*, szerk. FORGÁCS Zsuzsa Bruria, Bp., Jaffa, 2007 (Kitakart Psyché, 2).
- FRIEDAN 1963 – Betty FRIEDAN, *Feminine Mystique*, New York, Norton, [1963].
- GÁCS 2003 – GÁCS Anna: *Orsolya vándorévei*, Jelenkor, 9(2003), 895–902, <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=102> (2008. 10. 28).
- GARACZI 2008 – GARACZI LÁSZLÓ, [fülszöveg] = SPIEGELMANN Laura [álnév], *Édeskevés*, Bp., Magvető, 2008.
- GNÜG–MÖHRMANN 1985 – *Frauen-Literatur-Geschichte: schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, hrsg. von Hiltrud GNÜG, Renate MÖHRMANN, Stuttgart, Metzler, 1985.
- GORDON 1997 – GORDON Agáta, *Kecskerúzs*, Bp., Magvető, 1997.
- GREEN 2005 – Dudley GREEN, *Because it's there: the life of George Mallory*, Stroud, Tempus, 2005.
- GRODEN–KREISWIRTH 1994 – *The Johns Hopkins guide*, ed. by Michael GRODEN, Martin KREISWIRTH, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1994.
- GYULAI 1908 – GYULAI Pál, *Írónőink* = Gy. P., Kritikai dolgozatok: 1854-1861, Bp., MTA, 1908, 272-307.
- Helikon 1994 – Helikon: feminista nézőpont az irodalomtudományban, főszerk. KÖPECZI Béla, Kolozsvár, 4(1994).
- HIMA 1999 – HIMA Gabriella, *Az irodalomtudomány jelenkori irányzatai*, Bp., Eötvös József Könyvkiadó, 1999, 106-112.
- Iris – Irodalomismeret
- ICA – *Irodalmi Centrifuga*, szerk. BÓDIS Kirszta, GORDON Agáta, <http://www.irodalmicentrifuga.hu> (2009. 04. 10).
- JEFFERSON–ROBEY–FORGACS 1982 – *Modern literary theory: a comparative introduction*, ed. by Ann JEFFERSON and David ROBEY with contributions from David FORGACS et al, London, Batsford Academic and Educational Ltd., 1982.

- JEFFERSON–FORGACS 1986² – *Modern literary theory: a comparative introduction*, ed. by Ann JEFFERSON and David ROBEY with contributions from David FORGACS, London, Batsford Academic and Educational Ltd., 1986².
- JELINEK 1997 – Elfriede JELINEK, *A zongoratanárnő: regény*, Bp., Ab Ovo, 1997.
- KÁDÁR 1994 – KÁDÁR Judit, *Feminista nézőpont az irodalomtudományban*, Helikon, 4(1994), 407-416.
- KÁDÁR 2003 – KÁDÁR Judit, *Miért nincs, ha van: a kortárs nyugati feminista irodalomkritika hatása Magyarországon*, Beszélő, 2003/11, 100-107, <http://beszelo.c3.hu/03/11/15kadar.htm> (2008. 10. 28).
- KAFFKA 1894-1904 – *Kaffka Margit levelei Nemestóthy Szabó Hedvighez: 1894-1903* = *Színek, évek, állomások: in memoriam Kaffka Margit*, vál., szerk., öáll. BODNÁR György, Bp., Nap, 2005 (In Memoriam), 9-20.
- KAFFKA 1912 – KAFFKA Margit, *Színek és évek: regény*, Bp., Franklin Társulat, 1912.
- KAFFKA 1913 – *Kaffka Margit levele Ady Endréhez: 1913. aug. 21.* = *Színek, évek, állomások: in memoriam Kaffka Margit*, vál., szerk., öáll. BODNÁR György, Bp., Nap, 2005 (In Memoriam), 45-47.
- Kalligram 2007 – Kalligram: Leszbosz, főszerk. NÉMETH Zoltán, Pozsony, Kalligram, július-augusztus(1997).
- KÁROLYI 2002a – KÁROLYI Csaba, *A vak végzet*, ÉS, 2002/23, 17.
- KÁROLYI 2002b – KÁROLYI Csaba, *A versírás sokkal személytelenebb*, ÉS, 2002/52, 44-45, <http://www.es.hu/index.php?view=doc;385> (2008. 10. 28).
- KERESZTESI 2003 – KERESZTESI József: *Mit állítunk?*, ÉS, 2003/31, 2, <http://www.es.hu/index.php?view=doc;5127> (2009. 04. 06).
- KIRÁLY 1920 – KIRÁLY György, *Kaffka Margit: Évfordulóra*, Nyug, 1-2(1920), 4-12, <http://www.epa.oszk.hu/00000/00022/00272/08044.htm> (2009. 04. 06.)
- KIS–KOVÁCS–ODORICS 1997 – *Testes könyv*, szerk. KIS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor, ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, 1997, 357-380, II.
- KISS 2003 – KISS Noémi, *Nem is tucát ügy!*, ÉS, 2003/32, 14, <http://www.es.hu/index.php?view=doc;5188> (2009. 04. 06).

- KISS 2006 – KISS Noémi, *Trans: elbeszélések*, Bp., Magvető, 2006.
- KOSÁRYNÉ RÉZ 1914 – KOSÁRYNÉ RÉZ Eleonóra, *A feminizmus: dr. Kosáry Jánosné Réz Eleonóra úrnő előadása a Szabadgondolkodók Selmecebányai Körében*, Selmecebánya, Szabadgondolkodók Selmecebányai Köré, 1914.
- KOVÁCS 2003 – KOVÁCS András Bálint, *Cherchez la femme!*, ÉS, 2003/32, 13-14, <http://www.es.hu/index.php?view=doc:5187> (2009. 04. 06).
- KULCSÁR SZABÓ 1997 – KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Az irodalmi modernség integratív történeti értelmezhetősége* = K. Sz. E., *Beszédmód és horizont*, Bp., Argumentum, 1996, 7-26.
- Litera – *Litera: az irodalmi portál*, főszerk. KÖRÖSI Zoltán, Bp., Litera.hu Kft., <http://www.litera.hu> (2009. 04. 10).
- LINDHOFF 1995 – Lena LINDHOFF, *Einführung in die Feministische Literaturwissenschaft*, Stuttgart, Metzler, 1995 (Sammlung Metzler, 285).
- MARGÓCSY 2002 – MARGÓCSY István, *Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka: margináliák*, 2000, 2002/9, 40-47.
- MENYHÉRT 2002 – MENYHÉRT Anna, *Kaland és kánon* = M. A., *Egy olvasó alibije: tanulmányok, kritikák*, Bp., Kijárat, 2002, 7-19, <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00055/menyhert10.html> (2009. 04. 06).
- MENYHÉRT 2006 – *Kortárs irodalmi olvasókönyv: szemelvények, íróportrék, bibliográfia*, felelős szerk. MENYHÉRT Anna, Bp., Anonymus, Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet, 2006, II, 172-193.
- MENYHÉRT 2008 – MENYHÉRT Anna, *Ami lennél*, Alföld, 2008/7, 49.
- MILLETT 1970 – Kate MILLETT, *Sexual Politics*, Garden City, N.Y., Doubleday, 1970.
- MOI 1985 – Toril MOI, *Sexual/textual politics: feminist literary theory*, London; New York, Methuen, 1985.
- MOI 1986 – Toril MOI, *Feminist literary criticism = Modern literary theory: a comparative introduction*, ed. by Ann JEFFERSON and David ROBEY with contributions from David FORGACS, London, Batsford Academic and Educational Ltd., 1986², 204-221.
- MOI 2003 – Toril MOI, *Feminista irodalomkritika = Bevezetés a modern irodalomelméletbe: összehasonlító áttekintés*, szerk. Ann JEFFERSON, David ROBEY, Bp., Osiris, 2003, cop. 1995, 233-253 (Osiris Tankönyvek).

- MÓRICZ 1912 – MÓRICZ Zsigmond, *Kaffka Margit*, Nyug, 3(1912), 212-217,
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00097/03107.htm> (2009. 04. 06).
- MURRAY 1999 – *Encyclopedia of Literary Critics and Criticism* I-II. vol., ed. by Chris MURRAY, London, Chicago, Fitzroy Deaborn Publishers, 1999.
- NAGY 2003 – NAGY Gabriella, *Idegen: regény*, [Bp.], Palatinus, 2003.
- NÉMETH 2003a – NÉMETH Gábor, *Ex libris*, ÉS, 2003/27,
<http://www.es.hu/index.php?view=doc;4929> (2009. 04. 06).
- NÉMETH 2003b – NÉMETH Gábor, *Ki borul?*, ÉS, 2003/32, 14.
<http://www.es.hu/index.php?view=doc;5190> (2009. 04. 06).
- Nők a férfi (B)irodalomban 2008 – Nők a férfi (B)irodalomban irodalmi fesztivál: Piroska és a farkas: férfi irodalom, női irodalom, egyetemesség és ridikül vita, rend. Szépírók Társasága, Bp., PIM, 2008. 10. 25.
- Nyug – Nyugat
- Nyugat hírei 1937 – *A Nyugat hírei: Kaffka Margit felújult emlékezete*, Nyug, 3(1937),
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00614/19522.htm> (2009. 04. 06).
- OSINSKI 1998 – Jutta OSINSKI, *Einführung in die Feministische Literaturwissenschaft*, Berlin, Erich Schmidt, 1998.
- OSZK – Országos Széchényi Könyvtár
- Palimpszeszt 2002a – Palimpszeszt: tudományos és kulturális folyóirat, szerk. LADÁNYI-TURÓCZY Csilla, Bp., Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, [16](2002),
http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/16_szam/index.htm (2009. 04. 06).
- Palimpszeszt 2002b – Palimpszeszt: tudományos és kulturális folyóirat, szerk. TÓTH Tünde, Bp., Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, [19](2002),
http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/19_szam/index.html (2009. 04. 06).
- PETŐFI 1847 – PETŐFI Sándor, *A költészet*, Magyar Elektronikus Könyvtár, fenntartó OSZK, <http://mek.niif.hu/01000/01006/html/vs184705.htm#88> (2009. 04. 06).
- PIM – Petőfi Irodalmi Múzeum
- RÁCZ PÉTER 2007 – RÁCZ Péter, *Ex libris*, ÉS, 2007/6, 25,
<http://www.es.hu/index.php?view=doc;15776> (2009. 04. 06).
- RÁCZ Zsuzsa 2002 – RÁCZ Zsuzsa, *Állítsátok meg Terézanyut!*, Bp., Édesvíz, cop. 2002.

- RADICS 2002 – RADICS Viktória, *Elveszett bűnök nyomában*, Bp., Holmi, 12(2002), 1615-1623.
- RADNÓTI 1938 – RADNÓTI Miklós, *Kaffka Margit: 1918—1938*, Nyug, 12(1938), Figyelő, 446-447, <http://www.epa.oszk.hu/00000/00022/00635/20385.htm> (2009. 04. 06).
- RAINER 2001² – Baasner RAINER, *Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft: eine Einführung*, Berlin, Schmidt, 2001².
- RAKOVSZKY 2002 – RAKOVSZKY Zsuzsa, *A kígyó árnyéka*, Bp., Magvető, 2002.
- RAKOVSZKY 2005 – RAKOVSZKY Zsuzsa, *A hullócsillag éve*, Bp., Magvető, 2005.
- Reallexikon 1997³ – *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft: Neubearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte*, hrsg. von Klaus WEIMAR, Berlin; New York, Walter de Gruyter, 1997³, 575-577., 625-629, I.
- RUDAN 2006 – Vedrana RUDAN, *Fül, gége, kés*, Bp., L'Harmattan, 2006.
- SÁNDOR 2005 – SÁNDOR Klára, *Miért ne legyek én feminista? Megbélyegeznek úgyis... = Feminista almanach 2005*, szerk. CSAPÓ Ida, Bp., Magyar Internetező Nők Egyesülete, NőTárs Közhasznú Alapítvány, 2005, 151-153.
- SCHIPPER 2007 – Mineke SCHIPPER, *Soha ne vegyél el nagy lábú nőt!: szólások és közmondások a nőkről a világ minden tájáról*, Bp., Partvonal, 2007.
- SCHNEIDER 1998² – Jost SCHNEIDER, *Einführung in die moderne Literaturwissenschaft*, Bielefeld, Aisthesis, 1998².
- SCHÖPFLIN 1912 – SCHÖPFLIN Aladár, *Kaffka Margit*, Nyug, 24(1912), 937-944, <http://www.epa.oszk.hu/00000/00022/00118/03769.htm> (2009. 04. 06).
- SCHÖPFLIN 1928 – SCHÖPFLIN Aladár, *Kaffka Margit most tíz éve halt meg*, Nyug, 23(1928), 710-711, <http://www.epa.oszk.hu/00000/00022/00456/14204.htm> (2009. 04. 06).
- SÉLLEI 1999 – SÉLLEI Nóra, *Lánnyá válik, s írni kezd : 19. századi angol írónők*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999 (Orbis Litterarum Világirodalmi Sorozat, 6).
- SÉLLEI 2001 – SÉLLEI Nóra, *Tükröm, tükröm... : írónők önéletrajzai a 20. század elejéről: feminista irodalomszemlélet itt és most*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001 (Orbis Litterarum Világirodalmi Sorozat, 9).

- SÉLLEI 2006 – *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel*, szerk. SÉLLEI Nóra, Debrecen, Csokonai, 2006 (Artemisz könyvek).
- SÉLLEI 2007a – SÉLLEI Nóra, *Mért félünk a farkastól?: feminista irodalomszemlélet itt és most*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.
- SÉLLEI 2007b – A nő mint szubjektum, a női szubjektum, szerk. SÉLLEI Nóra, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007 (Orbis Litterarum Világirodalmi sorozat, 15).
- SHAHAR 2004 – Shulamith SHAHAR, *A negyedik rend: nők a középkorban*, Bp., Osiris, 2004 (Osiris Könyvtár).
- SHOWALTER 1994 – Elaine SHOWALTER, *A feminista irodalomtudomány a vadonban: A pluralizmus és a feminista irodalomtudomány*, Helikon, 4(1994), 417-442.
- SPAZIERER–DOMBROWSKI 1976 – Monika SPAZIERER, Kristine DOMBROWSKI, *Bibliographie von unveröffentlichten Arbeiten zu frauenspezifischen Themen: Diplom-, Magister-, Seminar- und Zulassungsarbeiten, Dissertationen und Referate*, München, Frauenoffensive, 1976.
- SPIEGELMANN 2008 – SPIEGELMANN Laura [álnév], *Édeskevés*, Bp., Magvető, 2008.
- STEPHAN–WEIGEL 1984 – *Feministische Literaturwissenschaft: Dokumentation der Tagung in Hamburg vom Mai 1983*, hrsg. von Inge STEPHAN, Sigrid WEIGEL, Berlin, Argument, cop. 1984 (Literatur im Historischen Prozeß, Neue Folge 11).
- SVEISTRUP–ZAHN-HARNACK 1984³ – *Die Frauenfrage in Deutschland: Strömungen und Gegenströmungen 1790-1930*, hrsg., zusammengestellt u. mit Anmerkungen versehen von Hans SVEISTRUP und Agnes von ZAHN-HARNACK, München, 1984³.
- SZABÓ 2007¹² – SZABÓ Magda, *Abigél*, Bp., Móra, 2007¹², (A Móra Kiadó Klasszikusai).
- SZEGEDY-MASZÁK 2007 – *A magyar irodalom története*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, III.
- SZENDI 2008 – SZENDI Gábor, *A nő felemelkedése és tündöklése*, Bp., Jaffa, 2008.
- TÖRÖK 1932 – TÖRÖK Sophie, *Nők az irodalomban*, Nyug, 24(1932), 627-630, <http://www.epa.oszk.hu/00000/00022/00548/17166.htm> (2009. 04. 06).
- TÖRÖK 1937 – TÖRÖK Sophie, *Hol az én életem?: Kaffka Margit emlékezete*, Nyug, 1(1937), 4-10, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00612/19403.htm> (2009. 04. 06).

- UGREŠIĆ 2008 – Dubravka UGREŠIĆ, *A fájdalom minisztériuma*, Bp., L'Harmattan, 2008
(Bóra Könyvek).
- VALLASEK 2003 – VALLASEK Júlia, *A testetlen fekete kígyó*, Új Forrás, 2003/4,
<http://www.jamk.hu/ujforras/030414.htm> (2008. 10. 28).
- VARGA 2003 – VARGA István, *Egy sajátos női regény*, Kilátó, 2003. április 26,
<http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/73/varga1.html> (2008. 10. 28).
- WEÖRES 1982² – *Három veréb hat szemmel: antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*, összeáll. WEÖRES Sándor, Bp., Európa, 1982², I-II.
- WOOLF 1986 – Virginia WOOLF, *Saját szoba*, Bp., Európa, 1986.
- ŽMEGAČ 1984 – *Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart: 1918-1990*, hrsg. Viktor ŽMEGAČ, Königstein, Athenäum, 1984, III.
- ZSADÁNYI 2002 – ZSADÁNYI Edit, *A csend retorikája: kihagyásalakzatok vizsgálata huszadik századi regényekben*, Pozsony, Kalligram, 2002.
- ZSADÁNYI 2006 – ZSADÁNYI Edit, *A másik nő: a női szubjektivitás narratív alakzatai*, Bp., Ráció, 2006.
- ZSADÁNYI 2007a – ZSADÁNYI Edit, *Az önértelmezés alakzatai kortárs írónők műveiben: Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka* = SZEGEDY-MASZÁK 2007, 874-887.
- ZSADÁNYI 2007b – ZSADÁNYI Edit, *Posztmodern és feminizmus Magyarországon*, *Literatura*, 4(2007), 502-508.

Szakirodalmi bibliográfia

Feminista irodalomkritika

Pamela Sue ANDERSON, *Kánoniság és kritika: Egy posztkantianus kritika feminista védelme*, Korunk, 2000/5, 67-74.

Pamela Sue ANDERSON, *Az interpretációk olvasata feminista olvasatban*, Korunk, 2000/10, 83-91, <http://korunk.org/korunk/?q=node/8&ev=2000&honap=10&cikk=6423> (2009. 04. 06).

P. BALOGH Andrea, *A nő-irodalom lehetőségei a magyar intézményes irodalomkritikában*, Eső, 2003/06. 04, 110-113.

BÍRÓ Ágota, *Női sorsok az irodalomban*, Iskolakultúra, 2003/11, 45-60.

Grazyna BORKOWSKA, *Milton lányai: alanyiság a feminista kritikában*, Kalligram, 1995/3, 11-22.

Rosemarie BUIKEMA, *Ablakok egy kerek házon: a feminista elmélet*, <http://iki.elte.hu/hirnok/tankor/lerner.htm> (2008. 10. 28).

Helene CIXOUS, *A medúza nevetése = Testes könyv*, szerk. KIS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor, ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, 1997, II, 357-380.

CZIGÁNY Magda, *Nyájas múzsákból öntudatos amazonok?: nők a huszadik század művészetében*, Holmi, 3(2002), 309-325.

Shosana FELMAN, *A nők és az örültség: a kritika téveszméje = Testes könyv*, szerk. KIS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor, ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, 1997, II, 381-406.

GÁCS Anna, *Miért nem elég nekünk a könyv: a szerző az értelmezésben, szerzőség-koncepciók a kortárs magyar irodalomban*, Bp., Kijárat, 2002, 65-105, 195-220.

HORVÁTH Györgyi, *A női irodalom fogalmáról: megjegyzések, javaslatok három pontban*, Eső, 2003/12, 113-115.

HORVÁTH Györgyi, *A hiányzó B : tanulmányok, kritikák*, Bp., Anonymus, 2005 (Belépő).

- HORVÁTH Györgyi, *Modernista metanarratíva a feminista nőirodalomtörténet-írásban*,
Literatura, 4(2006), 451-467.
- KISS Noémi, *A nő a kortárs magyar irodalomban: szilánkok*, Magyar Lettre Internationale,
[63]4(2006), http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre63/kiss_noirotod.htm (2008. 10. 28).
- Julia KRISTEVA, *A nők ideje = Testes könyv*, szerk. KIS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor,
ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, 1997, II, 327-356.
- SÉLLEI Nóra, *Feminizmusok/tudományos beszédmodok/civil szerveződések: E-interjú a
Debreceni Egyetem Angol Irodalom Tanszékének tanárával*, kérd. VIRGINÁS Andrea,
Korunk, 2000/10, 28-35,
<http://korunk.org/korunk/?q=node/8&ev=2000&honap=10&cikk=6400> (2009. 04.
06).
- VARGA István, *Női sorsok modern regényekben*, Híd, 2000/3-4, 199-203.
- ZSADÁNYI Edit, *A nők alárendelt beszéde mai magyar írók műveiben*,
<http://gender.bkae.hu/konf2003/zsadayiedit.pdf> (2008. 10. 28).

Kafka Margit

- BALOGH Réka, „...hogy jó feleség váljon belőle”: *Kafka Margit: Színek és évek*, Korunk,
2000/10, 97-110,
<http://korunk.org/korunk/?q=node/8&ev=2000&honap=10&cikk=6407> (2009. 04.
06).
- BODNÁR György, *A »mese« lélekvándorlása: A modern magyar elbeszélés születése*, Bp.,
Szépirodalmi Kvk., 1987.
- BODNÁR György, *Kafka Margit*, Bp., Balassi, 2001.
- A te színed előtt: Kafka Margit szerelmei*, BORGOS Anna szerk., Bp., Holnap, 2006 (Sze-
relmes Magyar Írók).
- FENYŐ Miksa, *Kafka Margit*, Nyug, 24(1918),
<http://www.epa.oszk.hu/00000/00022/00259/07656.htm> (2008. 10. 28).
- FÖLDES Anna, *Kafka Margit: Pályakép*, Bp., Kossuth, 1987.
- FÜLÖP László, *Kafka Margit*, Bp., Gondolat, 1987 (Nagy Magyar Írók).

- GYULAI Márta, *Kaffka Margitról*, Nyug, 6(1930),
<http://www.epa.oszk.hu/00000/00022/00486/15041.htm> (2008. 10. 28).
- HORVÁTH Györgyi, *Női irodalom a magyar századelőn: a női irodalom szerepe Kaffka Margit Színek és évek című regényének kritikai megítélésében*, Sárkányfű, 1999/4, 54-77.
- LENGYEL Menyhért, *Kaffka Margit regénye: Színek és évek*, Nyug, 23(1912), Figyelő,
<http://www.epa.oszkm.hu/00000/00022/00117/03733.htm> (2008. 10. 28).
- RADNÓCZI Miklós [Radnóti Miklós], *Kaffka Margit művészi fejlődése*, Szeged, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1934 (Értekezések a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből, 14).
- SCHÖPFLIN Aladár, *Kaffka Margitról*, Nyug, 8(1935), Figyelő,
<http://www.epa.oszk.hu/00000/00022/00595/18783.htm> (2008. 10. 28).
- TÓTH Árpád, *Kaffka Margit új regényeiről*, Nyug, 22(1917),
<http://www.epa.oszk.hu/00000/00022/00234/07052.htm> (2008. 10. 28).
- Steven TÖTÖSY DE ZEPETEK, *Kaffka Margit prózája: Az irodalmi feminizmus kezdete Magyarországon = Régi és új peregrináció: magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, szerk. Békési Imre et al., Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1993.
- VÉGH Balázs, *Feminista kiindulópontok a Színek és évek olvasásához*, Korunk, 2000/10, 94-97, <http://korunk.org/korunk/?q=node/8&ev=2000&honap=10&cikk=6406> (2009. 04. 06.)

Rakovszky Zsuzsa

- BÍRÓ Gergely, *A kígyó és a tűz motívuma Rakovszky Zsuzsa A kígyó árnyéka című regényében*, Magyar Napló, augusztus (2003),
<http://www.magyarnaplo.hu/read.php?id=442> (2008. 10. 28).
- ELEK Tibor, *Valótlan, világtól idegen = E. T., Fényben és árnyékban: az irodalmi siker természetrajza: kritikák, tanulmányok, beszélgetések a kortárs magyar irodalomról*, Pozsony, Kalligram, 2004, 37-45.

- GYÖRFFY Miklós, *A szó szüli a valót*, Jelenkor, 9(2003), 903–908,
<http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=103> (2008. 10. 28).
- HAJDU Péter, *A férfitörténelem árnyékában: Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka*,
Literatura, 3-4(2004), 397-403.
- KÁLMÁN C. György, *A második*, Beszélő, 2002/9-10, 184–186,
<http://beszelo.c3.hu/02/0910/22kalman.htm> (2008. 10. 28).
- KISS Noémi, *Susanna, a nevelőnő titkos erővel cimborált*, Alföld, 2002/11, 102-105,
http://uj.terasz.hu/main.php?id=egyeb&page=cikk&cikk_id=713 (2008. 10. 28).
- SZIGETI KOVÁCS Viktor, *A felfüggesztett idő*, Műhely, 2004/1, 68–69,
http://www.freeweb.hu/gymuhely/mu_tart_2004/mu_tart_2004_1.htm (2008. 10.
28).
- TARJÁN Tamás, *Álmok, rémek, rémálmok*, Kortárs, 2002/10, 100–105,
<http://www.kortarsonline.hu/0210/tarjan.htm> (2008. 10. 28).